

Ο Κόσμος της εργασίας

Ετήσιο Περιοδικό για την ιστορία, την κοινωνία
και τον πολιτισμό της εργασίας

τεύχος 1, Αύγουστος 2013

Ειδικό τεύχος:

Το σχολείο στα Άνω Πεδινά Ζαγορίου για το θέμα της εργασίας
Επιτόπια άσκηση στα χωριά Άνω Πεδινά, Κάτω Πεδινά και Ελαφότοπο.
Ερωτήματα και διαπιστώσεις.

Υπεύθυνη έκδοσης: Κωνσταντίνα Μπάδα

Συντακτική επιτροπή: Κωνσταντίνα Μπάδα, Ιορδάνης Ψημένος, Βασίλης Δαλκαβούκης, Μάνος Σπυριδάκης, Μάχη Οικονόμου, Νίκος Ξυπολυτάς

Επικοινωνία:

Περιοδικό «Ο κόσμος της Εργασίας»

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας

45 100, Ιωάννινα

(υπόψη Κωνσταντίνας Μπάδα)

τηλ. 2651005150, fax: 2651005299 κιν.: 0030-6944969723

E-mail: kosmosergasias@yahoo.gr kbada@cc.uoi.gr

επίσης, Ιορδάνης Ψημένος

τηλ. 0030-6937967186, E-mail: ipsimmenos@yahoo.co.uk

[http://users.uoi.gr/gramisar/kosmosergasias/autumnschool anopedinon/](http://users.uoi.gr/gramisar/kosmosergasias/autumnschool_anopedinon/)

Editorial.....	σελ. 5
Το Σχολείο για το ζήτημα της Εργασίας στα Άνω Πεδινά Ζαγορίου	σελ. 7
Α. Οι Θεματικές ενότητες του Β' Φθινοπωρινού Σχολείου για.....	σελ. 9
την ιστορία, την κοινωνία και τον πολιτισμό της εργασίας.	
Β. Οι διδάσκοντες	σελ. 14
Γ. Επιτόπια Άσκηση/ Έρευνα στα ορεινά χωριά Άνω Πεδινά,.....	σελ. 19
Κάτω Πεδινά, Ελαφότοπος; Ερωτήματα και διαπιστώσεις	
Εισαγωγικά	σελ. 19
1.Εθνογραφία /Ανθρωπολογία της Εργασίας	
I «ΕΔΩ ΚΑΝΕΙΣ ΔΕ ΖΕΙ ΜΕ ΜΙΑ ΜΟΝΟ	σελ. 20
ΔΟΥΛΕΙΑ»Μορφές και σχέσεις εργασίας στην ελληνική	
ύπαιθρο την εποχή της κρίσης.	
Υπεύθυνος της ομάδας της επιτόπιας	
άσκησης/έρευνας : Βασίλης Δαλκαβούκης.	
Συμμετέχοντες στην Ομάδα της επιτόπιας	
άσκησης/ έρευνας : Χαρούλα Κόκκινου,	
Ζωή Μήτρου, Ειρήνη Καραθανάση	
II. Το 'αόρατο' πεδίο του γυναικείου εργατικού δυναμικού.....	σελ. 27
σε τρία χωριά του Ζαγορίου.	
Υπεύθυνη της ομάδας της επιτόπιας	
άσκησης /έρευνας : Κωνσταντίνα Μπάδα	
Συμμετέχοντες στην ομάδα της επιτόπιας	
άσκησης /έρευνας στο πρώτο Σχολείο (2011- 2012):	
Ευγενία Μπέλλου, Μαρία Νικολάου	
III : Πρωτογενείς παραγωγικές δραστηριότητες: Οργάνωση.....	σελ. 33
και μορφές εργασίας στην κτηνοτροφία της περιοχής των	
Άνω και Κάτω Πεδινών και Ελαφότοπου Ζαγορίου	
Υπεύθυνη της ομάδας της επιτόπιας	
άσκησης /έρευνας : Μάχη Οικονόμου	
Συμμετέχοντες στην ομάδα της επιτόπιας	
άσκησης /έρευνας : Νίκος Ζαχαράκης, Σαπφώ Λιόλη	
IV. Ορεινές Τουριστικές επιχειρήσεις και εργασία.	σελ. 35
Το παράδειγμα των Άνω Πεδινών Ζαγορίου	
Υπεύθυνος της ομάδας της επιτόπιας	
άσκησης /έρευνας : Μάνος Σπυριδάκης	
Συμμετέχοντες στην ομάδα της επιτόπιας	
άσκησης /έρευνας : Χριστοδούλου Γλυκερία, Μπέλλου	
Ευγενία, Στεφάνου Στεφανία	

2.Εργασία και Κοινωνική Στρωμάτωση

- I. Πώς η πολυδραστηριότητα (ευελιξία) της εργασίας επηρεάζει σελ. 39
τις σχέσεις με την οικογένεια και την κοινότητα στα Άνω Πεδινά.
Υπεύθυνος της Ομάδας της επιτόπιας άσκησης/έρευνας:
Ιορδάνης Ψημμένος
Συμμετέχοντες στην Ομάδα της επιτόπιας άσκησης/έρευνας:
Νίκος Ξυπολυτάς, Τσοπανάκη Μαρία, Χουδαλάκη Σοφία,
Δουρίδα Ελένη, Πάλλα Ευαγγελία, Δουργκούνας Γεώργιος,
Ιακωβίδου Μάγδα

3.Ιστορία της Εργασίας

- I. Μελετώντας γραπτές πηγές σελ. 42
Υπεύθυνη της Α'Ομάδας της επιτόπιας άσκησης/έρευνας:
Παπαστεφανάκη Λήδα,
Συμμετέχοντες στην Α'Ομάδα επιτόπιας άσκησης: Δόμνα
Ιορδανίδου, Νάντια Ρούσσου, Θεμιστοκλής Ρούπακας,
Αχιλλέας Φίλιος

- II.Ανιχνεύοντας τις γραπτές πηγές σελ. 48
Υπεύθυνη της Ομάδας της επιτόπιας άσκησης/έρευνας: Μπάδα
Κωνσταντίνα
Συμμετέχοντες στην Β'Ομάδα επιτόπιας άσκησης: Κωνσταντίνα
Μπάδα , Ευάγγελος Παπιγκιώτης

4. Ανοίγοντας το ερευνητικό πεδίο

- I. Ευάγγελος Παπιγκιώτης, Ο ξενιτεμός των Πανωσουδενιωτών..... σελ.51
(1800-1950)
II. Χριστοδούλου Γλυκερία, Γυναίκες, Οικιακότητα, τουρισμός σελ. 56
Το παράδειγμα του Δυτικού Ζαγορίου

Ανακοινώσεις – Νέα

1. Γ' Φθινοπωρινό Σχολείο Άνω Πεδινών..... σελ. 60
2. Ανακοίνωση της Πρώτης Γενικής Συνέλευσης της Ένωσης
Προφορικής Ιστορίας
3. Πρόσκληση ενδιαφέροντος για συμμετοχή στο 2^ο Διεθνές..... σελ. 61
Συνέδριο Προφορικής Ιστορίας

- Οδηγίες προς τους συγγραφείς άρθρων για το Περιοδικό. σελ. 63

Tο περιοδικό « Ο κόσμος της εργασίας» φιλοδοξεί να αποτελέσει τόπο ενημέρωσης για την έρευνα και τη διδασκαλία του αντικείμενου της εργασίας, πεδίο επίσης ανάπτυξης επιστημονικού διαλόγου και προβληματισμού για την εργασία που ως έννοια και ως πράξη έχει ένα διευρυμένο, «έμψυχο» και σύνθετο περιεχόμενο, το οποίο είναι εμπλουτισμένο με κοινωνική δράση καθώς και με πολιτισμικές παραμέτρους. Είναι ανοιχτό στην εθνογραφική, ανθρωπολογική, ιστορική και κοινωνιολογική έρευνα και διαθέσιμο για την δημοσίευση σχετικών επιστημονικών άρθρων και εργασιών.

Τη συζήτηση για την εργασία και για τις αλλαγές που υφίσταται την ξαναφέρνουν στο προσκήνιο τα χαρακτηριστικά που αυτή παίρνει στη μετανεωτερική μορφή του καπιταλιστικού συστήματος και των παραγωγικών του δομών. Οι τελευταίες υπόκεινται σε μια συνεχή “ευελικοποίηση”, στη διαμόρφωση επίσης πλαισίων πλήρους απελευθέρωσης στη διακίνηση εμπορευμάτων, υπηρεσιών, κεφαλαίων αλλά και εργατικής δύναμης που οδηγείται όλο και περισσότερο σε ευέλικτες και άτυπες μορφές εργασίας και στην κοινωνική της περιθωριοποίηση.

Η εργασία δηλαδή που στον ιστορικό χρόνο και στις εκάστοτε ισχύουσες παραγωγικές σχέσεις, είχε διαμορφωθεί κι ως βάση της κοινωνικής ζωής, ως στοιχείο κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας, ως πεδίο πολιτικής διεκδίκησης δικαιωμάτων, ως εμπειρία και ως πολιτισμική αξία, εμφανίζεται από τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αι. απογυμνωμένη από τα παραπάνω πραγματικά και συμβολικά της περιεχόμενα και τις νοηματοδοτήσεις και υπό την νέα της μορφή

εξωθεί διάφορες κατηγορίες πληθυσμού σε μια απώλεια της κοινωνικής τους ταυτότητας ενώ διογκώνει δραματικά την κοινωνική ανισότητα (βάσει του καταμερισμού της εργασίας, βάσει του φύλου, της εθνότητας, της κοινωνικής τάξης).

Η αλλαγή των δομών, των αντιλήψεων, των πρακτικών και στρατηγικών για την εργασία, και ειδικότερα για την άτυπη μορφή της, η ανίχνευση επίσης των τρόπων που διαπλέκονται οι διάφορες όψεις των σύγχρονων ανισοτήτων με το πεδίο της εργασίας, επιδιώκεται να αποτελέσουν πεδίο συζήτησης και προβληματισμού. Παράλληλα η ίδια η ιδέα της αλλαγής της εργασίας και των μορφών της στον σύγχρονο κόσμο – που οδηγείται σε «εργασιακό μεσαίωνα» μας επιβάλλει την ανίχνευση της ιστορικότητας του αντικείμενου της εργασίας και των ιστορικών της υποκειμένων, τη διερεύνηση της σημασίας που αυτή είχε και έχει για τη μορφή, τη συνοχή ή την αστάθεια των κοινωνιών. Αυτή η γνώση μπορεί να προσφέρει εργαλεία και προτάσεις ανάλυσης, που ίσως αποδειχτούν χρήσιμες στην πραγμάτευση των κοινωνικών αναδιαρθρώσεων. Αρκετές π.χ. έρευνες έχουν δείξει ότι η οικονομία δεν αποτελεί πάντα τον ρυθμιστικό παράγοντα των κοινωνικών σχέσεων.

Η διαχείριση των αλλαγών και των κρίσεων μπορεί να ανήκει εξίσου στην οικογένεια, στις κοινωνικές ομάδες ή στις μικροκοινωνίες που ακουμπώντας πάνω σε ένα οικείο πολιτισμικό υπόβαθρο, σε μια βιωμένη εμπειρία και μνήμη διαμορφώνουν τους δικούς τους όρους επιβίωσης και ένταξης.

Το πρώτο τεύχος είναι αφιερωμένο στην παρουσίαση των εργασιών του Β' φθινοπωρινού Σχολείου¹ Άνω Πεδινών. Το Σχολείο² λειτουργεί από το 2011 έως σήμερα και έχει ως αντικείμενο διδασκαλίας, θεωρητικής και μεθοδολογικής κατάρτισης την Ιστορία, την κοινωνία και τον πολιτισμό της εργασίας. Μαθητές του είναι επί πτυχίω φοιτητές/τριες, πτυχιούχοι, μεταπτυχιακοί φοιτητές, υποψήφιοι διδάκτορες και άλλοι που ενδιαφέρονται για το αντικείμενο. Το Σχολείο διοργανώνεται από το Εργαστήριο Λαογραφίας του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (υπεύθυνη Κωνσταντίνα Μπάδα), σε συνεργασία με το Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕ.Κ.ΜΟ.ΚΟ.Π.) του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Πάντειου Πανεπιστημίου (Ιορδάνης Ψημμένος) και τη συμμετοχή μελών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (Σπυριδάκη Μάνο), Δημοκρίτειου Παν. Θράκης (Δαλκαβούκη Βασίλη), Πανεπιστημίου Αιγαίου (Χαντζαρούλα Ποθητή, και του Κέντρου Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας (Οικόνομου Ανδρομάχης).

των Άνω Πεδινών και ειδικότερα θεσμικοί φορείς, όπως ο Δήμος Ζαγορίου, η Δ. Ε της Λαμπριαδείου Χειροτεχνικής Σχολής Άνω Πεδινών, ο Πολιτιστικός Σύλλογος Πανωσουδενιωτών. Ένα σύνολο δραστηριοτήτων και κοινών Εκδηλώσεων (Ανοιχτά μαθήματα, Συζητήσεις, Προβολή ταινιών, πραγματοποίηση Ημερίδας, και άλλες εκδηλώσεις), καλλιεργούν τις σχέσεις συνεργασίας και αλληλογνωριμίας των μελών του σχολείου με την τοπική κοινωνία.

Στην πραγματοποίησή του συμβάλλει με την υποστήριξή της με κάθε τρόπο η τοπική κοινωνία

Η Οργανωτική Επιτροπή των Σχολείων είναι: **Μπάδα Κωνσταντίνα**, Καθηγήτρια Κοινωνικής Λαογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ψημμένος Ιορδάνης, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Πάντειου Πανεπιστημίου.

Παπικιώτης Ευάγγελος, Msc, Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Δαλκαβούκης Βασίλης, Επίκουρος Καθηγητής Εθνογραφίας, του τμήματος Εθνολογίας και ιστορίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

1. Το Β'. Σχολείο πραγματοποιήθηκε από 27 Σεπτεμβρίου 2013 έως 7 Οκτωβρίου 2012 (http://www.histarch.uoi.gr/kosmosergasias/autumnschool_anopedinon/invitation.htm και το τρίτο πρόκειται να πραγματοποιηθεί με το ίδιο θέμα και στον ίδιο χώρο από 7 έως 14 Σεπτεμβρίου 2013 (http://users.uoi.gr/gramisar/kosmosergasias/autumnschool_anopedinon/),

2. Στα διδακτικά αντικείμενα συμπεριλαμβάνονταν ζητήματα θεωρίας και μεθόδου για τη μελέτη της εργασίας, ο συσχετισμός των παραγωγικών και των εργασιακών σχέσεων, η σύγχρονη μετανάστευση και οι άτυπες μορφές εργασίας στην Ελλάδα, Η εργασία ως έμφυλη εμπειρία και ως εμπειρία της παιδικής ηλικίας, το ζήτημα της εργασίας και κοινωνικής ανισότητας, η διδασκαλία των μεθόδων και των τεχνικών της επιτόπιας έρευνας. Στους διδάσκοντες συμπεριλαμβάνονταν εκτός από τους συμμετέχοντες στο Β' Σχολείο ο **Αντώνιος Μωυσίδης**, καθηγητής Αγροτικής Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου η **Δέσποινα Παπαδοπούλου**, επίκουρος καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου στο γνωστικό αντικείμενο της Κοινωνιολογίας της Μεταβολής και του Αποκλεισμού, η **Γεωργία Πετράκη**, επίκουρη καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου ο **Απόστολος Παπαδόπουλος**, αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου (http://www.hist-arch.uoi.gr/kosmosergasias/summerschool_anopedinon/team.).

Το σχολείο για το ζήτημα της εργασίας

Το Σχολείο Άνω Πεδινών επικεντρώνει το ενδιαφέρον στην **Εθνογραφία/Ανθρωπολογία**, στην **Κοινωνιολογία** και στην **Ιστορία της Εργασίας** παρέχοντας γνώση, θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία για :

- την προσέγγιση και την κατανόηση της αλλαγής των δομών, των αντιλήψεων, των πρακτικών και στρατηγικών για την εργασία, καθώς και την ανίχνευση των τρόπων που διαπλέκονται οι διάφορες όψεις των σύγχρονων ανισοτήτων με το πεδίο της εργασίας.
- τη διερεύνηση των ιστορικών μετασχηματισμών της εργασίας, τη διερεύνηση της σημασίας που αυτή είχε και έχει για τη μορφή, τη συνοχή ή την αστάθεια των κοινωνιών.
- την ανίχνευση των τρόπων που διαπλέκονται οι διάφορες όψεις των σύγχρονων ανισοτήτων με το πεδίο της εργασίας.
- την κατανόηση της έννοιας της εργασίας όχι μόνον ως συντελεστή της παραγωγής, αλλά ως μια διαδικασία κοινωνικής αναπαραγωγής, ως κοινωνική δράση που δημιουργεί και εμπεριέχει σχέσεις, νοήματα,

αξίες, πολιτισμό στην ευρύτερη έννοια .

- την ανάδειξη τέλος των ιστορικών/κοινωνικών υποκειμένων ως ενεργών υποκειμένων δράσης και τη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους αυτά συγκροτούν την ταυτότητά τους, συγκροτούν σχέσεις, συγκρούσεις, πεδία εξουσίας και διαμορφώνουν ξεχωριστές λογικές, στρατηγικές προσαρμογής και ένταξης στον σύγχρονο κόσμο της οικονομίας της αγοράς. Αρκετές έρευνες έχουν δείξει ότι η οικονομία δεν αποτελεί πάντα τον ρυθμιστικό παράγοντα των κοινωνικών σχέσεων . Η διαχείριση των αλλαγών και των κρίσεων μπορεί να ανήκει εξίσου στην οικογένεια, στις κοινωνικές ομάδες ή στις μικροκοινωνίες που ακουμπώντας πάνω σε ένα οικείο πολιτισμικό υπόβαθρο , σε μια βιωμένη εμπειρία και μνήμη διαμορφώνουν τους δικούς τους όρους , μέσα και στρατηγικές επιβίωσης και ένταξης.

Το ίδιο αντικείμενο του σχολείου επιβάλλει τη διεπιστημονική προσέγγιση, ειδικότερα όταν η ίδια η ιστορία της εργασίας αλλά και οι επιστημονικές θεωρήσεις της έχουν δείξει ότι η εργασία δεν νοείται μόνο ως μια στενά οικονομική έννοια, αλλά γίνεται νοητή ως κοινωνική και πολιτισμική έννοια, ως μια διαδικασία της αναπαραγωγής των ίδιων των κοινωνικών σχέσεων και ως κοινωνική δράση που δημιουργεί και εμπεριέχει σχέσεις, νοήματα , αξίες, πολιτισμό στην ευρύτε-

ρη έννοια.

Τα μαθήματα παρέχονται από τρεις ομάδες διδασκόντων που καλύπτουν τις θεματικές :

A) [Εθνογραφία/Ανθρωπολογία της Εργασίας](#)

B) [Εργασία και Κοινωνική Στρωμάτωση](#)

Γ) [Ιστορία της Εργασίας](#)

Δ) Η [Επιτόπια Άσκηση/Έρευνα](#) αποτελεί συστατικό μέρος της εκπαιδευτικής διαδικασίας του σχολείου με στόχο την εξοικείωση τόσο με τη θεωρία όσο και με τις μεθόδους συλλογής ποιοτικών εμπειρικών δεδομένων.

Ε) Παράλληλα ο εκπαιδευόμενος/η συμμετέχει α) στα [Ανοιχτά μαθήματα /Διαλέξεις](#) που δίνονται από προσκεκλημένους Ομιλητές και στις συζητήσεις και β) στις προβολές [κινηματογραφικών ταινιών / ντοκιμαντέρ](#)¹ με θέματα που προβάλλουν τον κόσμο της εργασίας, τις μορφές εργασίας, τις εργασιακές σχέσεις, τα εργατικά κινήματα κλπ.

Αναλυτικότερα οι συμμετέχοντες παρακολουθούν και τις τρεις θεματικές επί ένα πενθήμερο. Τα ημερήσια μαθήματα κάθε θεματικής/πεδίου είναι δίωρα και πραγματοποιούνται από την ομάδα των διδασκόντων της κάθε θεματικής.

Στο επόμενο τριήμερο ο κάθε εκπαιδευόμενος, μετά από επιλογή του πεδίου που τον ενδιαφέρει, πραγματοποιεί επιτόπια άσκηση / έρευνα. Η επιτόπια άσκηση/έρευνα διενεργείται με την εποπτεία και την καθοδήγηση της ομάδας διδασκόντων της κάθε θεματικής. Μετά το πέρας της επιτόπιας άσκησης/έρευνας γίνεται συζήτηση από την κάθε συμμετέχουσα στην έρευνα Ομάδα.

1. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι κατά το Α' και Β' Φθινοπωρινό Σχολείο προβλήθηκαν οι παρακάτω ταινίες/ντοκιμαντέρ:

- 1 Του Γ. Αυγερόπουλου « Πεθαίνοντας στην Αφθονία. Συζήτηση με εισηγητές τον Αντ. Μωυσίδη καθηγητή και τον Αποστ. Παπαδόπουλο, αναπλ. Καθηγητή
2. Του Κυριάκου Κατσουράκη, «Ο δρόμος προς τη Δύση» - Συζήτηση με συντονιστή τον Ιορδάνη Ψημμένο.
3. του Α. Ψαρρά, Το Εργοστάσιο
4. του Παντελή Βούλγαρη, Το προξενιό της Άννας (1972)
5. Το εθνογραφικό ντοκιμαντέρ: α)Le tabacchine, του Di Luigi Del Prete (2008)
6. Το ντοκιμαντέρ «Μνήμες Δεγκτζήδων, Ξάνθη 2006, της Μαρίας Πετρά.
7. Η ταινία Μοντέρνοι καιροί
8. Το ντοκιμαντέρ του Δημ. Κουτσαμπασάκου, Ο μανάβης, που θα προβληθεί στο Γ. Φθινοπωρινό Σχολείο

Οι θεματικές ενότητες του Σχολείου

Εθνογραφία / Ανθρωπολογία της Εργασίας

Κ. Μπάδα – Α. Οικονόμου – Μ. Σπυριδάκης –
Β. Δαλκαβούκης

Για την εθνογραφία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία η έννοια της εργασίας αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων στην εθνοτική, έμφυλη και ιστορική τους διάσταση καθώς και στην προκύπτουσα σημασιодότηση τους κατά τη διαδικασία της επίτευξης των όρων της κοινωνικής τους αναπαραγωγής. Από την άποψη αυτή η έννοια αποκτά ένα πιο διευρυμένο, «έμφυλο» και σύνθετο περιεχόμενο, το οποίο είναι εμπλουτισμένο με κοινωνική δράση καθώς και με πολιτισμικές παραμέτρους.

Η εθνογραφία / ανθρωπολογία της εργασίας έχει επικεντρωθεί στις κοινωνικές σχέσεις κατά τη διαδικασία της παραγωγής, στην πολιτισμική επίσης αντίληψη για την εργασία ως όχημα συγκρότησης ταυτότητας και απόδοσης νοήματος, στη σχέση της κοινότητας με την απασχόληση και με την ανεργία καθώς και στον τρόπο που η εργασία δομείται και διενεργείται σε οργανισμούς. Η δε συλλογή των εθνογραφικών ερευνητικών δεδομένων διενεργείται μέσα από την κλασική μέθοδο εν γένει της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, τη συμμετοχική παρατήρηση σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους, όπως τη βιογραφική και την εθνογραφική συνέντευξη καθώς και την ιστορικοσυγκριτική ανάλυση.

Στο πλαίσιο αυτό η ανθρωπολογία/εθνογραφία της εργασίας δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια της ανθρώπινης καθημερινής εμπειρίας μέσα από την εργασία, στο πώς τα υποκείμενα τη βιώνουν και την αντιλαμβάνονται καθώς επίσης σε ποιους συσχετισμούς δυνάμεων – πολιτικών, ταξικών, έμφυλων-αυτή η εμπειρία υπόκειται. Έτσι, επί τη βάση των παραπάνω το περιεχόμενο της ενότητας περιλαμβάνει τους εξής άξονες:

1. Εισαγωγή στην ανθρωπολογική έννοια της εργασίας.
2. Η εργασία σε κοινωνίες σε μετάβαση.
3. Η εργασία ως παράγων κοινωνικής συγκρότησης και πολιτισμικής έκφρασης.
4. Η εθνογραφική έρευνα της εργασίας στην Ελλάδα.
5. Η εργασία ως έμφυλη εμπειρία και ως εμπειρία στη βάση της ηλικίας, της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, της εθνότητας, της γεωγραφικής –τοπικής προέλευσης.
6. Μεθοδολογίες της εθνογραφικής /ανθρωπολογικής έρευνας.
7. Διενέργεια επιτόπιας έρευνας σε πεδία και τομείς της επαγγελματικής και οικονομικής δραστηριότητας της περιοχής.

Διδακτικός στόχος είναι η εξοικείωση τόσο με τη θεωρία όσο και με την ανθρωπολογική μέθοδο συλλογής ποιοτικών εμπειρικών δεδομένων.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Βαΐου, Ν. – Χατζημιχάλης, Κ., 1997, *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς. Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, Αθήνα: Εξάντας.
- Burawoy, M., 1979, «The Anthropology of Industrial Work», *Annual Review of Anthropology*, Vol. 8, pp. 231-266.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 1998, «Εισαγωγή: Από την Ολιστική Προσέγγιση στις Μερικές Αλήθειες», στο, Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 1999, *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δαλκαβούκης, Βασίλης, 1999, *Μετοικεσίες Ζαγορισίων (1750-1922). Προσεγγίσεις στις διαδικασίες προσαρμογής μιας τοπικής κοινωνίας στην ιστορική συγκυρία*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Ριζαρείου Σχολής.
- Δαλκαβούκης, Βασίλης, 2005, *Η πένα και η γκλίτσα. Εθνο-*

τική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα, Αθήνα: Οδυσσέας.

Καρακιουλάφη, Χ - Σπυριδάκης, Μ. (επιμ.), 2010, Εργασία και Κοινωνία. Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα: Διόνικος.

Μπάδα, Κ., 2004, Ο κόσμος της εργασίας. Ψαράδες της λιμνοθάλασσας Μεσολογίου (18ος-20ός αι), Αθήνα: Πλέθρον

Μπαλιμπάρ, Ε. - Ι. Βαλλερστάιν, 1991, Φυλή, έθνος, τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες, Αθήνα: Ο Πολίτης.

Martin, E., 1997, «Managing Americans. Policy and changes in the meanings of work», στο, C. Shore and S. Wright (eds.), Anthropology of Policy: Critical Perspectives on Governance and Power, London: Routledge.

Narotzky, S., 2007, Οικονομική Ανθρωπολογία. Νέοι Προσανατολισμοί, Αθήνα: Σαββάλας.

Νιτσιάκος, Β., Δαμιανάκος, Σ., Ζακοπούλου, Ε., Κασίμης, Χ., 1997, Εξουσία, εργασία και μνήμη σε τρία χωριά της Ηπείρου. Η τοπική δυναμική της επιβίωσης, Αθήνα: Πλέθρον.

Procoli, A., (ed.), 2004, Workers and Narratives of Survival in Europe. The Management of Precariousness at the End of the Twentieth Century, New York: State University of New York Press.

Σπυριδάκης, Μ., 2009, Εξουσία και Παρενόχληση στην Εργασία, Αθήνα: Διόνικος

Σπυριδάκης, Μ., 2010, Εργασία και Κοινωνική Αναπαραγωγή στη Ναυπηγοεπισκευαστική Βιομηχανία του Πειραιά, Αθήνα: Παπαζήσης.

Wallman, S., (ed.), 1976, Social Anthropology of Work, London: Academic Press.

**Ι. Ψημμένος, Υπεύθυνος κύκλου μαθημάτων,
Διδάσκοντες : Ιορδάνης Ψημμένος, Ν. Ξυπολυτάς
(PhD), Lazaresku Daria (Υ/Δ), Μαλεκάκη
Ευφροσύνη (Υ/Δ)**

1. **Κοινωνιολογία της εργασίας (4 κοινωνιολογικές προσεγγίσεις-σχολές)**
2. **Θεωρίες κοινωνικής στρωμάτωσης**
3. **Οργάνωση της εργασίας:**
 - Διαμόρφωση και διάθεση εργατικού δυναμικού
 - Καταμερισμός εργασίας
 - Συστήματα ελέγχου της εργασίας
 - Κοινωνική αναπαραγωγή της εργασίας και της απασχόλησης
4. **Πρακτική άσκηση: Διερεύνηση της οργάνωσης εργασίας**
5. **Προβολή ταινίας: «Μοντέρνοι Καιροί»**

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Aron R. (1981) Η Βιομηχανική Κοινωνία: 18 Μαθήματα. Αθήνα: Κάλβος.
- Baldamus W. (1961) Efficiency and Effort: An analysis of Industrial Administration. London: Tavistock Publications.
- Beynon H. and T. Austrin (1994) Masters and Servants: Class and Patronage in the Making of a Labour Organization. London: River Oram Press.
- Braverman H. (1974) Labour and Monopoly Capital. New York: Monthly Review Press.
- Brown R. K. (1992) Understanding Industrial Organizations: Theoretical Perspectives in Industrial Sociology. London: Routledge
- Brown R. K. (ed) (1997) The Changing Shape of Work. London: Macmillan.
- Burawoy M. (1979) Manufacturing Consent: Challenges in the Labor Process under Monopoly Capitalism, Chicago: Chicago University Press.
- Cole G. (1961) Studies in Class Structure. London: Routledge.

Ιστορία της εργασίας

Διδάσκουσες: **Λήδα Παπαστεφανάκη, Ποθητή Χαντζαρούλα, Κωνσταντίνα Μπάδα**

Στο μάθημα θα συζητηθούν βασικές όψεις της ιστορίας της εργασίας στην Ελλάδα τον 19^ο και 20^ο αιώνα. Συγκεκριμένα, θα εξεταστεί η μετάβαση από τις παραδοσιακές μορφές εργασίας και την οργάνωση σε συντεχνίες στη μισθωτή εργασία και τη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς εργασίας. Η μετάβαση αυτή συνοδεύτηκε από αλλαγές (αλλά και από συνέχειες) στα συστήματα και τις μορφές αμοιβών, στην οργάνωση της εργασίας και στον τεχνικό καταμερισμό. Το μάθημα, εξετάζοντας τα βασικά χαρακτηριστικά της εργατικής δύναμης, θα επικεντρώσει στις ρήξεις και τις συνέχειες που υπήρξαν αναφορικά με την (ανδρική, γυναικεία και παιδική) εργασία κατά την περίοδο εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης της χώρας και θα αναδείξει τους πολλαπλούς τρόπους διαχείρισης της εργατικής δύναμης.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, στόχος του μαθήματος είναι να εισαγάγει τις έννοιες της τάξης, του φύλου και του προσωπικού (intimacy) στην ιστορία της εργασίας στην Ελλάδα του πρώτου μισού του εικοστού αιώνα. Επίκεντρο του μαθήματος είναι η τοποθέτηση της εργασίας στη διατομή διαφορετικών πλαισίων, όπως της οικογένειας, του νοικοκυριού, των διαφορετικών χώρων στους οποίους εκτελείται η εργασία, καθώς και της εργατικής νομοθεσίας. Το πλαίσιο αυτό επιτρέπει να τεθούν υπό αμφισβήτηση ποικίλες διχοτομίες που διαμορφώθηκαν στα τέλη του δεκάτου ενάτου και στις αρχές του εικοστού αιώνα: η διχοτομία ανάμεσα στις οικονομικές συναλλαγές και στις προσωπικές/συναισθηματικές σχέσεις, η διχοτομία ανάμεσα στο χώρο στον οποίο εκτελείται η εργασία και στο χώρο του σπιτιού, η διάκριση ανάμεσα στον σύγχρονο και στον παραδοσιακό τομέα, η διάκριση ανάμεσα στην παραγωγική και αναπαραγωγική εργασία. Η εργατική νομοθεσία που εισήχθη την δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα αποτελεί προνομιακό πεδίο για την εξέταση της έννοιας της εργασίας που επικράτησε στον εικοστό αιώνα, την διαμόρφωση του κατά φύλο καταμερισμού εργασίας, αλλά και την συ-

γκρότηση του εργατικού κινήματος. Επιπλέον, η εξέταση της έμμισθης οικιακής εργασίας και της παιδικής εργασίας επιτρέπει την κριτική επανεξέταση της διαμόρφωσης των ταξικών και έμφυλων ταυτοτήτων.

Τέλος, θα εξεταστούν οι πηγές και η μεθοδολογία για την ιστορία της εργασίας (γραπτές, προφορικές και εικονογραφικές πηγές. Προφορική ιστορία. Υλικά κατάλοιπα και βιομηχανική αρχαιολογία)

Στη συνέχεια, θα πραγματοποιηθεί πενθήμερη επιτόπια άσκηση σε δημοτικά, εκκλησιαστικά και άλλα αρχεία της περιοχής του Ζαγορίου και θα καταγραφούν προφορικές μαρτυρίες και ιστορίες ζωής αγροτών/αγροτισσών.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Αβδελά, Έφη, Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955, Αθήνα 1990
- Αβδελά, Έφη, «Το αντιφατικό περιεχόμενο της κοινωνικής προστασίας: η νομοθεσία για την εργασία των γυναικών στη βιομηχανία (19-20 αι.)», Τα Ιστορικά 11 (1989), σ. 339-360.
- Αβδελά, Έφη, «Η κοινωνική τάξη στη σύγχρονη ιστοριογραφία», Τα Ιστορικά 12/22 (1995), σ. 173-204.
- Αβδελά, Έφη, «Οι εκθέσεις των επιθεωρητών εργασίας», Τα Ιστορικά 15/28-29 (1998), σ. 171-203.
- Boris, Eileen και Rhacel Salazar Parrenas (επιμ.), *Intimate Labors: Cultures, Technologies and the Politics of Care*, Στάνφορντ, Stanford University Press, 2010.
- Davidoff, Leonore, *Worlds Between: Historical Perspectives on Gender and Class*, Λονδίνο, Polity Press, 1995.
- Frader, Laura και Sonya O. Rose (επιμ.), *Gender and Class in Modern Europe*, Ίθακα και Λονδίνο, Cornell University Press, 1996.
- Λεονταρίτης, Γεώργιος, «Το ελληνικό εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος 1910-1920», στο Ο. Δημητρακόπουλος - Θ. Βερέμης (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα 1980, σ. 60-73.
- Λιάκος, Αντώνης, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1993.
- McClintock, Ann, *Imperial Leather: Race Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. Λονδίνο, Routledge,

- 1995.
- Μπάδα Κ., Ο κόσμος της εργασίας: οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας Μεσολογίου, Αθήνα Πλέθρον, 2004.
- Παπαστεφανάκη, Λήδα, Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία: Η κλωστοϋφαντουργία στον Πειραιά, 1870-1940, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009.
- Παπαστεφανάκη, Λήδα, «Πατερναλισμός και διαχείριση της εργασίας στις ελληνικές βιομηχανίες: το παράδειγμα της κλωστοϋφαντουργίας Καρέλλα (Ερμούπολη, πρώτο μισό του 20ου αιώνα)», στο Χριστίνα Καρακιουλάφη - Μάνος Σπυριδάκης, (επιμ.), Εργασία και Κοινωνία, Διόνικος, Αθήνα 2010, σ. 291-326
- Παπαστεφανάκη, Λήδα, «Η προφορική ιστορία στο Μουσείο. Προφορικές μαρτυρίες από τον κόσμο της εργασίας στο Βιομηχανικό Μουσείο της Ερμούπολης», στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας (επιμ.), Εμπειρική Έρευνα και Ερευνητικές Υποδομές στις Κοινωνικές και Ανθρωπιστικές Επιστήμες, εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 2011, σ. 421-448.
- Παπαστεφανάκη, Λήδα, «Καταμερισμοί εργασίας και πολιτικές διαχείρισης της εργασίας στις ελληνικές πόλεις (τέλη 19^{ου}- α΄ δεκαετία του 20^{ου} αιώνα)», Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου Η πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα: αλλαγές και ανατροπές, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Αθήνα, 11-12 Δεκεμβρίου 2009), Αθήνα 2012, σ. 145-166.
- Perks R. & Thomson A. (επιμ.), *The Oral History Reader*, Λονδίνο, Routledge, 1998.
- Scott, Joan, «Work Identities for Men and Women: The Politics of Work and Family in the Parisian Garment Trades in 1848», στο *Gender and the Politics of History*, Polity Press, Νέα Υόρκη 1988, σ. 93-112.
- Scott, Joan, «The Woman Worker», στο Geneviève Fraisse and Michelle Perrot (επιμ.), *A History of Women in the West*, Κέμπριτζ, The Belknap Press of Harvard University Press, 1993, σ. 399-426.
- Simonton, Deborah (1998), *A History of European Women's Work, 1700 to the Present*, Λονδίνο, Routledge, 1998.
- Steedman, Carolyn, *Labours Lost: Domestic Service and the Making of Modern England*. Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2009.
- Thompson, Paul, Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία, μτφρ. Π. Βαν Μπούσχοτεν - Ν. Ποταμιάνος, επιμέλεια - εισαγωγή Κ. Μπάδα - Π. Βαν Μπούσχοτεν, Αθήνα, Πλέθρον 2002
- Vickery, Amanda, «Golden Age to Separate Spheres. A Review of the Categories and Chronology of English Women's History», *The Historical Journal* (1993), 36, 2, 380-414.
- Φουντανόπουλος, Κώστας, Εργασία και εργατικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη, Αθήνα, Νεφέλη, 2005
- Χαντζαρούλα, Ποθητή, «Γυναικεία εργασία, ταυτότητα και σχετική νομοθεσία στην Ευρώπη, 19^{ος} αιώνας», Θέματα Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2008.
- Χαντζαρούλα, Ποθητή, Σμιλεύοντας την υποταγή: οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα, Αθήνα, Παπαζήσης, 2012.
- Wikander, Ulla, Alice Kessler-Harris και Jane Lewis (επιμ.), *Protecting Women: Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*, Σικάγο, University of Illinois Press, 1995.

B. Ανοιχτά Μαθήματα / Διαλέξεις προσκεκλημένων ομιλητών

I. Συζήτηση Στρογγυλής Τράπεζας με θέμα: Εργασία, ταυτότητες και νέοι δρώντες σ' έναν μεταβαλλόμενο αγροτικό χώρο: Διαδικασίες και εμπειρίες της αγροτικής αναδιάρθρωσης.

Εισηγητές: Θεοδοσία Ανθοπούλου, αναπληρ. καθηγήτρια , Πάντειο Παν/μιο- ΚΕΚΜΟΚΟΠ, : «Το διακύβευμα της 'νέας αγροτικότητας': Εργασία, ταυτότητες και νέοι δρώντες στον αγροτικό χώρο»

Μιχάλης Πέτρου, Ερευνητής, ΕΚΚΕ- Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας: «Αναδιάρθρωση της υπαίθρου και 'τριτογενοποίηση' του αγροτικού χώρου: Όψεις και δυναμικές της αγροτικής επιχειρηματικότητας».

Συντονίζει: Κωνσταντίνα Μπάδα, καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

II. Ελένη Σιάννου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

«Πανεπιστήμιο και κόσμος της εργασίας στην Ελλάδα της κρίσης»

Συντονίζει: Ιορδάνης Ψημμένος, αναπληρωτής καθηγητής , Πάντειο Πανεπιστήμιο – ΚΕΚΜΟΚΟΠ

III. Βασίλης Νιτσιάκος, καθηγητής , Εργαστήριο Λαογραφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

«Οικολογική προσαρμογή και σχέσεις συνεργασίας στους κτηνοτρόφους της Πίνδου»

Συντονίζει: Μάνος Σπυριδάκης, επίκουρος καθηγητής , Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ο Γρηγόρης Κασάλης, αφηγείται στους φοιτητές τη ζωή του ως επαγγελματία μουσικού (2011).

Οι Διδάσκοντες

Το διδακτικό προσωπικό του Σχολείου το απαρτίζουν Εθνογράφοι/Ανθρωπολόγοι, Κοινωνιολόγοι, και Ιστορικοί, προερχόμενοι από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, το Πάντειο Πανεπιστήμιο(ΚΕΚ-ΜΟΚΟΠ), το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, το Παν/μιο Πελοποννήσου, το Κέντρο Έρευνας Ελληνικής Λαογραφίας(ΚΕΕΛ) και το Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Δαλκαβούκης Βασίλης : Είναι επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης. Γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1967. Το 1989 έλαβε το πτυχίο του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Το 1995 έλαβε το δίπλωμα Μεταπτυχιακών Σπουδών κλάδου Ιστορίας Νεοτέρων χρόνων του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Το 2001 αναγορεύτηκε Διδάκτωρ της Φιλοσοφίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Από τον Ιούνιο του 2006 διδάσκει Εθνογραφία στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας από τη βαθμίδα του επίκουρου καθηγητή. Στο πλαίσιο του Θερινού Σχολείου Κόνιτσας για την Ανθρωπολογία, την Εθνογραφία και τη Συγκριτική Λαογραφία των Βαλκανίων (2006 – 2010) έχει συμμετάσχει στην ομάδα διδασκόντων του Μαθήματος Ethnographic Research in Border Areas: Field Practice in both Sides of the Greek-Albanian Border (Prof. Vassilis Nitsiakos, Dep. of History and Archaeology, Univ. of Ioannina, Dr. Vassilis Dalkavoukis, Dep. of History and Ethnology, Democritus Univ. of Thrace, Mr. Kostas Mantzos, Dep. of History and Archaeology, Univ. of Ioannina) και του μαθήματος Doing fieldwork: Theory, method and the production of anthropological knowledge (Dr. Christina Veikou - Dr. Vassilis Dalkavoukis - Dr. Ioannis Manos). Έχει δημοσιεύσει τα βιβλία Μετοικεσίες Ζαγορισίων (1750-1922). Προσεγγίσεις στις διαδικασίες προσαρμογής μιας τοπικής κοινωνίας στην ιστορική συγκυρία, εκδ. Ριζαρείου Σχολής, Θεσ-

σαλονίκη 1999 και Η πένα και η γκλίτσα. Εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20ο αιώνα, Οδυσσεάς, Αθήνα 2005 καθώς και άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους. Στα επιστημονικά του ενδιαφέροντα εντάσσονται ζητήματα συλλογικών ταυτοτήτων (εθνοτικές – εθνοτοπικές), ζητήματα Τοπικής Ιστορίας και Λαογραφίας, Λαογραφίας του Αστικού Χώρου, καθώς και ζητήματα λαϊκής ιδεολογίας, όπως αναδεικνύονται μέσα από το χιούμορ, τα βαπτιστικά ονόματα, τα εικονοστάσια κ.λπ. Συμμετέχει στο Δίκτυο για τη Μελέτη των Εμφυλίων Πολέμων, στην Ελληνική Σημειωτική Εταιρεία και από το 2006 στην Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας. Τέλος από το 2006 συμμετέχει στο Διεθνές ακαδημαϊκό δίκτυο Border Crossings.

Lazarescu Daria: Υποψήφια Διδάκτωρ, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Η Daria Lazarescu σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες και Δημόσια Διοίκηση στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών από όπου αποφοίτησε το 2004. Έπειτα ολοκλήρωσε το μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Σπουδές Νοτιοανατολικής Ευρώπης» στο τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (2006). Από το 2008 είναι υποψήφια διδάκτωρ στο τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Η διδακτορική της διατριβή επικεντρώνεται στην οικιακή εργασία και ιδιαίτερα στις επιπτώσεις της εργασίας στην σταδιοδρομία των Ρουμάνων μεταναστών/μεταναστριών που εργάζονται στις υπηρεσίες καθαρισμού. Έχει δημοσιεύσει άρθρα με τίτλο: «Ρουμάνικη μετανάστευση στην Ελλάδα: Άτυπα μεταναστευτικά δίκτυα πριν και μετά την ένταξη της Ρουμανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση» και «Νέες μεταναστευτικές διαδρομές: Πακιστανοί και Μπαγκλαντεσιανοί στην Ελλάδα» (με την Francesca Broersma) στο Τριανταφυλλίου Α. & Μαρούκης Θ. (επιμ.) (2010) Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα, Αθήνα: Κριτική. Επίσης, Ευπολυτάς Ν. & Lazarescu, D. «Οι κοινωνιολογικές έρευνες της οικιακής εργασίας στην Ελλάδα» στο Ψημμένος Ι. (επιμ.) (2012) Εργασία και Κοινωνικές Ανισότητες: προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό, τόμος 4, εκδόσεις Αλε-

Ξάνδρεια, Αθήνα (υπό έκδοση).

Επιπλέον, συμμετέχει στην ομάδα έργου της έρευνας με τίτλο «Κρίση - Επιπτώσεις, Κατανόηση και Συλλογικές Δράσεις» η οποία πραγματοποιείται από το ΚΕΚΜΟΚΟΠ σε συνεργασία με μέλη ΔΕΠ Παντείου Πανεπιστημίου, ΔΠΘ, ΕΚΠΑ και ΕΚΚΕ – Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

Μαλεκάκη Ευφροσύνη: Υποψήφια Διδάκτωρ, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Η Ευφροσύνη Μαλεκάκη σπούδασε στην Ανώτερη Σχολή Κοινωνικής Εργασίας της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών (1978) και στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών στο Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην προσχολική ηλικία (1997). Έπειτα σπούδασε Κοινωνιολογία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών από όπου και αποφοίτησε το 2000. Στη συνέχεια ολοκλήρωσε ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα στην «Κοινωνική Ψυχιατρική – Παιδοψυχιατρική» στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Ιατρική Σχολή (2005). Από το 2009 είναι υποψήφια διδάκτωρ στο τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Η διδακτορική της διατριβή επικεντρώνεται στην «Πρόσβαση και Χρήση των Υπηρεσιών Βρεφονηπιακής Φροντίδας από εργαζόμενες μετανάστριες μητέρες: η περίπτωση των μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων οικιακών εργατριών στην περιοχή της Αττικής». Έχει δημοσιεύσει παρουσίαση και κριτική βιβλίου στο περιοδικό Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 132-133 Β- Γ, 2010, 211-221 (από κοινού με Θ. Φούσκα).

Επιπλέον, συμμετέχει στην ομάδα έργου της έρευνας με τίτλο «Κρίση - Επιπτώσεις, Κατανόηση και Συλλογικές Δράσεις» η οποία πραγματοποιείται από το ΚΕΚΜΟΚΟΠ σε συνεργασία με μέλη ΔΕΠ Παντείου Πανεπιστημίου, ΔΠΘ, ΕΚΠΑ και ΕΚΚΕ.

Κωνσταντίνα Μπάδα: Είναι καθηγήτρια Κοινωνικής Λαογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Αποφοίτησε από την Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων όπου και προσλήφθηκε ως βοηθός στο Λαογραφικό Μουσείο της Σχολής. Έλαβε το διδακτορικό της δίπλωμα, το 1983 στο γνωστικό

πεδίο της Λαογραφίας. Από το 1985 είναι μέλος του διδακτικού προσωπικού του τμήματος Ιστορίας – Αρχαιολογίας. Με την ιδιότητα της επισκέπτριας ερευνήτριας στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Cambridge (1986-1987, 1991) διεύρυνε τα ενδιαφέροντά της και προς το επιστημονικό πεδίο της Ανθρωπολογίας και στο Πανεπιστήμιο του Essex (1997- 1998) προς το πεδίο της Προφορικής Ιστορίας και της Ιστορίας του Φύλου, προωθώντας παράλληλα συνεργασίες με ξένους συναδέλφους της. Το εκπαιδευτικό και ερευνητικό έργο της προωθεί την διεπιστημονικότητα και εστιάζεται στη μελέτη του υλικού πολιτισμού και της μνήμης, στην εθνογραφία των αστικών κέντρων και του αγροτικού κόσμου, των πολιτισμικών ταυτοτήτων (συλλογικών, πολιτισμικών, εθνοτικών, των φύλων κ.λ.π.), στην εθνογραφία της εργασίας και της μετανάστευσης. Κατά την τελευταία περίοδο έχει στρέψει το ενδιαφέρον της και προς την μελέτη της προφορικής ιστορίας και της μνήμης της δεκαετίας 1940 - 1950.

Ξυπολυτάς Νίκος: Διδάκτωρ του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ο Νίκος Ξυπολυτάς είναι κοινωνιολόγος με ειδίκευση σε θέματα εργασίας και μετανάστευσης. Σπούδασε Κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο του Newcastle upon Tyne (2001-2004) και έκανε το μεταπτυχιακό του στην Κοινωνιολογία (ειδίκευση Οικονομικής Κοινωνιολογίας) στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (2004-2005). Η διδακτορική του διατριβή πραγματεύεται τις συνέπειες της εσωτερικής οικιακής εργασίας στις οικογενειακές σχέσεις και στις σχέσεις αλληλεγγύης των Ουκρανών μεταναστριών. Έχει δημοσιεύσει με την Daria Lazarescu άρθρο με τίτλο «Οι κοινωνιολογικές έρευνες της οικιακής εργασίας στην Ελλάδα» στο Ψημμένος Ι. (επιμ.) (2012) Εργασία και Κοινωνικές Ανισότητες: προσωπικές υπηρεσίες και υπηρετικό δυναμικό, τόμος 4, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα (υπό έκδοση) και με τον Βασίλη Λώλη βιβλιοκριτική των βιβλίων της Η. Έμκε Πουλοπούλου (2007), Η Μεταναστευτική πρόκληση και της Κ. Βασιλικού (2007) Γυναικεία μετανάστευση και ανθρώπινα δικαιώματα: Μια βιογραφική έρευνα για τις οικιακές βοηθούς από τα Βαλκάνια και την Ανατολική

Εύρώπη στο περιοδικό Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη, Φθινόπωρο 2009, 4 (2): 225-228.

Οικονόμου Ανδρομάχη: Είναι Διδ. Εθνολογίας, Ερευνήτρια ΚΕΕΛ Ακαδημίας Αθηνών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή (Τμήμα Ιστορικό-Αρχαιολογικό) του Πανεπιστημίου Αθηνών και στη συνέχεια έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στην εθνολογία και την κοινωνική ανθρωπολογία με υποτροφία του ΙΚΥ στην Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Παρίσι) από όπου έλαβε το 1991 το διδακτορικό της. Το διάστημα 1988-2002 εργάστηκε ως προϊσταμένη του Τμήματος Μουσείων του Πολιτιστικού Τεχνολογικού Ιδρύματος ΕΤΒΑ και το διάστημα 2001- 2003 δίδαξε κοινωνική ανθρωπολογία στο Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας- Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Από το 2004 εργάζεται ως ερευνήτρια Β' βαθμίδας στο Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Διδάσκει στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Είναι μέλος πολλών επιστημονικών εταιρειών και διετέλεσε πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας (2000-2002, 2006-2008) και επί σειρά ετών σε διάφορες θέσεις του Διοικητικού Συμβουλίου. Το διάστημα 2010-12 είναι Αντιπρόεδρος της ΕΛΕΤΕ.

Είναι μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του περιοδικού Εθνολογία και της Επετηρίδας του ΚΕΕΛ. Έχει εκδόσει δύο βιβλία (το ένα σε συνεργασία), έχει δημοσιεύσει άρθρα και μελέτες σε περιοδικά και συλλογικούς τόμους, έχει γράψει το σενάριο σε δύο εθνογραφικά ντοκιμαντέρ και έχει συνεργαστεί στη δημιουργία τεσσάρων εκπαιδευτικών προγραμμάτων με θέματα του λαϊκού πολιτισμού. Πεδία θεωρητικού και ερευνητικού της ενδιαφέροντος αποτελούν ο υλικός πολιτισμός, οικονομική ανθρωπολογία, ο κοινωνικός μετασχηματισμός των αγροτικών κοινωνιών, η πολιτισμική οικολογία, η μουσειολογία και η αστική ανθρωπολογία

Παπαστεφανάκη Λήδα: Είναι επίκουρη καθηγήτρια της «σύγχρονης ελληνικής ιστορίας» Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1967. Σπούδασε

ιστορία στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, όπου και έκανε τις μεταπτυχιακές τις σπουδές (1995) και υποστήριξε την διδακτορική της διατριβή (2002). Έχει δημοσιεύσει την μονογραφία Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία. Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά (1870-1940), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2009. Είναι συν-επιμελήτρια του τόμου Ορυχεία στο Αιγαίο. Βιομηχανική αρχαιολογία στην Ελλάδα, Μέλισσα, Αθήνα 2009. Είναι γραμματέας της Ελληνικής Εταιρείας Οικονομικής Ιστορίας, μέλος της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού, της Διεθνούς Επιτροπής για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς - Ελληνικό Τμήμα, της Associaçao Portuguesa de Historia Economica e Social και του Ελληνικού «Δικτύου Ιστορικών για την Ιστορία των Γυναικών και του Φύλου» της International Federation for Research in Women's History. Οι επιστημονικές δημοσιεύσεις της και τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα αφορούν στην οικονομική και κοινωνική ιστορία της εκβιομηχάνισης και της εργασίας, την ιστορία της επαγγελματικής υγείας, την ιστορία των πόλεων, την ιστορία των γυναικών και του φύλου, την προφορική ιστορία, τη βιομηχανική αρχαιολογία.

Σπυριδάκης Μάνος: Είναι επίκουρος καθηγητής Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Διδάσκει Ανθρωπολογία της Εργασίας και Οικονομική Ανθρωπολογία. Είναι απόφοιτος του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, έχει λάβει το μεταπτυχιακό του δίπλωμα στην Κοινωνική Ανθρωπολογία από το Πανεπιστήμιο του Durham, τη διδακτορική του διατριβή στην Ανθρωπολογία από το Sussex European Institute του Πανεπιστημίου του Sussex, ως υπότροφος του ΙΚΥ και μεταδιδακτορική υποτροφία από το ΙΚΥ στο ίδιο πεδίο. Έχει υπηρετήσει στη μέση εκπαίδευση και έχει διδάξει στο Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας-Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και είναι μέλος ΣΕΠ στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Είναι μέλος της συντακτικής επιτροπής των περιοδικών Ουτοπία και Εθνολογία, μέλος της επιστημονικής γραμματείας του περιοδικού Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη και συνυπεύθυνος (μαζί τον Χ.

Δερμεντζόπουλο) της σειράς ΕΤΕΡΟΤΗΤΕΣ των εκδόσεων Μεταίχμιο. Είναι συγγραφέας της μονογραφίας, Εξουσία και Παρενόχληση στην Εργασία (Εκδόσεις Διόνικος 2009) καθώς και της, Εργασία και Κοινωνική Αναπαραγωγή στη ναυπηγοεπισκευαστική βιομηχανία του Πειραιά (εκδόσεις Παπαζήση 2010), ενώ έχει επιμεληθεί συλλογικούς τόμους και μεταφράσεις. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται σε ζητήματα εργασιακών σχέσεων και κοινωνικής πολιτικής, στην έννοια του χώρου, στην ποιοτική κοινωνική έρευνα και στην οικονομική ανθρωπολογία.

Χατζαρούλα Ποθητή: Είναι λέκτορας στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Σπούδασε Κλασική Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στην βρετανική Ιστορία της Εργασίας στο Κέντρο για τη Μελέτη της Κοινωνικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Warwick και ολοκλήρωσε τη διδακτορική διατριβή της στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο της Φλωρεντίας το 2002. Η διδακτορική διατριβή της με τίτλο «The Making of Subordination: Domestic Service in Greece, 1920-1945» [Σμιλεύοντας την υποταγή: Έμμισθη οικιακή εργασία στην Ελλάδα, 1920-1945] χρησιμοποιεί τη μεθοδολογία της προφορικής ιστορίας και θέτει στο επίκεντρο της μελέτης τη σχέση εργοδότης και οικιακής εργάτριας, αναλύοντας την ταξική και έμφυλη διάστασή της. Συμμετείχε ως μεταδιδακτορική ερευνητρια στο ερευνητικό πρόγραμμα «Έμφυλες διαστάσεις της μετανάστευσης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: ένταξη, εργασία και διαπολιτισμική επικοινωνία» στο πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ II: «Πυθαγόρας: Ενίσχυση Ερευνητικών Προγραμμάτων στα Πανεπιστήμια», που χρηματοδοτείται από το ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Ήταν μέλος του δικτύου «Servant Project» στο πλαίσιο του FPS-Key Action της Ευρω-

παϊκής Επιτροπής. Τα ερευνητικά ενδιαφέροντά της εστιάζονται στην ιστορία της εργασίας, στην ιστορία και ιστοριογραφία του φύλου, στην μνήμη και ιστορία του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και στην ιστορία των συναισθημάτων. Έχει επιβλέψει διπλωματικές εργασίες στα παραπάνω θέματα. Είναι ένα από τα ιδρυτικά μέλη καθώς και μέλος της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού *Historein/Ιστορείν: A Review of the Past and Other Stories*.

Ψημμένος Ιορδάνης: Είναι αναπληρωτής καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου.

Εξειδικεύεται στην Κοινωνιολογία της Εργασίας και της Μετανάστευσης. Έχει πτυχίο (BA) Κοινωνιολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής από το Πανεπιστήμιο του Newcastle και διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο του Durham της Μ. Βρετανίας. Από το 2011 είναι διευθυντής του Κέντρου Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟ-ΚΟΠ) του Παντείου Πανεπιστημίου. Έχει δημοσιεύσει άρθρα και βιβλία στην Ελλάδα και το εξωτερικό επάνω σε θέματα εργασίας και μετανάστευσης. Αυτή την εποχή ολοκληρώνει τρεις μελέτες (Χαμηλού Κύρους Εργασίες, *Contemporary Social Inequalities, the Personal Services Workers: Between the State and the Market*).

Διδάσκοντες στα Ανοιχτά Μαθήματα

Ανθοπούλου Θεοδοσία: Είναι αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου.

Είναι πτυχιούχος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, κάτοχος DESS στην Αγροτική Ανάπτυξη (Paris I-Panthéon) και διδακτορικού διπλώματος στη Γεωγραφία (Paris X-Nanterre). Από το 1997 διδάσκει Κοινωνική Γεωγραφία στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα και οι δημοσιεύσεις επικεντρώνονται στη Γεωγραφία της υπαίθρου εστιάζοντας στις κοινωνικές δομές και την κοινωνική μεταβολή, τις σχέσεις πόλης- υπαίθρου, τις γεωγραφίες της τροφής, την τοπική ανάπτυξη και τη διαμεσογειακή συνεργασία.

Βασίλης Νιτσιάκος: Είναι Καθηγητής της Κοινωνικής Λαογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στον τομέα των Folklife studies στο Πανεπιστήμιο του Leeds και διδακτορική διατριβή στην Κοινωνική Ανθρωπολογία στο Πανεπιστήμιο του Cambridge. Από το 1989 είναι μέλος ΔΕΠ στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Το ερευνητικό και συγγραφικό του έργο εστιάζεται σε ζητήματα κοινωνικών μετασχηματισμών των παραδοσιακών δομών, συγκρότησης και χρήσης του 'παραδοσιακού' πολιτισμού, διαλόγου της λαογραφίας με άλλες επιστήμες, καταγραφής και μελέτης του μουσικού πολιτισμού, ενώ στην τρέχουσα δεκαετία εστιάζει το ενδιαφέρον του σε θέματα μετανάστευσης, ταυτοτήτων και εθνογραφίας συνοριακών περιοχών στα Ελληνο-αλβανικά σύνορα.

Μιχάλης Πέτρου: Είναι Δρ. Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, ερευνητής ΕΚΚΕ στο Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας

Τα ερευνητικά ενδιαφέροντα και οι δημοσιεύσεις εστιάζουν στην ανθρωπολογική προσέγγιση του υπαίθρου χώρου και των σχέσεων πόλης-υπαίθρου με έμφαση στους κοινωνικοοικονομικούς μετασχημα-

τισμούς, τις χωροκοινωνικές ανασυνθέσεις, τα ζητήματα διαχείρισης σχέσεων μεταναστών και κοινωνίας υποδοχής, τη διαπραγμάτευση ταυτοτήτων και τις κοινωνικο-πολιτισμικές συγκρούσεις.

Ελένη Σιάνου-Κύργιου: Είναι καθηγήτρια στο Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές της στα Ιωάννινα. Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Κλασικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Είναι, επίσης, πτυχιούχος του Τμήματος Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Έλαβε το διδακτορικό της δίπλωμα από το Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων το 1991. Το 1993 διορίστηκε λέκτορας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και σήμερα κατέχει θέση καθηγήτριας, με γνωστικό αντικείμενο «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης». Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζονται σε θέματα κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης και εκπαιδευτικής πολιτικής.

Επιτόπια Άσκηση/Έρευνα στα ορεινά χωριά Άνω Πεδινά, Κάτω Πεδινά, Ελαφότοπος: Ερωτήματα και Διαπιστώσεις

Εισαγωγικά

Ο συνδυασμός, της θεωρητικής εκπαίδευσης με την άσκηση στο πεδίο, βάσει του προγράμματος του σχολείου, έδωσε τη δυνατότητα «της εξοικείωσης» των εκπαιδευομένων με τα μεθοδολογικά εργαλεία και τις τεχνικές της επιτόπιας έρευνας, της προφορικής ιστορίας και της καταγραφής της μνήμης, της αρχαικής επίσης έρευνας. Αναλυτικότερα αφού παρείχε τη θεωρητική και τη μεθοδολογική γνώση για τη μελέτη της εργασίας, των επαγγελματιών και των εργασιακών σχέσεων στα δεδομένα των προκαπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και των καπιταλιστικών επίσης, μύησε τους φοιτητές/τριες στην επιτόπια έρευνα με πεδίο τον ορεινό κόσμο της εργασίας δίνοντας έμφαση στις παραδοσιακές επαγγελματικές δραστηριότητες και στις μεταβαλλόμενες

κοινωνικές και εργασιακές σχέσεις (σε συνάρτηση με το νεοεισερχόμενο εργατικό δυναμικό της μετανάστευσης). Έστρεψε επίσης το ενδιαφέρον στην καταγραφή της βιωμένης εμπειρίας και της μνήμης των ανθρώπων του και υπέδειξε τον τρόπο μελέτης των τοπικών αρχαικών πηγών.

Κατά τη διαδικασία της επιτόπιας άσκησης του δεύτερου ειδικότερα Φθινοπωρινού Σχολείου προέκυψαν κάποια ερευνητικά στοιχεία που η περαιτέρω διερεύνησή

τους φώτισε ευρύτερα θέματα της ορεινής οικονομίας και κοινωνίας των προαναφερόμενων χωριών και ανέδειξε επίσης μορφές και σχέσεις εργασίας στο παρελθόν και στο παρόν (όπως την πολυαπασχόληση/πολυδραστηριότητα και των δύο φύλων, λειτουργία συγγενικών και άλλων δικτύων) που εμφανίζονται όχι μόνο ως στρατηγικές και πρακτικές επιβίωσης της αγροτικής οικογένειας /κοινότητας αλλά και σε στάσεις που ίσως εμπεριέχουν μια διαφορετική λογική προσαρμογής και ένταξης τους στην ευρύτερη κοινωνία και οικονομία.

Ι.«ΕΔΩ ΚΑΝΕΙΣ ΔΕ ΖΕΙ ΜΕ ΜΙΑ ΜΟΝΟ ΔΟΥΛΕΙΑ». Μορφές και σχέσεις εργασίας στην ελληνική ύπαιθρο την εποχή της κρίσης

Υπεύθυνος της ομάδας της επιτόπιας άσκησης/έρευνας : **Βασίλης Δαλκαβούκης**.

Συμμετέχοντες στην Ομάδα της επιτόπιας άσκησης/έρευνας : Χαρούλα Κόκκινου, Ζωή Μήτρου, Ειρήνη Καραθανάση

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία χρόνια βιώνουμε, τόσο συνολικά ως κοινωνία, όσο και ατομικά τα αποτελέσματα μιας μακροχρόνιας οικονομικής κρίσης χωρίς προηγούμενο, τουλάχιστον μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Πολύ συχνότερα, όμως, κι από τα ίδια τα οικονομικά και κοινωνικά αποτελέσματα αυτής της κρίσης, βιώνουμε μια «κρίσεολογία» σε κάθε πτυχή του δημόσιου λόγου: πρόκειται στην ουσία για μια πολύπλευρη ρητορική που προέρχεται και ανατροφοδοτείται κατά κύριο λόγο από τα ΜΜΕ, που ωστόσο έχουν διαποτίσει τη σκέψη όλων μας, με την ανάγκη της κατανόησης, τόσο των συνθηκών που την προκάλεσαν, όσο και των μέσων με τα οποία θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί.

Ο στόχος αυτής της ανακοίνωσης, βασισμένης στο υλικό της επιτόπιας έρευνας που διενεργήσαμε στο πλαίσιο του Β΄ Φθινοπωρινού Σχολείου Άνω πεδινών με τίτλο «Ο κόσμος της Εργασίας» σε τρία χωριά του κεντρικού Ζαγορίου (Άνω - Κάτω Πεδινά και Ελαφότοπος), δε θα μπορούσε να αποκλίνει από αυτό το αίτημα: να εντοπίσουμε πώς διαμορφώνονται οι μορφές και οι σχέσεις εργασίας σ' έναν «μικρό τόπο» στο πλαίσιο αυτής της οικονομικής κρίσης. Η δική μας ομάδα ασχολήθηκε ειδικότερα με την εξέταση των τεχνικών δραστηριοτήτων στο παρόν, και τους τρόπους με τους οποίους οι εντόπιοι συνομιλητές μας προσαρμόζουν τη δράση τους στα νέα δεδομένα.

Πριν προχωρήσουμε, θα ήταν σκόπιμο να

προσδιορίσουμε την ίδια την έννοια της «κρίσης». Σύγχρονοι ανθρωπολόγοι και στοχαστές φαίνεται να συμφωνούν στη διαπίστωση ότι αυτό που προκαλεί στις μέρες μας την παγκόσμια οικονομική κρίση είναι η απόλυτη κυριαρχία της αγοράς, σε συνδυασμό με τη συμπαιγνία της πολιτικής και -ενίοτε- της ακαδημαϊκής επιστήμης. Για τον David Graeber¹ αυτό που φαίνεται να προκαλεί την κρίση είναι ένα δομικό στοιχείο του καπιταλισμού ή της «εμπορευματοποιημένης κοινωνίας»: ο φετιχισμός του χρήματος που μετατρέπει τις όποιες «σχέσεις ανισότητας» σε «σχέσεις χρέους», καθώς λειτουργεί ως το μέτρο της ασύμμετρης σχέσης ανάμεσα σε αγοραστή και πωλητή ή ανάμεσα σε δανειστή και οφειλέτη. Για τον Keith Hart

«η κοινωνία στον 20^ο αιώνα ήταν απρόσωπη, αφού η ζωή ήταν οργανωμένη από την κρατική γραφειοκρατία, τις καπιταλιστικές αγορές και τους ειδικούς της επιστήμης. Και δεν προκαλεί έκπληξη που η πλειονότητα των ανθρώπων αισθανόταν αποξενωμένη και αδύναμη μπροστά σ' όλα αυτά».²

Τα παραπάνω στοιχεία, βέβαια, συναποτελούν ή προκαλούν μια σειρά από εσωτερικές αντιφάσεις του ίδιου του συστήματος, αν θεωρηθούν με όρους συστήματος. Έτσι, η «κρίση» αν και δεν είναι τίποτε περισσότερο από την όξυνση των αντιφάσεων αυτών, μετασηματίζεται σε μια «κατάσταση εξαίρεσης» που τείνει να γίνει διαρκής και μόνιμη, αφού, όπως υποστηρίζει ο Agaben³, στην ουσία έχουμε να κάνουμε με μια αλλαγή παραδείγματος στην πολιτική διαχείριση, που δεν επιδιώκει πλέον να προλαμβάνει την κοινωνική έκρηξη αλλά να την καταστέλλει.

Για τον Andre Gorz η κρίση έχει δύο ουσιαστικά δομικές παραμέτρους. Η πρώτη αφορά «το

1. Βλέπε σχετικά David Graeber , *Toward an Anthropological Theory of Value: The false coin of our own dreams*, New York: Palgrave 2001 & *Debt: The first 5,000 years*, New York: Melville House, 2011.

2. Keith Hart, J-L. Laville and A. Cattani (eds.), *The Human Economy: A citizen's guide*, Cambridge: Polity, 2010, σ. 11.

3. <http://nomadicuniversality.wordpress.com>, 9/1/2013.

κοινωνικό κόστος της καπιταλιστικής ανάπτυξης», δηλαδή την ανάληψη από τη μεριά του κράτους μιας σειράς από έργα υποδομής στα οποία συμπεριλαμβάνονται δίκτυα (π.χ. μεταφορές) αλλά και υπηρεσίες όπως η εκπαίδευση ή η υγεία κ.ο.κ. Από την άλλη μεριά η κρίση οφείλεται

«στο μοντέλο της κατανάλωσης που χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό της αφθονίας. Αυτό το μοντέλο στηρίζεται βασικά στην αρχή πως κάθε πρόβλημα και κάθε ανάγκη, ακόμα και οι συλλογικές, θα πρέπει να βρίσκουν την απάντησή τους μέσα από την ιδιωτική κατανάλωση εμπορευματικών αγαθών και υπηρεσιών».⁴

Ωστόσο, η διαδικασία αυτή ήταν ήδη ορατή από τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Όπως σημειώνει ο Χάρης Ναζάκης⁵, το βασικό πρόβλημα όλων αυτών των προϊόντων και υπηρεσιών είναι η «πραγματοποίηση της υπεραξίας», ο μετασχηματισμός τους, με άλλα λόγια σε εμπορεύματα που θα αποφέρουν το προϋπολογισμένο κέρδος, κάτι που θα πρέπει να επιτευχθεί με την αύξηση της ζήτησης ή με τη διαμόρφωση ενός νέου τύπου καταναλωτή.

«Ποιος θα αγοράσει τα προϊόντα που παράγονται, στο βαθμό που το εύρος της εκτόπισης της ζωντανής εργασίας από τα ευέλικτα αυτοματοποιημένα συστήματα παραγωγής οδηγεί στο να κατανέμονται λιγότεροι μισθοί, [πράγμα] που σε συνδυασμό με την απορρύθμιση του κράτους πρόνοιας περιστέλλει δραματικά τη ζήτηση;»⁶

αναρωτιέται ο Ναζάκης. Η απάντηση του συστήματος απέναντι σ' αυτή την εσωτερική του αντίφαση είναι, κατά τον ίδιο, η διαμόρφωση μιας δυαδικής κοινωνίας ή μιας κοινωνίας των δύο τρίτων: τα δύο τρίτα συγκροτούνται από έναν αυξανόμενο αριθμό «μερικά απασχολούμενων, εποχιακών, “αναπληρωματικών” εργαζόμενων χωρίς κοινωνική προστασία και με χαμηλές αμοιβές». Το ένα τρίτο είναι ένα μικρός πυρήνας μόνιμων και καλοπληρωμένων μισθωτών με διευρυμένες τεχνικές και γνωστικές ικανότητες και -βέβαια- αυξημένη καταναλωτική δυνατότητα.⁷

Πώς αντιδρά, λοιπόν, η ελληνική κοινωνία σήμερα απέναντι στη νέα εκδοχή της κρίσης και πώς μπορεί η αντίδραση αυτή να συγκροτήσει έναν πόλο εξόδου; Το υλικό πάνω στο οποίο βασίζεται αυτή η ανακοίνωση προέρχεται από 20 μη δομημένες συνεντεύξεις εκ των οποίων οι 12 ηχογραφημένες και οι 8 μη ηχογραφημένες και ανασυγκροτημένες σε εθνογραφικό ημερολόγιο. Πρώτη επαφή με το πεδίο συνέστησε η περιήγηση στο χώρο και η σχολαστική παρατήρησή του. Στη συνέχεια και αφού τον ταξινομήσαμε σε δημόσιο, ιδιωτικό, δομημένο και μη τόπο, εντοπίσαμε μια εγγεγραμμένη σε αυτόν εξαιρετικά ανεπτυγμένη τεχνική δραστηριότητα στη συγχρονία (οικίες, ξενώνες, δρόμους, καλντερίμια, εικονοστάσια, μνημεία, εκκλησίες, πλατείες, στάνες κ.α.). Οι ερωτήσεις μας προς τους εντόπιους στις μετέπειτα συνομιλίες μας βασίστηκαν κατά πολύ στα ευρήματα από την

4. Andre Gorz, Οι δρόμοι του παραδείσου, μτφ. Χριστίνα Σταματοπούλου, Κομμούνια, Αθήνα 1986, σσ. 28-34.

5. Χάρης Ναζάκης, Η φτώχεια των Εθνών. Κοινωνία των δύο τρίτων ή ριζική μείωση του χρόνου εργασίας;, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 1997, σ. 57.

6. Ό.π., σ. 58.

7. Ό.π., σσ. 58-9.

προαναφερθείσα παρατήρηση και διαμορφώθηκαν με βάση τη συγκεκριμένη αναφορά στο χώρο, καθώς και σε αφηγήσεις από τις εργασιακές τους εμπειρίες, τις καθημερινές τους δραστηριότητες και τις βιοποριστικές τους ανάγκες. Σημαντικά εθνογραφικά στοιχεία αποτέλεσαν και οι σημειώσεις πεδίου σε συνδυασμό με το πλούσιο φωτογραφικό υλικό.

ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ

Α) ΜΟΡΦΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Από τη συλλογή του υλικού καταλήξαμε σε μια τυπολογία μορφών εργασίας που περιλαμβάνει τόσο την τυπική όσο και την άτυπη εργασία. Με τον όρο τυπική εργασία εννοούμε τη δραστηριότητα που διεξάγεται με τους κανόνες του θεσμικού πλαισίου που ορίζει η πολιτεία, είναι αμειβόμενη και φορολογήσιμη και ταυτίζεται με την τρέχουσα έννοια του «επαγγέλματος». Ωστόσο, διαπιστώσαμε ότι αυτού του τύπου η εργασία είναι ένα μόνο κομμάτι της συνολικής εργασιακής δραστηριότητας που συναντήσαμε, αφού ένα σημαντικό τμήμα της είναι άτυπο, και άλλοτε σχετίζεται με την αυτοκατανάλωση, άλλοτε εκδηλώνεται ως συμπληρωματική δραστηριότητα της τυπικής, ενώ άλλοτε διενεργείται σε πρωτοβουλιακή και εθελοντική βάση στο πλαίσιο συλλογικοτήτων όπως η κοινότητα ή ο πολιτιστικός σύλλογος. Τέλος ένα αξιοσημείωτο κομμάτι εκδηλώνεται στο πλαίσιο της οικογένειας. Σημαντικό και ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα ήταν η συγκέντρωση και η ταυτόχρονη διεξαγωγή πολλών εργασιακών δραστηριοτήτων από ένα υποκείμενο, γεγονός που καθιστά την εργασία μια πολυδυναμική δραστηριότητα που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως πολυσθένια. Προσπαθώντας να εξηγήσουμε τους λόγους που οδηγούν στο φαινόμενο της προαναφερθείσας συνθετότητας καταλήξαμε σε ορισμένες υποθέσεις βασισμένες και θεμελιωμένες στις απαντήσεις των εντόπιων:

Ένας πρώτος εξηγητικός παράγοντας είναι η **επείγουσα βιοποριστική ανάγκη σε συνδυασμό με τη στενότητα του κεφαλαίου**. Η πλειονότητα των πληροφορητών μας, συνέκλινε στην πεποίθηση ότι στο Ζαγόρι δεν μπορεί να ζήσει κανείς με μία μόνο εργασία, συνθήκη που τους εξαναγκάζει σε ανεύρε-

ση συμπληρωματικών δραστηριοτήτων, εξωστρεφών -δηλαδή τυπικά ή άτυπα αμειβόμενων- και μη. Ως τέτοιου είδους δραστηριότητες περιγράφονται το κυνήγι, οι τεχνικές εργασίες και η κτηνοτροφία. «Για να κάτσεις να πεις ζω εδώ πάνω και κάθουμαι με ένα επάγγελμα, είναι τρομερά αδύνατο να το εξασφαλίσεις, ... με ένα επάγγελμα εδώ δεν ζεις, πρέπει να κάνεις 2 και 3 επαγγέλματα... και με μεροκάματο ας πούμε θα ασχοληθείς, και με τέχνη θα ασχοληθείς... εγώ ασχολούμαι και με την οικοδομή και με ταβάνια και πατώματα και χίλιες δυο άλλες εργασίες να βρεθούν αλλιώς δεν ζούσα» μας διηγείται πληροφορητής μας, για να τον διακόψει η γυναίκα του προσθέτοντας: «και για το κυνήγι να πεις, μην το ξεχάσεις». Τρεις μέρες κυνηγιού την εβδομάδα τους εξασφαλίζουν γουρουνόπουλο και για το σπίτι και για την ταβέρνα που διατηρούν, παράλληλα με όλες τις άλλες δραστηριότητες.

Η διαδικασία αυτή ενισχύεται από την **περιβαλλοντική ιδιομορφία της περιοχής**. Οι δύσκολες κλιματολογικές συνθήκες απαιτούν συχνή συντήρηση και ανακαίνιση των κτισμάτων, άρα και επαναλαμβανόμενη τεχνική εργασία, η οποία είναι ιδιαίτερα κοστοβόρα, αν λάβει κανείς υπόψη του και την **κρατική παρέμβαση**: η απόφαση του κράτους να χαρακτηρίσει τους οικισμούς «διατηρητέους», απαιτεί συγκεκριμένες και πολυδάπανες τεχνικές μορφές ανέγερσης και διατήρησης κτισμάτων, γεγονός που οδηγεί πολύ συχνά τους ντόπιους είτε στην αυτό-δραστηριοποίηση είτε στην αναζήτηση λύσεων στο πλαίσιο της άτυπης οικονομίας. Μια στέγη, με τις καινούριες τεχνικές, έχει περίπου 30 χρόνια ζωής μας λέει ένας από τους τελευταίους τεχνίτες του Ελαφότοπου. Το τετραγωνικό κοστίζει περίπου 150 ευρώ μαζί με υλικά και με ένα γρήγορο υπολογισμό καταλήγουμε στο ότι κάθε γενιά χρειάζεται αρκετές χιλιάδες ευρώ για τη συντήρηση μόνο της στέγης του Ζαγορίσιου πατρικού τους. «Εδώ στο χωριό έχω μπει σε όλα τα σπίτια για σκεπές» μας λέει ο συνομιλητής μας «τώρα δουλειά με το ζόρι... τώρα μερεμέτια»

Μια εκδοχή που μας προσφέρει επιπλέον αιτιάσεις για την εργασιακή πολυσθένια είναι οι **ισχυρές οικογενειακές και συγγενικές δομές**. Οι ισχυροί αυτοί σύνδεσμοι σε συνδυασμό με την οικονομική

στενότητα οδηγούν σε εξαναγκασμένες εσωστρεφείς μορφές εργασίας στο επίπεδο της αλληλεγγύης και της αλληλοβοήθειας και συνιστούν δραστηριότητες στο πλαίσιο της human economy και στον περιορισμό των σχέσεων με την αγορά. Ένας από τους νεαρότερους συνομιλητές μας, για παράδειγμα, που επίσημα δηλώνει «άνεργος», δραστηριοποιείται μαζί με την επίσης «άνεργη» αδερφή του, σε τέτοιο βαθμό στην οικογενειακή κτηνοτροφική επιχείρηση, ώστε ο ελεύθερός του χρόνος να είναι εξαιρετικά περιορισμένος.

Ένα ακόμη σημαντικό πλαίσιο κατανόησης αποτελεί η **ιδεολογία των ανθρώπων που οδηγεί στην αναπαραγωγή της κοινότητας**. Πρόκειται για μια συμβολική υπεραξία που καλύπτει μεταξύ άλλων και την ανάγκη για δημιουργικότητα. Δύο σημαντικά παραδείγματα από το υλικό μας αποτέλεσαν η άμεση δραστηριοποίηση των μελών του πολιτιστικού συλλόγου στον Ελαφότοπο, προκειμένου να ανακαινιστεί το παλιό κοινοτικό γραφείο του χωριού -αλλά και άλλοι δημόσιοι χώροι στο χωριό- με σκοπό να χρησιμοποιούνται για τις δραστηριότητες του συλλόγου. Επιπλέον, ο κοινωνικός χώρος των κοινοτήτων, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, η ανάγκη για κοινωνική αναγνώριση και συμμετοχή στο σύνολο, οδηγεί τους εντόπιους σε πρωτοβουλιακές δραστηριότητες δημόσιου και ιδιωτικού χαρακτήρα. Με τον τρόπο αυτό, έγινε εφικτή η συντήρηση ενός μεταβυζαντινού ναού στα Κάτω πεδινά, ο οποίος κινδύνευε σοβαρά από το χρόνο και την υγρασία.

B) ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Από τις εντοπισμένες μορφές εργασίας προέκυψε πληθώρα σχέσεων εργασίας τις οποίες θελήσαμε να καταγράψουμε, να διερευνήσουμε και εν συνεχεία να αποκωδικοποιήσουμε:

Κάθετες σχέσεις εργασίας: Ως «κάθετες» σχέσεις εργασίας νοούνται εδώ οι σχέσεις μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων σε δημόσιο και ιδιωτικό επίπεδο, σχέσεις δηλαδή εξαρτώμενες οικονομικά σε τυπική ή άτυπη μορφή. Συναντήσαμε ελεύθερους επαγγελματίες, τεχνίτες, κτίστες και ξυλουργούς, που απασχολούνται είτε σε έργα που αναλαμβάνουν ερ-

γολαβικά, είτε με τη μορφή ημερομισθίων σε εργολαβικές δραστηριότητες άλλων. Το σημαντικότερο, βέβαια, κομμάτι αυτής της εργασίας ανήκει σήμερα στους Αλβανούς μετανάστες που ζουν και δραστηριοποιούνται στις κοινότητες, ενώ ιστορικά στο Ζαγόρι απασχολήθηκαν με τέτοιες σχέσεις εργασίας κατά το παρελθόν «μπουλούκια» μαστόρων και τεχνιτών από την περιοχή της Κόνιτσας και τα Τζουμέρκα της Ηπείρου⁸. Σημαντική και ιδιαίτερη σχέση εργασίας με χαρακτηριστικά πατρωνίας συναντήσαμε μεταξύ εντόπιων κτηνοτρόφων και νεαρών Αλβανών μεταναστών οι οποίοι έφτασαν στην Ελλάδα ανήλικοι, και για πολλά χρόνια τελούν υπό την προστασία των εντόπιων με αντάλλαγμα την παροχή της εργασίας τους, τροφοδοτώντας έτσι μια ανταποδοτική σχέση έντονης ανισότητας. Η σχέση αυτή φαίνεται να παραπέμπει στο προ-νεωτερικό πλαίσιο του τσελιγκάτου⁹, που βέβαια δεν υπάρχει σήμερα με την ιστορική του μορφή, οι σχέσεις εργασίας, ωστόσο, με τις οποίες αναπαραγόταν κοινωνικά και οικονομικά επανέρχονται.

Οριζόντιες σχέσεις εργασίας. Ως «οριζόντιες» σχέσεις εργασίας γίνονται εδώ αντιληπτές οι σχέσεις μεταξύ εργαζομένων που έχουν τη δυναμική, λειτουργώντας συναδελφικά, να αποτελέσουν μοχλό πίεσης προς τους εργοδότες και εν συνεχεία να επηρεάσουν τους όρους με τους οποίους διαμορφώνονται οι κάθετες σχέσεις εργασίας. Πληροφορητής μας στον Ελαφότοπο μας αφηγήθηκε περιστατικό σύμφωνα με το οποίο οι κάτοικοι όμορου χωριού προσέλαβαν νέοαφιχθέντες Πακιστανούς μετανάστες αντί των Αλβανών που επί χρόνια εργάζονταν για λογαριασμό τους, λόγω των καλύτερων οικονομικών όρων που τους προσέφεραν. Η αποδοτικότητά τους όμως, πάντα σύμφωνα με τον πληροφορητή μας, απεδείχθη μειωμένη και καθόλου ικανοποιητική, με αποτέλεσμα

8. Βασίλης Δαλκαβούκης, Μετοικεσίες Ζαγορισίων (1750-1922): Προσεγγίσεις στις διαδικασίες προσαρμογής μιας τοπικής κοινωνίας στην ιστορική συγκυρία, εκδόσεις Ριζαρείου Σχολής, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 68.

9. Βασίλης Δαλκαβούκης, Η πένα και η γκλίτσα: εθνοτική & εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα, Οδυσσεάς, Αθήνα 2005, σσ. 44-45, όπου και εκτενέστερη βιβλιογραφία.

οι κάτοικοι-εργοδότες να απευθυνθούν ξανά στους Αλβανούς. Εκείνοι, όμως, συνασπίστηκαν ακολουθώντας κοινή διεκδικητική γραμμή ακόμη μεγαλύτερης ημερομίσθιας αμοιβής, ασκώντας πίεση μέσω της ανάγκης των εργοδοτών για εργατικά χέρια. Η διαδικασία αυτή, ωστόσο, δε θα μπορούσε να επιτευχθεί αν δεν υπήρχαν μεταξύ των Αλβανών μεταναστών στενές συγγενικές σχέσεις, μέσω των οποίων ασκήθηκε έλεγχος στην τήρηση της ενιαίας στάσης.

Αλλά οι **σχέσεις εργασίας στο πλαίσιο της οικογένειας ή της συγγένειας** δεν αφορούν μόνο τους Αλβανούς μετανάστες. Πρόκειται για σχέσεις που σχηματίζονται, αναπτύσσονται, λειτουργούν και αναπαράγονται όχι με βάση οικονομικά κριτήρια αλλά με βάση ισχυρούς οικογενειακούς και συγγενικούς δεσμούς και αφορούν σε μεγάλο βαθμό το σύνολο του πεδίου μας. Εντοπίσαμε, για παράδειγμα, αρκετές οικογενειακές επιχειρήσεις στις οποίες μέλη της οικογένειας αναγκάζονται να εργασθούν αντί υπαλλήλων, στο πλαίσιο της εξοικονόμησης χρημάτων μέσω της μείωσης εξόδων. Επίσης οικογενειακές σχέσεις εργασίας διαμορφώνονται και στην οικιακή άτυπη εργασία. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις οι σχέσεις αυτές κρίνονται αναγκαίες με δεδομένη τη βιοποριστική ανεπάρκεια.

Τέλος, αξιοσημείωτες είναι και οι σχέσεις εργασίας στο κοινοτικό συλλογικό πλαίσιο. Οι κοινωνικές δομές σε ένα πεδίο επαρχιακό και ολιγάνθρωπο αποτελούν κατά κανόνα παράγοντα διαμόρφωσης σχέσεων, ταυτόχρονα παραγωγικών και κοινωνικών στα πλαίσια της κοινότητας, της εντόπιας συμβίωσης και της γειτνίασης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων σχέσεων αποτελεί η δραστηριοποίηση των πολιτιστικών συλλόγων, με την οποία επιτεύχθηκε η ανακαίνιση του κοινοτικού γραφείου του Ελαφότοπου με την εθελοντική εργασιακή συμβολή των εντόπιων, ο καθαρισμός της εκκλησίας των Κάτω Σουδενών έπειτα από προτροπή του επιτρόπου, καθώς και η ετήσια διοργάνωση του πανηγυριού των κοινοτήτων με απώτερο στόχο τη συλλογή χρημάτων για ανακαίνισης και τεχνικές αποκαταστάσεις στο δημόσιο χώρο των χωριών.

Γ) ΟΙ ΑΞΙΑΚΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Στην προσπάθειά μας να εξηγήσουμε τους λόγους της πολυπλοκότητας των μορφών και των σχέσεων εργασίας αποπειραθήκαμε να μελετήσουμε το σύστημα αξιών των εντόπιων. Πώς αξιολογούν την εργασία τους, το χρόνο τους, πώς αυτοπροσδιορίζονται αλλά και ετεροπροσδιορίζονται, και εν τέλει πώς ταυτοποιούνται μέσω της εργασιακής τους δραστηριότητας;

Μέσω της παρατήρησης στο χώρο, εστίασαμε στο γεγονός ότι σε πολλά σημεία μνημονεύεται η δωρεά, η δαπάνη και η οικονομική προσφορά. Μνημεία, κτίρια και δημόσιοι χώροι, κατασκευασμένα με χρηματική συνεισφορά εντόπιων για τους οποίους γίνεται ειδική μνεία σε χαραγμένες επιγραφές. Στον τοπικό αυτό δημόσιο λόγο, όμως, σπανίζει η αναφορά και η μνημόνευση της εργασίας. Σπάνια αναφέρονται οι εντόπιοι που εργάστηκαν και προσέφεραν κόπο και χρόνο για ένα δημόσιο κτίσμα ή χώρο. Η παρατήρηση αυτή μας οδηγεί στο συμπέρασμα της υπεραξιολόγησης του κεφαλαίου και της υποαξιολόγησης της εργασίας. Μοναδικές εξαιρέσεις και στα τρία χωριά υπήρξαν: α) Η επιγραφή στο ναό των Αγίων Ταξιάρχων στα Κάτω Σουδενά, όπου γίνεται αναφορά στον αγιογράφο από το Καπέσοβο που φιλοτέχνησε τις τοιχογραφίες του ναού β) Μία φωτογραφία των εντόπιων κατά τη διάρκεια των εργασιών ανακαίνισης του κοινοτικού γραφείου στον Ελαφότοπο γ) Ένα έγγραφο για τη συμμετοχή του αθλητικού ομίλου Ελαφότοπου σε εθελοντική εργασία κατά τη διάρκεια του πανηγυριού και δ) Το χειρόγραφο σημείωμα ενός αποβιώσαντα εντόπιου, τοποθετημένο μαζί με τη φωτογραφία του σε ένα εικονοστάσι στο βόρειο όριο των Κάτω Σουδενών. Το σημείωμα εκφράζει ευχαριστίες στους κατοίκους για τους οποίους εργάστηκε και για τα χρήματα που του προσέφεραν ως ανταμοιβή της εργασίας του. Βέβαια παρατηρούμε ότι η τακτική της απουσίας μνημόνευσης και απαξίας της εργασίας είναι αποδεκτή, και συντηρείται από τους ίδιους τους εργαζόμενους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο εν ζωή γλύπτης και ζωγράφος του Ελαφότοπου ο οποίος δεν υπογράφει τις ταμπέλες που φιλοτεχνεί για το δημό-

σιο χώρο της κοινότητάς του.

Αντιθέτως, στις κατ' ιδίαν συνεντεύξεις και συνομιλίες με τους τεχνίτες εντόπιους εντοπίσαμε μια υψηλή αυτοεκτίμηση και αξιολόγηση του παραγόμενου έργου τους. Κοινός τόπος υπήρξε η έκδηλη υπερηφάνεια τους για κτίσματα, ξυλόγλυπτα και κατασκευές τα οποία έχουν δημιουργήσει στο πλαίσιο της εργασίας τους. Επίσης από τα λεγόμενα τους η αξία της εργατικότητας και η αξιοσύνη διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στο εργασιακό κύρος, αλλά και στην επιλογή τους ως τεχνιτών με όρους αγοράς εργασίας. Στον Ελαφότοπο ο τεχνίτης μας λέει για την τέχνη του: «Η δουλειά μ' αρέσει, το χτίσιμο μ' αρέσει... καλά που μας έβαζαν οι γονείς μας στη δουλειά, βλέπω εγώ τώρα τη νεολαία, άμα περάσει τα 25 και δε δουλέψει...» και παρόλο που τώρα αναγκάζεται να κάνει τα πάντα για να ζήσει, μας κοιτά περήφανα και μας λέει με δυνατή και αποφασιστική φωνή: «Δεν τη φοβάσαι τη ζωή άμα δουλεύεις»

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πώς απαντάει, λοιπόν, ο «μικρός τόπος» που επιλέξαμε να διερευνήσουμε στο ερώτημα της διαχείρισης της οικονομικής κρίσης από τη σκοπιά των τεχνικών δραστηριοτήτων; Η κυριαρχία ενός δημόσιου λόγου που αφορά στον εξοβελισμό της εργασίας αρχικά φαντάζει ως ανακολουθία ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό σύστημα αξιών των εντόπιων. Ανάμεσα όμως στο «φαίνεσθαι» του δημόσιου χώρου και στην καθημερινή δραστηριότητα για την επιβίωση, η κυριαρχία της εργασιακής πολυδραστηριότητας πλαισιωμένης από πολυσύνθετες σχέσεις εργασίας είναι αναμφισβήτητη. Σε αυτή τη συνθήκη συμβάλλει η διαμόρφωση του χώρου, οι περιβαλλοντικές συνθήκες, οι κρατικές αποφάσεις, η έλλειψη πόρων και βιοποριστικής αυτάρκειας, οι έντονοι οικογενειακοί και συγγενικοί δεσμοί και οι κοινωνικές δομές στα πλαίσια των κοινοτήτων.

Ταυτόχρονα, βέβαια, κατέστη εξαιρετικά δύσκολο να εντοπίσουμε κάθετη σχέση εργασίας και ιδιαίτερα τεχνικής φύσης, στην οποία να μην εμπλέκεται Αλβανός μετανάστης. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα της ύπαρξης μιας μορφής εθνοτι-

κού καταμερισμού της εργασίας στο πεδίο μας. Στο παράδειγμα των Αλβανών μεταναστών διαγνώσαμε κάθετες και οριζόντιες σχέσεις εργασίας ικανές να αλληλεπιδράσουν μεταξύ τους καθώς και έντονους συγγενικούς δεσμούς που η συγκεκριμένη ομάδα διατηρεί και χρησιμοποιεί επίσης ως μοχλό πίεσης προς τους εργοδότες. Αλλά ακόμη και στην περίπτωση των Αλβανών μεταναστών, οι σχέσεις και οι μορφές εργασίας είναι ενταγμένες στη συνολική δομή του πεδίου μας, και για το λόγο αυτό παρατηρείται ελάχιστα το φαινόμενο της επιστροφής τους στην Αλβανία ή της μετακίνησής τους σε άλλες περιοχές, παρά την κάθετη πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας στην οποία κυρίως απασχολούνται. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι μορφές και οι σχέσεις απασχόλησης στο Ζαγόρι φαίνεται να συνυπάρχουν σε μια εμπλεκόμενη αλληλεπίδραση του προ-νεωτερικού με το νεωτερικό αλλά και το μετά-νεωτερικό στοιχείο. Και ίσως στη θολή αυτή συνταγή να βρίσκεται και το «μυστικό» της επιβίωσης στους δύσκολους καιρούς της κρίσης.

«Στο Ζαγόρι, κανείς δεν ζει με μία μόνο δουλειά» είναι η κοινή πεποίθηση όλων των συνομιλητών μας. Και η εργασιακή τους ταυτότητα δεν προσδιορίζεται από την τυπική εργασία τους και από οικονομικά κριτήρια αλλά από τον αξιακό και ιδεολογικό τους κώδικα. Αυτό ακριβώς το στοιχείο φαίνεται να καθιστά έναν συνταξιούχο, πρώην πρόεδρο της κοινότητας, νυν επιχειρηματία και ενίοτε κυνηγό να δηλώνει περήφανα: «Είμαι ξυλουργός!» Να σημειωθεί ότι σε όλη τη διάρκεια της ζωής του δεν έχει ούτε ένα ένσημο ως ξυλουργός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δαλκαβούκης Βασίλης, Μετοικεσίες Ζαγορισίων (1750-1922): Προσεγγίσεις στις διαδικασίες προσαρμογής μιας τοπικής κοινωνίας στην ιστορική συγκυρία, εκδόσεις Ριζαρείου Σχολής, Θεσσαλονίκη 1999
- Δαλκαβούκης Βασίλης, Η πένα κ η γκλίτσα: εθνοτική κ εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα, Οδυσσέας, Αθήνα 2005
- Gorz Andre, Οι δρόμοι του παραδείσου, μτφ. Χριστίνα Σταματοπούλου, Κομμούνα, Αθήνα 1986.
- Graeber David, Toward an Anthropological Theory of Val-

ue: The false coin of our own dreams, 2001, New York: Palgrave.

Graeber David, Debt: The first 5,000 years, 2011, New York: Melville House.

Hart Keith, J-L. Laville and A. Cattani (eds.), The Human Economy: A citizen's guide, 2010, Cambridge: Polity.

Ναζάκης Χάρης, Η φτώχεια των Εθνών. Κοινωνία των δύο τρίτων ή ριζική μείωση του χρόνου εργασίας;, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1997.

<http://nomadicuniversality.wordpress.com>, 9/1/2013 (συνέντευξη του Giorgio Agaben)

II. Το 'αόρατο' πεδίο του γυναικείου εργατικού δυναμικού σε τρία χωριά του Ζαγοριού.

Υπεύθυνη της ομάδα της επιτόπιας άσκησης / έρευνας : **Κωνσταντίνα Μπάδα**

Συμμετέχοντες στην ομάδα της επιτόπιας άσκησης / έρευνας στο πρώτο Σχολείο (2011- 2012) :

Ευγενία Μπέλλου, Μαρία Νικολάου,

Η εξέταση της εργασίας ως έμφυλης εμπειρίας και ως πεδίου διαμόρφωσης των έμφυλων ταυτοτήτων αποτέλεσε διδακτικό αντικείμενο και πεδίο της επιτόπιας έρευνας / άσκησης του σχολείου και κατά τα δύο έτη της λειτουργίας του. Στόχος του μαθήματος ήταν να στρέψει το ενδιαφέρον και προς την μελέτη της ιστορίας και της μνήμης της εργασίας στη νεώτερη και σύγχρονη Ελλάδα εισάγοντας την έννοια του φύλου (αλλά της τάξης επίσης και της εθνότητας) ως κύρια μονάδας ανάλυσης. Επισημαίνεται ότι η διαχρονική και συγχρονική ανάλυση των έμφυλων διαστάσεων της εργασίας βοηθά εκτός των άλλων στην κατανόηση «των σταθερών» του κατά φύλα κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας αλλά και των αλλαγών και των μετατοπίσεων που διαμορφώνουν οι σύγχρονες μορφές εργασίας. Στις τελευταίες κυριαρχούν οι άτυπες και ευέλικτες μορφές της, η τάση επίσης της θηλυκοποίησης της μεταναστευτικής εργασίας κλπ. Απώτερος στόχος του μαθήματος ήταν να καταστήσει ορατό το γυναικείο φύλο ως υποκείμενο της εργασίας και να εντοπίσει τους κοινωνικά και πολιτισμικά προσδιορισμένους τρόπους και τις πρακτικές μέσω των οποίων οι γυναίκες ανταποκρίνονταν, ή αντιδρούσαν συχνά με ξεχωριστές, πολιτισμικά διαμορφωμένες λογικές στις αλλαγές που έφερναν στη ζωή τους οι διαδικασίες μετάβασης και ένταξης και η αυξανόμενη κοινωνική ανισότητα, βάσει του κατά φύλο και τάξη καταμερισμού της εργασίας. Να διερευνήσει τέλος όψεις των πολιτισμικών τους ταυτοτήτων ως εργαζομένων (ως αγροτισσών, ως τεχνιτριών, ως εργατριών, ως νοικοκυρών κλπ). Η προφορική ιστορία και η βιογραφική μέθοδος απο-

τέλεσαν τη κύρια μέθοδο για την προσέγγιση της αφανούς κατά βάση ιστορίας και του πολιτισμού της εργασίας των γυναικών.

Το κύριο δε πεδίο της επιτόπιας έρευνας / άσκησης ήταν η καταγραφή ιστοριών ζωής γυναικών του ορεινού κόσμου και η επιτόπια γενικότερα καταγραφή των μορφών της γυναικείας εργασίας στα χωριά Άνω Πεδινά, Κάτω Πεδινά και Ελαφότοπο με στόχο την διερεύνηση της ίδιας της εργασίας, αλλά και την προσέγγιση των σημασιών και των νοημάτων που αποκτά η εργασία για ίδιες τις γυναίκες. Συνολικά καταγράφηκαν ιστορίες ζωής εξ γυναικών κατά την διάρκεια της επιτόπιας άσκησης που πραγματοποιήθηκε στο πρώτο και δεύτερο σχολείο, με την συμμετοχή στο πρώτο σχολείο της Ευγενίας Μπέλλου και της Μαρίας Νικολάου. Οι τέσσερις γυναίκες είναι από το χωριό Άνω Πεδινά, μία από τα Κάτω Πεδινά και μία από τον Ελαφότοπο. Η ηλικία των τεσσάρων είναι πάνω από 73 ετών, και των άλλων δύο μεταξύ 40 και 50 ετών. Διευκρινίζεται ότι οι μεγαλύτερες τουλάχιστον γυναίκες, αποδίδουν τη βιωμένη εμπειρία της εργασιακής ζωής τους με τον όρο «δουλειά» με τον οποίο αποδίδουν τόσο την αμειβόμενη εργασία, όσο και την μη αμειβόμενη. Παραλείπουν επίσης να αξιολογήσουν ως εργασία, ως δουλειά την καθημερινή οικιακή εργασία παρότι ένα μεγάλο μέρος του χρόνου τους αναλώνεται σε επίπονες και χωρίς τεχνικές διευκολύνσεις οικιακές εργασίες (πλύσιμο με το κάζι, μαγείρεμα με ξύλα, ζύμωμα, κουβάλημα νερού, ύφανση, πλέξιμο κλπ).

Με βάση την ανάλυση της βιωμένης εμπειρίας και μνήμης γυναικών¹ αλλά και την περιορισμένη για την ώρα χρήση της τοπικής βιβλιογραφίας και των αρχαικών πηγών, διαπιστώνεται καταρχήν ότι η βιωμένη ιστορία της γυναικείας εργασίας αναιρεί κατά πολύ εικόνες και στερεότυπα που διαμόρφωσαν και αναπαρήγαγαν οι τοπικοί κυρίως λόγιοι, ήδη από τον 19^ο αιώνα για τη Ζαγορίσια γυναίκα. Εικόνες καταρχήν εξιδανικευτικές, σχεδόν ειδυλλιακές στο βαθμό

1. Βλ. Συνοπτικά από την βιβλιογραφία, Γ. Τσιώλης: «Η βιογραφική προσέγγιση στην έρευνα του φύλου». Στο Παπαγεωργίου Γ. (επιμ.), η έρευνα του Φύλου στην Ελλάδα. Αθήνα: Gutenberg. 2010. σελ.67-93.

που η ιστορία της σκληρής εργασίας των περισσότερων γυναικών προβάλλεται ως πρότυπο φίλεργης συμπεριφοράς και ως αντικείμενο θαυμασμού.

«Πρότυπον φιλεργίας ακαμάτου πρόκεινται οι γυναίκες Δοβράς, Αρτσίστας, των τριών ενοριών Βίτσης, Κάτω Σουδενών, Τσερβάρη, Άνω Σουδενών, Βραδέτου κλπ εκτελούσαι μόναι τας προς αροτριώσιν, σποράν, θερισμόν και πάσας τας εργασίας. Ευφρόσυνον το επί τοις εργασίας ταύταις θέαμα! Η τήδε κακείσαι συνόστισις γυναικών, η καθ' ομίλους παρέλασις αυτών, η μεν σύρει δια της χειρός ημίονον φέρουσα τας ύννεις μετά των αρότρων, η δε προβαίνει φέρουσα φορτίον τι ή λίκνον μετά βρέφους...»².

Εξίσου ειδυλλιακές εικόνες διαμορφώνει το στερεότυπο της Ζαγορίσιας γυναίκας που ζει ως αρχόντισσα και οικοδέσποινα στην ασφάλεια του σπιτιού της με την εργασία και τα εισοδήματα άλλων (των ξενιτεμένων ανδρών και των εμβασμάτων που στέλνουν). Το βέβαιο είναι ότι το πρότυπο της γυναίκας συζύγου που παραμένει στο χωριό με την οικογένεια ενώ οι άνδρες ταξιδεύουν ίσχυε ως το τέλος περίπου του 19^{ου} αι. αρχές του 20^{ου} όμως ελάχιστες είναι εκείνες που δεν διέγραφαν έναν ενεργό εργασιακό βίο, καθώς το κενό της απουσίας των ανδρών το κάλυπταν οι γυναίκες αναλαμβάνοντας πρόσθετες ευθύνες και εργασιακές υποχρεώσεις, ειδικά όταν οι οικογένειές τους ήταν συζυγικές και νεοτοπικές. Σε αυτήν ειδικότερα την περίπτωση οργάνωναν και διεκπεραίωναν οι ίδιες με την δική τους εργατική δύναμη και των παιδιών τους και με την μίσθωση επίσης ξένης εργασίας αν αυτή ήταν απαραίτητη,

2. Λαμπρίδης Ι., Ηπειρωτικά Μελετήματα, Ζαγοριακά, 1889, σ. 30. Πβ και Μενέλαος Κικόπουλος, Ελαφότοπος (Τσερβάρη), Ιστορική Μονογραφία, Γιάννενα 1991, σ. 147, όπου σημειώνεται ότι και με την ένταξη της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος, «η γεωργία σαν ασχολία εξακολουθεί, πλειότερο από σεβασμό στην παράδοση παρά από πεποίθηση, να βρίσκεται στα χέρια των γυναικών, αν και όλο και πλειότεροι άνδρες ασχολούνται με αυτή όσο τα ταξίδια περιορίζονται». Επίσης βλ. Εργολάβου Σπ., Τα Ζαγοροχώρια στις αρχές του αιώνα μας. Δύο πολύτιμα ιστορικά ντοκουμέντα, Ιωάννινα 1993.

όλες τις μορφές της αγροτικής παραγωγής της οικογένειας (καλλιέργεια της γης, οικόσιτη κτηνοτροφία κλπ). Είχαν επίσης την ευθύνη της κατανομής και του προγραμματισμού των οικονομικών πόρων της οικογένειας, ενώ ταυτόχρονα συνέχιζαν να φροντίζουν την οικογένεια και να καλύπτουν τις ανάγκες της. Η συμβίωση με μέλη της πατρικής οικογένειας του απόγονου συζύγου, δε σήμαινε επίσης μείωση της εργασίας τους αλλά περιορισμένη συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων για την οικογένεια, την κατανομή των πόρων κλπ., καθώς αυτές ήταν στη δικαιοδοσία του πατέρα ή του αδελφού του συζύγου. Από τον μεσοπόλεμο, κυρίως όμως από την δεκαετία του 40 κ.ε το γυναικείο φύλο συμμετέχει στην αγροτική έξοδο και στην αναζήτηση όρων επιβίωσης έξω από αυτόν. Οι ιστορίες ζωής αναδεικνύουν πολλαπλούς τους παράγοντες, τα κίνητρα και τους λόγους που τις οδήγησαν στην εξωαγροτική εργασία σε κάθε όμως περίπτωση η έξοδό τους συνδέεται πρωτίστως με τις οικογενειακές επιλογές – που είναι κατά βάση αντρικές – και με τις ανάγκες της οικογένειας – που είναι άλλωστε και η κυρίαρχη παραγωγική μονάδα – με τους ενδο – οικογενειακούς τους επίσης ρόλους ως μητέρων, θυγατέρων και αδελφών.

Γενικότερα οι βιωμένες εμπειρίες και μνήμες των γυναικών, των μεγαλύτερων σε ηλικία αλλά και των νεότερων εκφέρουν, εγγράφουν και ερμηνεύουν διαφορετικά την ιστορία της εργασίας τους. Καταρχήν δείχνουν ότι και το γυναικείο φύλο, ως εργασιακό αλλά και ευρύτερα ως κοινωνικό υποκείμενο υπόκειται στις κατηγοριοποιήσεις και τις στρωματώσεις³

3. Σημειώνεται ότι οι ντόπιοι, οι επήλυδες, εργάτες καταρχήν, Λακκοσουλιώτες, οι Σαρακατσάνοι (βλάχοι), οι αποκαλούμενοι από τους ντόπιους «γύφτοι», που ήταν εγκατεστημένοι στις άκρες του χωριού με θέση περιθωριακή αλλά ταυτόχρονα συμπληρωματική στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, αποτελούν τις επί μέρους ομάδες που συγκροτούν την χωρική κοινωνική διάρθρωση, την διαφοροποιημένη οικονομική, κυρίως όμως πολιτισμική ζωή. Σταδιακά και ιδιαίτερα αφότου η έξοδος από το χωριό γενικεύτηκε, η εσωτερική κοινωνική διαφοροποίηση γινόταν περισσότερο αντιληπτή όχι τόσο με βάση το μέγεθος του γεωργικού τους κλήρου ή το μέγεθος του κοπαδιού που σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να ήταν

που διαμορφώνει ακόμα και σε αυτές τις ορεινές μικροκοινωνίες της μετάβασης, η κοινωνική και η επαγγελματική στρωμάτωση, η εθνοτική επίσης καταγωγή, η θέση μέσα στην οικογένεια και η ηλικία.

Ως κοινοί τόποι του γυναικείου λόγου και ως επαναλαμβανόμενα, προσδιοριστικά του εργασιακού βίου στερεότυπα προβάλλονται: α) της αδιάκοπα, συμπληρωματικά ωστόσο, εργαζόμενης στο χωράφι, στα ζώα, στο σπίτι γυναίκας με στόχο την εξασφάλιση των απαραίτητων για την οικογένεια πόρων και αγαθών αυτάρκειας. β) της εκπαιδευμένης τεχνίτριας, της υπαλλήλου ή της απασχολούμενης σε διάφορες μορφές εργασίας που κατά καιρούς ανέπτυξε η πρακτική της πολυδραστηριότητας των μελών της αγροτικής οικογένειας. Εκτός από τη δουλειά στον αγροτικό τομέα και στο σπίτι, οι 4 γυναίκες έχουν εργαστεί ή εργάζονται σε διάφορα επαγγέλματα: η μια εργάστηκε ως πλέχτρια ήδη από την περίοδο της δεκαετίας του 40, η άλλη ως υφάντρια/ δασκάλα υφαντικής και ταυτόχρονα απασχολούμενη με τουριστική επιχείρηση της οποίας είναι ιδιοκτήτρια, μία ως υπάλληλος σε ιδιωτική επιχείρηση και εμπλεκόμενη επίσης στην οικογενειακή τουριστική επιχείρηση (ξενώνα). Άλλη μία εργάστηκε στην οικογενειακή βιοτεχνία που έδρευε στην Αθήνα.

γ) της συμμετέχουσας στα εκάστοτε δεδομένα κινητικότητας με σκοπό την εργασία. Από τη δεκαετία του '30, κυρίως όμως από την δεκαετία του '40

μεγάλο, όσο από τις εξω-κοινοτικές και εξω-αγροτικές πηγές εισοδήματος. Από τον βαθμό επίσης συμμετοχής στην εκπαίδευση και την απασχόληση στον δημόσιο τομέα.

Μια όψη της κοινωνικής διάρθρωσης του χωριού Ελαφότοπου σκιαγραφείται, βάσει των απογραφικών πηγών, από τον τοπικό λόγιο Μενέλαο Κικόπουλο, στο βιβλίο του Ελαφότοπος (Τσερβάρι). Ιστορική μονογραφία, Γιάννινα 1991. Αναφέρεται στους Ντόπιους που είναι 107 Τζάκια, στους Φερτούς (σε 69 οικογένειες) που ο αργηγός τους είναι σώγαμπρος και στις μειονότητες που τις αποτελούν οι Λακκιώτες (14), οι «Γύφτοι», οι Βλάχοι (Σαρακατσάνοι): 16 οικιακές ομάδες, κάτοικοι Καλπακίου και Ελαφότοπου, που εγγράφηκαν ως δημότες από το 1936 και κυρίως την δεκαετία του 50.

Σχετικά βλ. και Κων. Μπάδα, «Η Πολιτισμική ταυτότητα ως συνιστώσα της βιώσιμης ορεινής ανάπτυξης. Το παράδειγμα του Ζαγοριού», Γεωγραφίες 5 (2003), σ. 57 – 71.

και την πρώτη μεταπολεμική περίοδο οι περισσότερες γυναίκες έχουν μετακινηθεί και προς τα Γιάννενα για να λάβουν κάποια εκπαίδευση και να αναζητήσουν ως μέλη της οικιακής ομάδας συμπληρωματικές λύσεις έξω από το χωριό και τη γεωργία/κτηνοτροφία.

Το παρακάτω απόσπασμα της ιστορίας ζωής της Μ.Λ, ετών 87, σκιαγραφεί τις γυναίκες ως ιστορικά, ως ενεργά εργασιακά υποκείμενα που έχουν εμπλακεί ή προσανατολιστεί ήδη από τη δεκαετία του '30 σε διάφορες μορφές εργασίας και επαγγελματικής απασχόλησης και κυρίως σε ενεργά υποκείμενα που δρουν με προσαρμοστικότητα στις συνθήκες που διαμορφώνουν οι διαδικασίες μετάβασης και ένταξης του ορεινού τους κόσμου στην ευρύτερη κοινωνία.

Γεννήθηκα το 1925. Ο πατέρας μου κτηνοτρόφος, γιδοπρόβατα. Η καταγωγή μας από Λάκκα Σούλι, δηλαδή ο πρόπαπος μ'ήρθε από κει, εμείς γίναμε ντόπιοι. Ο πατέρας μ'είχε μεγάλο κοπάδι. Είμασταν οκτώ αδέρφια. Εμείς τα κορίτσα, εξήμασταν μάθαμε οι τέσσερις τέχνες και δουλεψαμε μ'αυτές. Η μια σπούδασε στη Λαμπριάδειο υφάντρια, σπουδαία, τότε ερχόταν και η Χατζημιχάλη στη Σχολή. Η αδελφή μου αγόρασε μετά αργαλειό δικό της και μετά την κατοχή πήγε στον Παρακάλαμο, εκεί τον δούλεψε για τρία χρόνια και αμοιβή κατ'καλαμπόκια, κατ'έτοια αλλά τάχαμε ανάγκη, είμασταν οικογένεια... Εγώ πήγα και γυμνάσιο στη Βίτσα, μ'έκοψε ο πατέρας. Εμένα δε μου άρεσε η υφαντική. Ήθελα πλεκτομηχανή. Μία στον Παρακάλαμο..είχε πλεκτομηχανή. Ήμνα δώδεκα - δεκαπέντε χρονών. Πήγα και έμεινα καμπόσο και μάθαινα τη μηχανή. Της έβγαζα και αυτηνής πολύ δουλειά. Τη λέγανε Φωτεινή. Ούτε με πλήρωνε. Είχε πολύ δουλειά γιατί τότε δεν υπήρχαν τα ευρωπαϊκά ρούχα και έπλεκε, με παραγγελίες, μάλλινες φανέλλες, κάλτσες, πουκάμισα μάλλινα. Καθόμουν στην οικογένεια μέσα και

είχα και το φαΐ.

Γύρισα κι εγώ και η αδελφή μου εδώ στο χωριό. Την έμαθα τη μηχανή. Ήταν ακριβή και δεν μπορούσα να πάρω. Τελικά ο πατέρας μου αγόρασε μια ιταλική μηχανή από τον Καζανζίδη στα Γιάννενα. Δεν ήρθε η μηχανή εδώ. Η αδελφή μου πήγε Γιάννενα. Νοίκιασε, δούλευαν τότε οι αργαλειοί, έβαλα κι εγώ τη μηχανή μου και δούλεψα καλά εκεί. Έπαιρνα παραγγελίες από διάφορα χωριά. Ήρθε εν τω μεταξύ η κατοχή.. Μαζευτήκαμε όλα τα παιδιά στα Γιάννενα (...). Η τρίτη αδελφή μπήκε και αυτή στον αργαλειό. Θα πεις τι επάγγελμα. Ήταν όμως επάγγελμα (...). Κι οι άλλες οι αδελφές δούλεψαν. Η μία πήγε γυμνάσιο, έγινε γραμματέας στο χωριό, η άλλη, έγινε μοδίστρα και η τελευταία, πήγε γυμνάσιο κι αυτή και μετά δούλεψε στο αρχαιολογικό Μουσείο των Ιωαννίνων (...). Είμαστε όλοι πολύ δουλεμένοι. Ο πατέρας μου μας έβαλε όλα στη δουλειά από μικρά. Δεν ήθελε κιόλας να μείνουμε γεωργοκτηνοτρόφοι..

Κι εγώ έβγαζα μεροκάματο. Έμετά ήρθα εδώ στο χωριό με τη μηχανή. Δούλεψα. Μετά στο Καλπάκι. Το 54 παντρεύτηκα. Συνέχισα και δούλεψα τη μηχανή ως το 1975-76. Σαν επάγγελμα δούλεψα πολύ τη μηχανή. Μετά φύγανε οι Βλάχοι όλοι, δε θέλανε μάλλινα. Οι εξελιγμένες τα άφησαν όλα αυτά τα μάλλινα. Τα άφησα κι εγώ. Τη μηχανή την έχω σε ένα άλλο σπιτάκι στην αυλή μου. Τα υλικά, μαλλί, γνέμα τα έφερναν οι πελάτες. Έχουν μείνει μερικά. Για όλα αυτά που θυμάμαι δεν θέλω να τα πετάξω τάχω μέχρι σήμερα που είμαι 87 χρονών. Πιέζε παλιότερα η κόρη μου να την πετάξουμε τη μηχανή, τα γνεσμένα νήματα. Όχι έλεγα, είναι η μνήμη μου.

Έπιανα και πριν δηλαδή αλλά περισσότερο μετά τη μηχανή έπιаса τα

γεωργοκτηνοτροφικά, γιατί ο άνδρας μου είχε τέτοιες ασχολίες. Κάναμι χωράφια με τα ζώα γιατί είχαμε χωράφια στις ράχες. Όπου είχαμε στο κάμπο, βάζαμιν τρακτέρ. Είχε αμπέλια και γελάδια.

Σκιαγραφούν επίσης τις ανισότητες που συνδέονται με τον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των δύο φύλων τόσο στην οργάνωση της οικογένειας όσο και στην κοινότητα. Στις αυστηρά ιεραρχημένες οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις που οργανώνονται στη βάση του φύλου, της κοινωνικής θέσης, της ηλικίας και της καταγωγής, βασικός συντελεστής παραγωγής και κοινωνικής της αναπαραγωγής αναδεικνύεται το γυναικείο φύλο. Η καθημερινή ζωή των περισσότερων είναι γεμάτη εργασιακό μόχθο πολλαπλώς μεγαλύτερο από των ανδρών και συνδεδεμένη με την έμφυλη ανισότητα που διαμορφώνει, πρόσθετα, η μη συμμετοχή τους στη λήψη των οικογενειακών αποφάσεων και προγραμματισμών και η μη διαχείριση των οικογενειακών και ατομικών πόρων. Ωστόσο η παλιότερη γενιά γυναικών δεν δείχνει να αμφισβητεί αυτό το ανδροκρατικό οικογενειακό κέλυφος και τις παραδομένες πατριαρχικές δομές. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι αισθάνονται απύσες ή παθητικές. Οι ανάγκες της οικογένειας και η προοπτική της καλύτερευσης των συνθηκών της ζωής των παιδιών, συνιστούν για τις ίδιες το ερμηνευτικό πλαίσιο για την στάση τους και για τις σχέσεις των δύο φύλων, σε αυτές τις ορεινές κοινότητες.

Εμείς εδώ είχαμε τον κάμπο και βράζαμε γεννήματα από τα χωράφια μας. Άλλος είχε οχτώ, άλλος πέντε, άλλος δέκα στρέμματα⁴. Εκεί γύρω πάντως. Με αυτά

4. Πβ και Μενέλαου Κικόπουλου, σ.π.σ. 147 όπου αναφέρεται, βάσει της μελέτης των γραπτών πηγών ότι τα καλλιεργούμενα αγροτεμάχια δεν ξεπερνούσαν το μέγεθος των 8 – 10 στεμμάτων, αν και ως τον μεσο πόλεμο κάποιες οικογένειες διέθεταν καλλιεργήσιμη γη γύρω στα 30 στρέμματα. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι στον Ελαφότοπο (Τσερβάρη), βάσει του φορολογικού πίνακα γεωργικής παραγωγής του έτους 1925 – 1926 η συνολική καλλιεργήσιμη έκταση του χωριού ήταν 1173/4 στρέμματα που

και με τα ζώα που είχε η κάθε οικογένεια πορεύονταν. Όλοι δουλεύαμε πάνω κατά πάνω για να ζήσουμε και μεις οι γυναίκες ατέλειωτα από ήλιο σε ήλιο στο χωράφ'. Ο άντρας θα πήγαινε και στο καφενείο. Θα ξαπόστεινε και στο σπίτ', εμείς να γυρίσουμε και αμέσως να τρέξουμε να ταϊούμε τα ζώα, να μαγειρέψουμε, να φροντίσουμε και τα πεθερικά, να φροντίσουμε λίγο και τα παιδιά μας, να πλύνουμε και πώς να πλύνουμε, καταλαβαίνεις με τι συνθήκες και απ' το χάραμα πάλι απ' την αρχή ως τη δύση του ήλιου. Και τα χέρια να μην σταματάν ποτέ. Ούτε και στο δρόμο που πααίναμε. Κι εκεί με τη ρόκα στο χέρι και στο γυρισμό να συγκεντρώνουμε ξύλα, να γυρνάμε φορτωμένες. Δε λέω και οι άνδρες μας δούλευαν πολύ κι αυτοί, πλάτ' με πλατ' τα βγάζαμε πέρα αλλά κάπως είχαν και λίγο αραλίκ και είχαν και το κουμάντο, λίγα ή πολλά αυτοί θα είχαν το κουμάντο. Τον σεβόμασταν κιόλαςΠεράσαμε δύσκολα εμείς οι φτωχότερες και δυσκολότερα οι ξένες, αυτές που έρχονταν νέφες από άλλα χωριά. Δεν είχαν δικό τους άνθρωπο να τις συντρέξ', να τις συμπονέσει. Μάνα, αδελφή κανέναν... Οι γυναίκες δούλευαν πολύ στα χωράφια και μεροκάματο πήγαιναν πολλές. Τα χτήματα τα είχαμε εμείς οι ντόπιοι που λέμε Ζαγορίσιοι. Οι άλλοι, Λακοσουλιώτες, κι άλλ' κι άλλ' μεροκάματο στα δκα μας τα χωράφια.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι ο λόγος και η πράξη των ίδιων των γυναικών αναδεικνύει αυτές σε υποκείμενα που έχουν επίγνωση της αξίας τους ως εργατικής δύναμης της οικογένειας, ως συντελεστή της επιβίωσης και της κοινωνικής αναπαραγωγής της.

ανήκαν σε 128 ιδιοκτήτες/καλλιεργητές, εκ των οποίων οι 88 ήταν γυναίκες.

Οι ιστορίες ζωής τους δείχνουν ότι συνιστούν, όπως προαναφέρθηκε πολυεπίπεδο εργασιακό δυναμικό ήδη από τον μεσοπόλεμο με αυξανόμενη από την δεκαετία του 50 - 60 κ.ε την τάση συμμετοχή τους σε διάφορους τομείς επαγγελματικής απασχόλησης. Δείχνουν γενικότερα ότι η πολυαπασχόληση/πολυδραστηριότητα - που συνιστούσε και συνιστά πρακτική επιβίωσης⁵ στην αγροτική οικογένεια, αλλά και ξεχωριστή - πολιτισμικά προσδιορισμένη λογική προσαρμογής στο καπιταλιστικό κοινωνικό σύστημα- αφορά τόσο τα αντρικά, όσο και τα γυναικεία μέλη της. Τις γυναίκες αυτών των χωριών και ειδικότερα των Άνω Πεδινών κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες τις βρίσκουμε να απασχολούνται σε τομείς του τουρισμού, στις υπηρεσίες, με εμφανή την τάση μείωσης της συμμετοχής τους στην κτηνοτροφία και στη γεωργία. Η κτηνοτροφία άλλωστε είχε αλλάξει μορφή ήδη από τη δεκαετία του 50 και αυτή η αλλαγή έχει τον αντίκτυπό της στα επίπεδα συμμετοχής των γυναικών σε αυτήν την δραστηριότητα. Αναλυτικότερα η μορφή του σσελιγγάτου που ίσχυε και τις δύο εμπλεκόμενες στην δραστηριότητα ομάδες (των ντόπιων Ζαγορίσιων και των Σαρακατσάνων) αφανίζεται, μειώνεται επίσης σταδιακά και η οικόσιτη κτηνοτροφία και από το 1970 κ.ε επικρατεί η νέα μορφή κτηνοτροφίας, αυτή δηλαδή της κτηνοτροφικής, μονάδας- η οποία οργανώνεται στη βάση της μικρής οικογενειακής εκμετάλλευσης - με συμμετοχή όλης της οικογένειας στη βάση του κατά φύλο και ηλικία καταμερισμού της εργασίας. Από το τέλος όμως της δεκαετίας του '80 η συμμετοχή των γυναικών και των παιδιών μετριάζεται και την εργασία τους την καλύπτουν οι ξένοι μετανάστες, κυρίως Αλβανοί. Η συρρίκνωση τέλος

5. Επισημαίνεται ωστόσο στο σημείο αυτό ότι είναι ελλιπής η εξήγηση που θα αντιμετώπιζε την πολυδραστηριότητα μόνο ως μια απλή «στρατηγική επιβίωσης» στην οποία στρέφονται, κατ' αποκλειστικότητα τα μικρά νοικοκυριά. Η στρατηγική ειδικότερα της πολυδραστηριότητας των αγροτών, συνιστά έναν ξεχωριστό τρόπο προσαρμογής και ενσωμάτωσης των ίδιων και της αγροτικής κοινότητας στην ευρύτερη κοινωνία ενώ ταυτόχρονα συντελεί όπως εκθέτει και η Ζακοπούλου, στην εξασφάλιση μιας σχετικής αυτονομίας και οικονομικής ατάρκειας της τελευταίας.

της κτηνοτροφίας η εκμηχάνιση της κτηνοτροφικής παραγωγής και η δυνατότητα απασχόλησης φτηνού εργατικού δυναμικού οδηγεί στην απομάκρυνση των γυναικών και των μικρών παιδιών από αυτήν τη δραστηριότητα. Η γεωργία επίσης, από τη δεκαετία του 1970 είχε σχεδόν εγκαταλειφτεί στον μικρό κάμπο. Η σε όποιο βαθμό άσκησή της, γίνεται από τις γυναίκες κυρίως και περιορίζεται στη μικρή καλλιέργεια κηπευτικών προϊόντων που προορίζονται για την κάλυψη των αναγκών της οικογένειας .

Η περαιτέρω διερεύνηση του θέματος για την επαρκέστερη τεκμηρίωση των θέσεων – υποθέσεων εργασίας κατά βάση – είναι αναγκαία.

III : Πρωτογενείς παραγωγικές δραστηριότητες: Οργάνωση και μορφές εργασίας στην κτηνοτροφία της περιοχής των Άνω και Κάτω Πεδινών και Ελαφότοπου Ζαγορίου

Υπεύθυνη της ομάδας της επιτόπιας άσκησης / έρευνας : **Μάχη Οικονόμου**

Συμμετέχοντες στην ομάδα της επιτόπιας άσκησης / έρευνας : **Νίκος Ζαχαράκης, Σαπφώ Λιόλη**

Δύσκολη δουλιά... Άμα δεν ξέρεις τη δουλιά, δε προκόβεις
(από συνέντευξη με κτηνοτρόφο των Α. Πεδινών)

Η Ομάδα κατά τη διάρκεια του 2^{ου} Φθινοπωρινού Σχολείου Άνω Πεδινών ασχολήθηκε με την έρευνα των μορφών και των σχέσεων εργασίας στην πρωτογενή παραγωγική δραστηριότητα της κτηνοτροφίας, θέμα το οποίο αποτέλεσε αντικείμενο της ομάδας και στο 1^ο Θερινό Σχολείο. Η σχέση της κτηνοτροφίας είναι στενά συνυφασμένη με την αγροτική εκμετάλλευση, τόσο κατά το παρελθόν όσο και σήμερα, προσδίδοντας ένα αδιάσπαστο αγροτο-κτηνοτροφικό χαρακτήρα στην περιοχή

Η συγκέντρωση του εθνογραφικού υλικού έγινε στα πλαίσια σύντομης (ολιγοήμερης) άσκησης επιτόπιας έρευνας των φοιτητών/τριών υπό την επίβλεψη των καθηγητών/τριών του σχολείου.

Πεδίο εθνογραφικής έρευνας αποτέλεσαν οι κοινότητες των Άνω και Κάτω Πεδινών και του Ελαφότοπου. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τόσο σε «ντόπιους», Ζαγορίσιους όσο και στην εθνοπολιτισμική ομάδα των Σαρακατσάνων κτηνοτρόφων.

Το υλικό συγκεντρώθηκε με την εθνογραφική μέθοδο των δομημένων (ημικατευθυνόμενων) συνεντεύξεων (3-4) οι οποίες εμπλουτίστηκαν με άτυπες συνεντεύξεις-συζητήσεις, με παρατηρήσεις και καταγραφές (φωτογραφήσεις, βιντεοσκοπήσεις) στους παραγωγικούς χώρους άσκησης της κτηνοτροφίας (δομημένο και φυσικό χώρο).

Οι άξονες και οι στόχοι στους οποίους κινήθηκε η έρευνα είναι:

- Η διερεύνηση των παραγωγικών σχέσεων και των μορφών εργασίας στον πρωτογενή τομέα της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής.
- Η εξέταση των παραπάνω στον άξονα της διαχρονίας [προφορικές μαρτυρίες που εστιάζουν σε βιωματικές εμπειρίες αναφορικά με την πρόσληψη της εργασίας] και της συγχρονίας [επιτόπια παρατήρηση στους χώρους της παραγωγής].
- Η αναζήτηση της έμφυλης διάστασης και των ρόλων καθώς και η διερεύνηση του καταμερισμού της εργασίας.

ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Γενικά

- Το υλικό που συγκεντρώθηκε [συνεντεύξεις, φωτογραφίες, βίντεο] είναι ενδεικτικό των υπό εξέταση παραγωγικών δραστηριοτήτων και των αντίστοιχων εργασιακών σχέσεων τόσο του πρόσφατου παρελθόντος όσο και του παρόντος.
- Μέχρι την δεκαετία του 60 η συμπληρωματικότητα γεωργίας και κτηνοτροφίας καθόριζε και το πλαίσιο των μορφών και των σχέσεων εργασίας.
- Η οικιακή ομάδα συνιστά την βασική παραγωγική μονάδα. Σε γενικές γραμμές ισχύει ένας κατά φύλα καταμερισμός της εργασίας. Η απουσία των ανδρών ωστόσο δίνει στην γυναίκα ένα κεντρικό ρόλο στην πρωτογενή παραγωγική διαδικασία (ιδιαίτερα κατά το παρελθόν)

Η αγρο-κτηνοτροφική δραστηριότητα στο παρόν

- Ως καθοριστικός παράγοντας στο ζήτημα των εργασιακών επιλογών προσδιορίζεται το habitus (οικογενειακό και ευρύτερα κοινωνικό βίωμα και συνήθεια που προσδιορίζει τις

επιλογές) μέσα στο σύγχρονο οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο. Στην περίπτωση των κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων η τάση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στους νέους.

- Στη σύγχρονη εκδοχή της η γεωργία λειτουργεί ως δραστηριότητα υποστηρικτική της κτηνοτροφίας στον άξονα διασφάλισης της αυτάρκειας (παραγωγή ζωοτροφών).
- Με τη σειρά της η κτηνοτροφία λειτουργεί συμπληρωματικά προς μια παράλληλη σειρά οικονομικών δραστηριοτήτων (πολυδραστηριότητα).

Η έννοια της πολυδραστηριότητας

- Παρελθόν –Αφορά μια μορφή συμπληρωματικής πολυδραστηριότητας που εστιάζει κατά βάση στον αγροτικό χώρο.
- Παρόν –Αφορά συμπληρωματική δραστηριότητα η οποία συνδυάζει :
 - Α) την πρωτογενή αγροτο-κτηνοτροφική εκμετάλλευση (έγγειο και ζωικό κεφάλαιο)
 - Β) παροχή υπηρεσιών είτε στην βάση υπαλληλικών σχέσεων είτε στη βάση της προσφοράς εργασίας με ημερήσια αποζημίωση.
- Επομένως η εργασία στον αγροτικό –κτηνοτροφικό χώρο γίνεται αντιληπτή όχι ως ένα επάγγελμα αλλά ως πολυδραστηριότητα/ πολυαπασχόληση

Μεταβολές στη διαχείριση του εργασιακού χώρου και χρόνου

- Η χρήση και η πρόσληψη του χώρου διαφοροποιούνται σε σχέση με το παρελθόν σε ό τι αφορά τη μετακίνηση, την επικοινωνία, τον εργαλειικό εξοπλισμό ως απότοκο της χρήσης νέων τεχνικών μέσων.
- Οι τεχνικές βελτιώσεις με τη σειρά τους έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στον κύκλο διαχείρισης και στους όρους απόδοσης του ζωικού κεφαλαίου (αναπαραγωγή, εκτροφή).

- Οι όροι εργασία και διαχείριση του εργασιακού χρόνου δεν συνιστούν απόρροια της βούλησης του κοινωνικού υποκειμένου αλλά βρίσκονται σε αμφίδρομη σχέση με τις ιδιαιτερότητες του αντικειμένου εργασίας.
- Οι ιδιαιτερότητες καθιστούν δεσμευτική την θέση του υποκειμένου ωστόσο αφήνουν ένα περιθώριο διαχείρισης του εργασιακού χρόνου σε συνάρτηση και με τη χρήση ξένου βοηθητικού δυναμικού.

Ζητήματα προς διερεύνηση

- Κατά πόσο σήμερα η αγροτοκτηνοτροφική παραγωγή μπορεί να αποτελέσει ένα δυναμικό κλάδο για την ανάπτυξη της περιοχής εντάσσοντας νέους τύπους εργασίας (τριτογενεοποίηση της παραγωγής)-προσφορά υπηρεσιών στην εστίαση.
- Αν προσφέρει ευκαιρίες και προοπτικές ως εργασιακό αντικείμενο σε ό τι αφορά και τα δυο φύλα και το εύρος των ηλικιών (νέους).
- Επιστημάνθηκε η συμπληρωματικότητα των δραστηριοτήτων ως πηγών εισοδήματος όσο και η συμπληρωματικότητα των ρόλων των δρώντων υποκειμένων τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν.
- Προς διερεύνηση τελεί μεταξύ άλλων ο βαθμός και ο τρόπος συμμετοχής των γυναικών στις σημερινές παραγωγικές διαδικασίες της κτηνοτροφίας.

IV. Ορεινές Τουριστικές επιχειρήσεις και εργασία. Το παράδειγμα των Άνω Πεδινών Ζαγορίου

Υπεύθυνος της ομάδας της επιτόπιας άσκησης / έρευνας : **Μάνος Σπυριδάκης**

Συμμετέχοντες στην ομάδα της επιτόπιας άσκησης / έρευνας : **Χριστοδούλου Γλυκερία, Μπέλλου Ευγενία, Στεφάνου Στεφανία**

Περίληψη

Το παρόν κείμενο αφορά στην εθνογραφική μελέτη και ανθρωπολογική ανάλυση των ορεινών τουριστικών επιχειρήσεων στην περιοχή των Άνω Πεδινών Ζαγορίου. Οι βασικές προκείμενες της επιτόπιας έρευνας σχετίζονται με τη διερεύνηση των αναπαραστάσεων των δρώντων υποκειμένων τοπικά εν σχέση με την επιχειρηματική τους δραστηριότητα, τη βιωμένη τους εμπειρία με έμφαση στη διαδικασία της εργασίας καθώς και στον τρόπο με τον οποίο επιχειρούν να επιτύχουν τους όρους της κοινωνικής τους αναπαραγωγής. Στο πλαίσιο αυτό η έρευνα αναδεικνύει όψεις ενός κόσμου φορτισμένου με πολιτισμικά νοήματα και κοινωνική δράση διάφορου από την κυρίαρχη οικονομίστικη αντίληψη περί εργασίας ως συντελεστή της παραγωγής.

Στόχος της ερευνάς μας μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης στο χώρο και τους ανθρώπους ήταν να εξετάσουμε τις καταβολές και την εξέλιξη των τουριστικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται τα τελευταία χρόνια στο Ζαγόρι και πιο συγκεκριμένα στην κοινότητα των Άνω Πεδινών. Η μέθοδος που επιλέχθηκε από την ομάδα ήταν εκείνη της ημικατευθυνόμενης συνέντευξης με όσους εμπλέκονται στον τουρισμό και κυρίως όσους έχουν ξενώνες στα Άνω Πεδινά Ζαγορίου, στον χώρο της εργασίας τους.

Ορεινές περιοχές χαρακτηρίζονται με την πράξη του υπουργικού συμβουλίου 33/19-3-1976 προσωρινές ζώνες για την ανάπτυξη του χειμερινού τουρισμού. Ο χαρακτηρισμός αυτός έγινε για αναπτυξιακούς σκοπούς και συγκεκριμένα για να ενταχθούν οι περιοχές αυτές στα κίνητρα των αναπτυξιακών νόμων.

Συμβάλει στην τοπική ανάπτυξη και στην δημιουργία θέσεων εργασίας.

Οι όποιες διαφορετικές αφηγήσεις της ομάδας όσον αφορά τον τόπο προέλευσης αλλά και τις θεωρητικές καταβολές οδήγησαν σε δημιουργικές συζητήσεις στο πλαίσιο των οποίων οι προκατασκευασμένες οπτικές άλλοτε ανασκευάστηκαν ενώ άλλοτε επιβεβαιώθηκαν προάγοντας τις αρχές της διεπιστημονικότητας. Προς αυτήν την κατεύθυνση συνέβαλαν και οι εισηγήσεις των καθηγητών του σχολείου όπου ο καθένας μέσω της δικής του έρευνας αλλά και της επιστημονικής του ειδικευσης μας βοήθησε να εντάξουμε διαφορετικές οπτικές στην έρευνα μας με στόχο την όσο ήταν δυνατό σφαιρική προσέγγιση του θέματος.

Το ζήτημα το οποίο επιλέξαμε να μελετήσουμε ήταν οι ορεινοί προορισμοί οι οποίοι προβάλλουν ως προτάσεις εναλλακτικής κατοίκησης, συσχέτισης δηλαδή με τον χώρο και τον χρόνο. Η εναλλακτική συσχέτιση με τον χώρο προκύπτει από το γεγονός ότι δεν θεωρούνται τεχνητά τουριστικά περιβάλλοντα, αλλά προτείνουν έναν τρόπο κατοίκησης «αυθεντικό», με διαμονή σε σπίτια παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, που έχουν μετατραπεί σε μικρούς ξενώνες. Επίσης, οι προορισμοί αυτοί προτείνουν και μια άλλη αντίληψη του χρόνου, καθώς προβάλλουν πιο φυσικούς ρυθμούς ζωής. Η διαμονή στους παραδοσιακούς ξενώνες συνδέεται με τη συγκρότηση της παράδοσης, της αυθεντικότητας και της ορεινότητας ως βιωμένων εμπειριών στις οποίες συμμετέχουν τόσο οι «ντόπιοι», όσο και οι «τουρίστες» μέσω της δημιουργίας και της κατανάλωσης συμβολισμών και σχέσεων με ανθρώπους και αντικείμενα. Έτσι, οι εσωτερικοί χώροι, τα παραδοσιακά ορεινά καταλύματα, ακόμα περισσότερο από τον δημόσιο χώρο, ο οποίος υπόκειται στις κανονιστικές παρεμβάσεις των επίσημων πολιτικών, αποτελούν τα κατ' εξοχήν πεδία εφαρμογής των δημιουργικών ερμηνειών της παράδοσης και του παρελθόντος, των ερμηνειών δηλαδή που υλοποιούν τις ανάγκες και τις αισθητικές επιλογές όποιου αναζητάει εναλλακτικές εκδοχές του κατοικείν, και δημιουργεί ενεργητικά τη δική του αυθεντικότητα, είτε ως «οικοδεσπότης» είτε ως «φιλοξενούμενος» (Pons, 2003).

Οι αναπαραστάσεις αυτές έχουν απήχηση όχι

μόνο στους τουρίστες, αλλά και στο τμήμα εκείνο της τοπικής κοινωνίας που διεκδικεί για τον εαυτό του τον πρώτο λόγο στη διαχείριση του χώρου ως τουριστικού τόπου: σε όσους, για παράδειγμα, επέστρεψαν στον τόπο της καταγωγής τους ως ιδιοκτήτες ξενώνων και φορείς των νέων συλλογικών αναπαραστάσεων για το Ζαγόρι ή στους νέους επιχειρηματίες του τουρισμού.

Όπως ακριβώς συμβαίνει και με τους δημόσιους χώρους, οι ξενώνες αποτελούν χώρους συνάντησης κοινών αισθητικών αντιλήψεων και κοινών ερμηνευτικών κωδικών, που συγκροτούνται από τα διαθέσιμα αποθέματα εικόνων, συμβολοποιημένων αντικειμένων και λεκτικών εκφράσεων αλλά και ενσώματων πρακτικών. Όλα αυτά καθιστούν τη διαμονή στους παραδοσιακούς ξενώνες όχι μια διαδικαστική σχέση σαν όλες τις άλλες, αλλά μια κοινή εμπειρία που δημιουργούν και μοιράζονται τόσο οι οικοδεσπότες όσο και οι φιλοξενούμενοι. Έτσι, για παράδειγμα, οι νέες διακοσμητικές τάσεις, οι νέες χρήσεις και ερμηνείες αντικειμένων, όπως το τζάκι, "παραδοσιακές" φορεσίες σε κορνίζα (ξενώνας επιμύθιον) οι συμβολικές νοηματοδοτήσεις των τροφών στο πλαίσιο των παραδοσιακών καταλυμάτων (λικέρ, μαρμελάδες με τοπική πρώτη ύλη), οι ήχοι που συνοδεύουν τη διαμονή σε έναν ορεινό ξενώνα, εμπλουτίζουν τα αποθέματα εικόνων και συμβολισμών μέσω των οποίων καλούνται τα δρώντα υποκείμενα να διαμορφώσουν τις δικές του νοηματοδοτήσεις αναφορικά με τον τόπο. Πρόκειται γι' αυτό που ο Baudrillard ονομάζει στρατηγική της επιθυμίας, που κινητοποιεί το πρώιμο ενδιαφέρον των καταναλωτών σε μια διαδικασία «κατανάλωσης πριν από την κατανάλωση» (στο Crouch & Lübbren, 2003: 8).

Η εμπειρία της διαμονής στο Ζαγόρι αποτελεί μια διαμεσολάβημένη εμπειρία. Κατ' αρχάς, η διαμονή σε έναν παραδοσιακό ξενώνα αυτή καθ' εαυτήν είναι μια υπηρεσία που αγοράζεται.

Παράλληλα, η ίδια η ανάδειξη της παράδοσης και της αυθεντικότητας των χώρων διαμονής και η εμπειρία της διαμονής σε αυτούς διαμεσολαβείται από την αγορά, από εγγρήματες σχέσεις. Πρόκειται για τις παροχές υπηρεσιών και συμβουλών εκ μέρους μιας στρατιάς επαγγελματιών, εξειδικευμένων αρχι-

τεκτόνων και σχεδιαστών, διαφημιστών και άλλων επαγγελματιών, που δεν δημιουργούν απλά όμορφα αντικείμενα και ελκυστικούς χώρους, αλλά υλοποιούν το κοινωνικό, συμβολικό και αισθητικό πρότυπο της εποχής τους, μεσολαβώντας μεταξύ παραγωγού και καταναλωτή.

Οι ποικίλες ρητορικές διατυπώσεις που συνήθως χρησιμοποιούνται προκειμένου να παρουσιάσουν τους ξενώνες ως τόπους όπου ο ταξιδιώτης μπορεί να βρει καταφύγιο «ζεστή σπιτική φιλοξενία» και «θαλπωρή», δεν πρέπει να μας κάνουν να παραβλέψουμε το γεγονός πως η οικονομική φύση του τουρισμού ως δραστηριότητας της αγοράς αποκρύπτεται με τρόπο επιμελή και οργανωμένο, καθώς πίσω από εκείνο που παρουσιάζεται ως «σπιτική θαλπωρή» κρύβεται η εργασία, εκείνων που δουλεύουν στους ξενώνες και στα εστιατόρια του χωριού.

Έτσι, δεν πρέπει να μας προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι τα ορεινά καταλύματα αυτοπαρουσιάζονται στο πλαίσιο προωθητικών ενεργειών χρησιμοποιώντας παρόμοιες ρητορικές τεχνικές και κάνοντας χρήση των ίδιων αναφορών στην παράδοση και την αυθεντικότητα ως βιωμένη εμπειρία. Η σπιτική φιλοξενία, η οικογενειακή ατμόσφαιρα είναι ένα από αυτά. Η μοναδική εμπειρία της διαμονής στον ξενώνα ολοκληρώνεται με την εγκάρδια φιλοξενία και την πηγαία ευγένεια του προσωπικού και των ιδιοκτητών που θα συντροφεύσουν τους επισκέπτες σε όλη την διάρκεια της απόδρασής τους.

Η οικογενειακή ατμόσφαιρα που δημιουργείται στον ξενώνα σχετίζεται σχεδόν πάντα με τη συγκέντρωση γύρω από το κοινό τραπέζι για το πρωινό, το οποίο ετοιμάζεται από τους «οικοδεσπότες», που συνήθως αναφέρονται με το μικρό τους όνομα, με αγνά τοπικά προϊόντα. Το πρωινό που προσφέρεται στους ξενώνες χαρακτηρίζεται ως σπιτικό και περιλαμβάνει «σπάνιες γευστικές επιλογές από αγνά προϊόντα συνήθως «παραδοσιακά χειροποίητα εδέσματα, φτιαγμένα από τις ιδιοκτήτριες ειδικά για τους φιλοξενούμενους τους με αγνές πρώτες ύλες και τοπικά προϊόντα.

Η οικογενειακή ατμόσφαιρα, η χαλαρή διάθεση και ζεστασιά, κυριολεκτικά και μεταφορικά, στους παραδοσιακούς ξενώνες ευνοούν την ανάπτυξη διαπρο-

σωπικών σχέσεων μεταξύ των φιλοξενούμενων και των οικοδεσποτών. Οι ξενώνες, που συνήθως χαρακτηρίζονται «ατμοσφαιρικοί», αποτελούν τον κατάλληλο χώρο προκειμένου να φέρουν τους ανθρώπους πιο κοντά, καθώς παραπέμπουν σε ένα διαφορετικό πλαίσιο σχέσεων που απέχει από το αντίστοιχο απρόσωπο πλαίσιο των πόλεων.

Στο πλαίσιο των επανανομηματοδοτήσεων της παράδοσης και της αυθεντικότητας γίνεται χρήση των παραδοσιακών στοιχείων δόμησης, όπως η πέτρα, το ξύλο και το τζάκι και γενικά η ανάδειξη της παλαιότητας ως αισθητικής αξίας. Όλα αυτά τα στοιχεία της παράδοσης όμως παρουσιάζονται προσαρμοσμένα στις σύγχρονες αισθητικές αντιλήψεις, αλλά και στις καταναλωτικές προτιμήσεις του κοινού.

Λόγω του μειωμένου χρόνου που είχαμε στην διάθεση μας επικεντρωθήκαμε κυρίως στους άξονες που αναφερόνταν στην ίδια την δραστηριότητα δηλαδή στην εμπλοκή ενός σημαντικού αριθμού ατόμων της περιοχής με τον τουρισμό, τις κοινωνικές σχέσεις που διαδραματίζονται στο περιθώριο ή το επίκεντρο αυτής τις δραστηριότητας, την δόμηση ταυτοτήτων γύρω από της εργασία, πως και αν το φύλο επηρεάζει την εργασία ή το αντίστροφο καθώς και την εργασία ως βίωμα. Για να προσεγγίσουμε καλύτερα αυτά τα ζητήματα προτρέψαμε τους συνομιλητές μας να μας αφηγηθούν τις βιοιστορίες τους.

Η εκ προοιμίου επίγνωση τους πως τα στοιχεία συλλέγονται για ερευνητικούς σκοπούς Πανεπιστημίου είχε μάλλον θετικό αποτέλεσμα καθώς τους οδήγούσε να ανοιχτούν σε πιο σύντομο χρονικό διάστημα.

Από την μικρή έρευνα στο χώρο διαπιστώσαμε πως οι τουριστικές επιχειρήσεις που λειτουργούν στα Άνω Πεδινά οργανώθηκαν σχετικά αργότερα από τα άλλα χωριά του Ζαγορίου και έχουν κατά μέσο όρο 10-15 χρόνια λειτουργίας (η πρώτη το 1997 η τελευταία το 2002), ανήκουν στην μικρο-μεσαία οικογενειακού τύπου επιχείρηση με εξαίρεση μιας μεγάλης και στην πλειοψηφία τους αποτελούνται από προσωπικό που κατάγεται από την περιοχή, ζούσε στα αστικά κέντρα και παλινόστησε με την ευκαιρία της απασχόλησης στον τουρισμό στον τόπο καταγωγής. Ο τουρισμός έχει συντελέσει στη δημιουργία νέων πηγών

εισοδημάτων και νέων θέσεων απασχόλησης και έχει παίξει ρόλο στην αναστολή της δημογραφικής αποψίλωσης της περιοχής (Μπριασούλη, 1993: 285-301)

Το δείγμα αφορούσε 3 άνδρες και 3 γυναίκες ηλικίας μεταξύ 35-65 ετών. Αποτέλεσε κοινό τόπο πως η εργασία τους δεν έχει ωράριο και συμβάλουν όλα τα μέλη της οικογένειας σε αυτήν ενώ ανάλογα με τον όγκο της εργασίας προσλαμβάνουν εποχιακό υπάλληλο ο οποίος συνήθως είναι γνωστός τους. Μέσα στα πλαίσια της κύριας εργασίας παρατηρείται μια πολυδραστηριότητα και μια διασπορά της εργασίας σε πολλές επιμέρους δραστηριότητες που κατατείνουν προς ένα κύριο σκοπό. Η ίδια η έννοια της πολυδραστηριότητας ταυτίζεται ' ' παραδοσιακά ' ' με την αναγκαιότητα για την οικονομική και κοινωνική υπόσταση των ορεινών πληθυσμών. Ο χώρος εργασίας τους ταυτίζεται με τον τόπο κατοικίας τους ενώ σε πολλές περιπτώσεις παρουσιάζεται το φαινόμενο της οικιακής παραγωγής προϊόντων από τοπικές πρώτες ύλες όπου είτε προσφέρονται στα πλαίσια του πρωινού είτε πωλούνται.

Η επιστροφή στον τόπο καταγωγής τροφοδοτήθηκε πέρα από την ιδέα της επιχειρηματικής επένδυσης και με την επιδίωξη για ποιοτικότερη ζωή από τους ίδιους και ταυτίζεται με την ηρεμία και την ασφάλεια που παρέχει το χωριό, καθώς επίσης και από το αίσθημα αυτενέργειας δηλαδή την ανάγκη τους να μην έχουν αφεντικά. Οι υλικές προϋποθέσεις για αυτήν την επιστροφή άλλοτε προϋπήρχαν, άλλοτε δημιουργήθηκαν εξ αρχής ενώ άλλοτε δημιουργήθηκαν εν μέρει. Στην αξιολογική κατάταξη που κάνουν οι ίδιοι ο προσπορισμός κέρδους ως κίνητρο για την εγκατάσταση και ενασχόληση τους με του ξενώνες κατατάσσεται τελευταίος.

Η εργασιακή σχέση οδηγεί σε κοινωνικές σχέσεις όπως αλληλοβοήθεια στα πλαίσια της οικογένειας ή της συγγένειας και η αλληλεγγύη πρακτικές που αποτελούν στρατηγικές επιβίωσης της οικογένειας. Παρατηρούνται επίσης μακροπρόθεσμες ανταλλαγές στην βάση των κοινωνικών δικτύων, επιδίωξη τους είναι και η δημιουργία κοινωνικών επαφών μέσω της επιχείρησης καθώς και η εμπλοκή τους στα πολιτισμικά δρώμενα του τόπου ως μέρος του ανήκειν καταδεικνύεται δηλαδή πως επιχείρησαν την επανένταξη

τους στην ευρύτερη περιοχή μέσω της εργασίας τους.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε οικογενειακές επιχειρήσεις όπου παρατηρήθηκε ένα πλαίσιο συνεργασίας σε ότι αφορά την διαχείριση της επιχείρησης και παράλληλα της οικογένειας. Τα υποκείμενα της έρευνας ταυτίζουν την εργασία τους με τον συνολικό τρόπο ζωής τους, θα μπορούσε μάλιστα να πει κανείς ότι μέσω της εργασίας τους νοηματοδοτούν και συγκροτούν την εικόνα του εαυτού τους. Η εργασία δεν αποτυπώνεται τόσο ως οικονομική σχέση αλλά ως δραστηριότητα που επενδύεται με συμβολικό νόημα και αξίες, επιβεβαιώνοντας ανάλογα πορίσματα ανθρωπολογικών ερευνών στον Ελλαδικό χώρο (Σπυριδάκης 2009). Μέσω της εργασιακής τους πορείας έχουν αναπτύξει ιδιαίτερη επαγγελματική κουλτούρα που δίνει έμφαση στις κοινωνικές σχέσεις. Σχετικά με το μέλλον οι οπτικές είναι ανομοιογενείς και οφείλονται στον κύκλο ζωής που διάγουν.(διαφορά ηλικίας, κοινωνικής κατάστασης) η εργασία φάνηκε πως είναι μέρος της ευρύτερης διαδικασίας κοινωνικής αναπαραγωγής(τα βιώματα, ο τρόπος ζωής, η κοινωνικότητα τους αποτελούν μέρος της ταυτοτητάς τους).

Σε καμία περίπτωση τα συμπεράσματα αυτής της μικρής έρευνας δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως θέσφατα καθώς το ζήτημα της εργασίας στα πλαίσια του ορεινού τουρισμού πρέπει να ιδωθεί και από άλλες οπτικές όπως το βίωμα του τουρίστα ως μέσω της ανάκλησης των οσμών, γεύσεων, οπτικών ερεθισμάτων και εμπειριών συγκροτεί μια αυθεντική εμπειρία του τόπου και της ορεινότητας, την συμβολή του περιβάλλοντος χώρου προς αυτήν την κατεύθυνση που συμβάλουν στην επίτευξη των στόχων της εργασίας όσων εργάζονται με τον τουρισμό και δημιουργείται από τους ίδιους μια ρητορική περι αυθεντικότητας την οποία βιώνουν και οι ίδιοι αλλά καλούνται να την παρέχουν φιλτραρισμένη στον τουρίστα ως συμβολικό περιεχόμενο στις δικές τους εναλλακτικές εκδοχές κατοίκησης. Επίσης πρέπει να ειπωθούν και πέρα από τους ξενώνες και άλλα αντικείμενα εργασίας που εμπλέκονται με τον τουρισμό όπως οι επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται στις μορφές του εναλλακτικού τουρισμού (rafting, ορειβασία, πεζοπορία) η φύση και το τοπίο είναι ένα προϊόν που

παράγεται και καταναλώνεται αποδίδοντας νόημα στις επιτελέσεις.

Βιβλιογραφία

- Cox K.R. & A. Mair (1988), «Locality and Community in the Politics of Local Economic Development», *Annals of the Association of American Geographers*, 78(2), σσ.307-325.
- Crouch, D. & N. Lübbren (2003), «Introduction», στο D. Crouch & N. Lübbren, *Visual Culture and Tourism*, London –Berg
- Briassoulis Helen , 1993 “Tourism in Greece “ στο W.Pompl και P. Lavery (επιμ) *Tourism in Europe , Structures and Developments* , p. 285-301
- Pons, P.O. (2003), «Being-on-Holiday. Tourist dwelling, bodies and place», *Tourist Studies*, 3(1), σσ. 47-66.
- Σπυριδάκης, Μ. (2009), *Εξουσία και Παρενόχληση στην Εργασία*, Αθήνα: Διόνικος.
- Valene Smith , *Hosts and guests: The anthropology of tourism*, Philadelphia : University of Pennsylvania Press c1989.

Εργασία και Κοινωνική Στρωμάτωση

I. Πώς η πολυδραστηριότητα (ευελιξία) της εργασίας επηρεάζει τις σχέσεις με την οικογένεια και την κοινότητα στα Άνω Πεδινά.

Υπεύθυνος της Ομάδας της επιτόπιας άσκησης/έρευνας: **Ιορδάνης Ψημμένος**

Συμμετέχοντες στην Ομάδα της επιτόπιας άσκησης/έρευνας: **Νίκος Ξυπολυτάς, Τσοπανάκη Μαρία, Χουδαλάκη Σοφία, Δουρίδα Ελένη, Πάλλα Ευαγγελία, Δουργκούνας Γεώργιος, Ιακωβίδου Μάγδα**

Το θέμα εξετάζεται γιατί σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, μέσα από την πολυδραστηριότητα εμφανίζονται αρνητικές συνέπειες στις σχέσεις αλληλεγγύης του ανθρώπου με τα πρωτογενή (οικογένεια) και δευτερογενή (κοινότητα) δίκτυα. Οι αρνητικές συνέπειες συνίστανται σε αστάθεια και διατάραξη της σχέσης των ανθρώπων με τους θεσμούς.

Η κοινωνιολογία της εργασίας τόσο διαχρονικά όσο και συγχρονικά προσπαθεί να εξετάζει τις μεταβολές που δημιουργούνται λόγω των αλλαγών στην εργασία και την απασχόληση, τόσο στον αγροτικό ή προβιομηχανικό τομέα όσο και στον βιομηχανικό και μεταβιομηχανικό. Ειδικότερα σήμερα μια από τις μεγαλύτερες συζητήσεις αφορά στις συνέπειες της ευελιξίας επάνω στο εργατικό δυναμικό σε σχέση με την οικογένεια και την κοινότητα. Τα Άνω Πεδινά αποτελούν παράδειγμα μιας κοινωνίας που είτε ήταν συνηθισμένη στην ευελιξία είτε όχι, είχε ως σταθερό παράγοντα την οικογένεια και την κοινότητα. Αν στην πιο παραδοσιακή κοινότητα η προσαρμοστικότητα και η ευελιξία δεν συμβάλλει στην αλληλεγγύη, πόσο ακόμα στα αστικά κέντρα ή στις σύγχρονες μορφές μισθωτής απασχόλησης που δεν υπάρχουν παραδόσεις αλληλεγγύης.

Για να ερευνήσουμε αυτό το ερώτημα στηρι-

ζόμαστε στα θεωρητικά και ερευνητικά εργαλεία από τη μια της συστημικής / Ντιρκεμιανής κοινωνιολογικής προσέγγισης και της σχολής του Σικάγο και από την άλλη της συγκρουσιακές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις όπως του Βέμπερ και του Μαρξ. Για τις πρώτες δύο θα επικεντρωθούμε στο πως ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας επιδρά σε ρόλους και πρότυπα και κατ' επέκταση στην κοινωνικοποίηση των ατόμων και στην κοινωνική συνοχή. Και για τους άλλους δύο - για τις συγκρουσιακές / κοινωνιολογικές προσεγγίσεις - το πώς οι συνθήκες και οι μορφές εργασίας και απασχόλησης οδηγούν στην κοινωνική στρωμάτωση, στην κατανόηση και στις συλλογικές δράσεις. Στο πρώτο το ενδιαφέρον εστιάζεται στα προβλήματα ανομίας ενώ στο δεύτερο στα προβλήματα αποξένωσης ή αλλοτρίωσης.

Μεθοδολογία :

Όλη τη μέθοδο τη χωρίζουμε σε προερευνητικό, πιλοτικό και ερευνητικό στάδιο αλλά όλα μας τα ερωτήματα τα έχουμε θέσει βάσει της θεωρητικής μας ανάλυσης και χωρίζονται σε 4 ενότητες. Η πρώτη είναι **τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά** της ομάδας που ερευνούμε, η δεύτερη είναι η **οικογένεια και εργασία**, η τρίτη η κοινότητα και εργασία και η τέταρτη είναι τα **αξιακά πρότυπα και οι προσδοκίες**. Και στις τέσσερις ενότητες η ανάλυση του πλαισίου και του περιεχομένου εργασίας συγχρονικά και διαχρονικά αποτελεί το βασικό μοχλό διερεύνησης του θέματος. Η συγκριτική μέθοδος ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες και μεταξύ ατόμων της ίδιας ομάδας, τόσο σε διαφορετικά επαγγέλματα όσο και στο χρόνο είναι ίσως το βασικό εργαλείο ανάλυσης. Μέσα από τις μεταβολές που προκύπτουν η έρευνα θα προσπαθήσει να αναδείξει τις πορείες αλλά και τις αιτίες που τις γεννούν.

Η μέθοδος που θα ακολουθηθεί είναι η ποιοτική μέθοδος διότι ουσιαστικά θέλουμε όχι μόνο απαντήσεις στα ευρήματά μας αλλά και την ερμηνεία αυτών από τα υποκείμενα. Όσον αφορά στην πρώτη ενότητα αυτή ουσιαστικά μας βοηθά στον εντοπισμό βασικών μεταβλητών που στην κοινωνιολογία θεωρούνται

θεμελιώδεις στην κοινωνική οργάνωση τόσο της οικογένειας όσο και της κοινότητας (ηλικία, εισόδημα, οικογενειακή κατάσταση κτλ).

Στη δεύτερη ενότητα τα ερωτήματα επικεντρώνονται στις εξής θεματικές :

1. **Ιστορικό απασχόλησης μελών της οικογένειας**
2. **Κριτήρια επιλογής επαγγέλματος**
3. **Συνθήκες ζωής της οικογένειας**
4. **Ρόλοι/ πρότυπα/ κίνητρα και αξίες**

Κοινότητα

Συνεργασία και συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις.

Κοινωνική εναλλακτική οικονομία

Πολιτική εκπροσώπηση / διεκδικήσεις

Αξιακά πρότυπα και προσδοκίες

Προσδοκίες

Επιθυμίες

Μελλοντικά σχέδια

Γενικά Συμπεράσματα

Από τις πέντε συνεντεύξεις και την ανάλυσή τους, που βρίσκεται ακόμα σε προερευνητικό στάδιο, προκύπτουν τα εξής:

A. υπάρχει πολυδραστηριότητα και πολυαπασχόληση;

Υπάρχει και στις πέντε.

B. Τι καινούρια χαρακτηριστικά παρουσιάζει η πολυαπασχόληση σε σχέση με το παρελθόν;

Δεν βρήκαμε κάποια ουσιαστική ομοιότητα όσο αφορά την κύρια εργασία και την πρόσληψη αυτής. Παρά ταύτα εντοπίσαμε ότι υπάρχει πολυδραστηριότητα, αλλά από τις πέντε συνεντεύξεις άλλοι θεωρούσαν ως κύρια απασχόλησή τους την υπαλληλική σχέση και άλλοι την αγροτική / κτηνοτροφική (δύο οι μιν και τρεις οι δε).

Γ. Στο ερώτημα που μας απασχόλησε κυριότερα, δηλαδή το πώς επηρεάζει η πολυδραστηριότητα τη δομή της οικογένειας, εντοπίζουμε ως νέο στοιχείο την έλλειψη ελεύθερου χρόνου σε σύγκριση με το παρελθόν.

Από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι η έλλειψη χρόνου οδηγούσε στη διάσπαση της οικογένειας, στέλνοντας τα παιδιά στα Γιάννενα σε συγγενικά σπίτια για να πάνε σχολείο.

Επίσης δεν υπήρχε μεγάλη επικοινωνία μεταξύ των μελών / έλλειψη φροντίδας.

Ένας συνεντευξιαζόμενος μας είπε ότι η ασυνέχεια δεν εντοπίζεται στην έλλειψη χρόνου αλλά στην έλλειψη κοινών δραστηριοτήτων «...από την ηλικία των δέκα ετών ακολουθούσα τον πατέρα μου στις κτηνοτροφικές και αγροτικές δραστηριότητες, ως εκ τούτου δεν είχαμε ελεύθερο χρόνο από την εργασία αλλά είχαμε κοινό χρόνο εντός της εργασίας...» Αυτό ίσως είναι και ένα νέο στοιχείο που προκύπτει για την πολυδραστηριότητα.

Δ. Εκπαίδευση :

Οι μισές συνεντεύξεις έδειξαν ότι οι γονείς ακολούθησαν την οικογενειακή παραδοσιακή εργασία ενώ τα παιδιά παροτρύνθηκαν / νονται να σπουδάσουν. Σε δύο συνεντεύξεις, παρότι υπήρξαν σπουδές, τα άτομα επανήλθαν στην κτηνοτροφική και αγροτική δραστηριότητα τόσο για συναισθηματικούς όσο και για οικονομικούς λόγους.

4. Ρόλοι, πρότυπα, αξίες, κίνητρα:

Ένα συμπέρασμα από τα συμπεράσματα που προέκυψε ήταν πως η επιλογή της δεύτερης δουλειάς γινόταν για την οικονομική ενίσχυση του οικογενειακού εισοδήματος. «...τα παιδιά εμπλουτίζουν το οικογενειακό εισόδημα με εμβάσματα...»

Ως προς τους ρόλους, διαπιστώθηκε ότι το πρώτο παιδί (συνήθως αγόρι) ακολουθεί την οικογενειακή δραστηριότητα ακόμα και αν έχει σπουδάσει.

Κοινότητα και εργασία

Συνεργασία και συμμετοχή: Ναι υπάρχει

Όλη η κοινότητα συμμετέχει στις εκδηλώσεις. Υπάρχει διάθεση για συμμετοχή στις συλλογικές δράσεις. Υπήρξαν δωρεές και ανταλλακτικές δράσεις και άτυπη οικονομία. (καλλιέργεια και παραγωγή προϊόντων για οικογενειακή κατανάλωση)

Προσδοκίες

Παρόλο τα αρχικά σχέδια κάποιων συνεντευξιζόμενων αναιρεθήκαν δεν σκοπεύουν να αλλάξουν τους όρους ζωής τους. Περίπτωση νέας κοπέλας μας δείχνει πως προσπαθεί μέσω των σπουδών να ξεφύγει από το χωριό και την οικογενειακή επιχείρηση.

Η ιστορία της Εργασίας

Μελετώντας Αρχαιακό Υλικό

Υπεύθυνη της Α' Ομάδας της επιτόπιας άσκησης/ έρευνας: **Παπαστεφανάκη Λήδα,**

Συμμετέχοντες στην Α' Ομάδα επιτόπιας άσκησης: **Δόμνα Ιορδανίδου, Νάντια Ρούσσου, Θεμιστοκλής Ρούπακας, Αχιλλέας Φίλιος**

Α' Ομάδα

Στα πλαίσια του Β' φθινοπωρινού σχολείου Άνω Πεδινών η ομάδα μας, αποτελούμενη από τους Δόμνα Ιορδανίδου, Νάντια Ρούσσου, Θεμιστοκλή Ρούπακα και Αχιλλέα Φίλιο ασχολήθηκε με την ιστορική έρευνα και την αξιοποίηση του αρχαιακού υλικού το οποίο βρισκόταν κατατεθειμένο στο Δημοτικό Σχολείο Άνω Πεδινών. Το σχολείο δεν λειτουργεί πλέον, αλλά στους χώρους του στεγάζεται η βιβλιοθήκη του Νεόφυτου Δούκα και το αρχείο του Δημοτικού Σχολείου. Επειδή ο χρόνος στην διάθεσή μας ήταν ιδιαίτερος βραχύς (3, 4 και 5 Οκτωβρίου) αποφασίσαμε να χωριστούμε σε δύο ομάδες και να αναλάβουμε διαφορετικά αρχεία. Στις 3 και 4 Οκτωβρίου την εποπτεία των ομάδων είχε η κ. Παπαστεφανάκη, ενώ στις 5 Οκτωβρίου είχαμε μία τελευταία συγκέντρωση στο χώρο του σχολείου με στόχο να δούμε τα τελευταία στοιχεία και να κάνουμε μία σύνθεση, η οποία παρουσιάστηκε στην ολομέλεια των συνέδρων του σχολείου το απόγευμα της 6ης Οκτωβρίου. Σχετικά με το θέμα της κατάστασης των αρχείων στα Ζαγόρια πληροφορηθήκαμε ότι μετά τις τελευταίες διοικητικές μεταρρυθμίσεις που επέφερε ο Νόμος Καποδίστρια (ν. 2539/97) όλες οι κοινότητες παρέδωσαν το μεγαλύτερο μέρος των αρχείων τους στην έδρα του Δήμου Ζαγορίου, στους Ασπραγγέλους. Όμως συντασσόμενα ίσως με κάποιο πνεύμα τοπικότητας (το οποίο υπήρχε από παλιά, για λόγους τοπογραφίας θα λέγαμε) παρέμειναν στα Άνω Πεδινά κάποια αρχεία που έχουν μία ιδιαίτερος συναισθηματική αξία για τους κατοίκους κάποιων χωριών. Η κ. Ιορδανίδου με τον κ. Ρούπα-

κα ανέλαβαν να μελετήσουν τον «Κώδικα των Άνω Σουδενών», τον καταστατικό χάρτη δηλ. του χωριού με υλικό από το 1832 έως το 1868 και η κ. Ρούσσου με τον κ. Φίλιο τα αρχεία του Δημοτικού Σχολείου Άνω και Κάτω Πεδινών και ειδικότερα των σχολικών ελέγχων της περιόδου 1925-1966.

Θα ξεκινήσουμε με μια πρώτη χαρτογράφηση του Κώδικα, που αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από δημόσιες πράξεις και κοινοτικά έγγραφα, και θα συνεχίσουμε με μια πρώτης τάξεως παράθεση των εν-νοήσεων της εργασίας, έτσι όπως τις συναντήσαμε μέσα από την τριήμερη έρευνά μας στο αρχαιακό υλικό. Στην συνέχεια θα κάνουμε μια συνοπτική περιγραφή των μαθητικών καταλόγων και των, ενδιαφερόντων ομολογουμένως, στοιχείων που εξήγαμε από αυτούς. Εστίασαμε στην εργασία ως κοινωνική σχέση αλλά και ως διαδικασία που παράγει αξία από κάποιους και για κάποιους. Θέσαμε στο επίκεντρο πλευρές των πηγών από τις οποίες προέκυπτε μια κάποιου είδους πρόβλεψη ή αναφορά για εργασία και μνημόνευση επαγγελματών, φορολογία ή μετανάστευση, ως αναγκαίων κοινωνικών συμφραζομένων μιας κοινωνίας που οργανώνει την εργασία της με καπιταλιστικούς και ιεραρχικούς όρους. Επειδή δεν είχαμε πρόσβαση στο Διαδίκτυο και ούτε μπορούσαμε να βρούμε σχετική βιβλιογραφία, αρκεστήκαμε σε μία και μόνη δευτερεύουσα πηγή σχετικά με τον κώδικα, που ήταν οι δακτυλόγραφες Σημειώσεις επί του Κώδικα του Γυμνασιάρχου Ευστ. Λαμπρίδη, ο οποίος είχε εξετάσει τον Κώδικα σε προηγούμενη στιγμή και ο οποίος, χωρίς να κάνει επακριβή μεταγραφή του, βοηθάει με πολλούς τρόπους τον ερευνητή. Σε κάθε περίπτωση, θεωρούμε αναγκαία τη διασταύρωση των όποιων στοιχείων αναδύονται, καθότι πρόκειται για όρους της οθωμανικής διοίκησης στα Βαλκάνια οι οποίοι δεν είναι απαραίτητως κτήμα του εκάστοτε ερευνητή.

Πρόκειται για κώδικα ο οποίος έχει υποστεί συντήρηση, αλλά είναι ακέφαλος. Το κύριο θέμα του είναι η οικονομική ζωή της κοινότητας χωρίς να παραλείπεται και η αναφορά στην κοινωνική δομή. Όπως προείπαμε, χρονολογικά εκτείνεται μεταξύ των ετών 1832 και 1868, δηλαδή αμέσως μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Η σελ. 10 με την οποία ξεκινά ο κώδικας, αρχίζει με **λογαριασμούς** των χωρικών

(συνήθως 3 μερίδες σε κάθε σελίδα) και συνεχίζεται στις επόμενες 100 περίπου σελίδες. Εμφανίζονται και **γυναίκες** (χήρες;) ως αρχηγοί σπιτιών, ωστόσο η εργασιακή τους δραστηριότητα δεν διασαφηνίζεται από την πηγή. Οι λογαριασμοί αναφέρονται στο «μουκαδέμ(ιτο)», το γνωστό *muqata'a*, αλληλέγγυο κοινοτικό φόρο που όφειλαν οι χωρικοί στην Πύλη και στον «μπεκαέ», κάποιον άλλου είδους φόρο.

Το 1836, και πιο συγκεκριμένα στις 13 Δεκεμβρίου του έτους αυτού, βρίσκει κανείς το «Σύστημα» (=Καταστατικός χάρτης της Κοινότητας, σελ. 133-135). Πρόκειται για ένα συμφωνητικό γράμμα μεταξύ των χωρικών και των αρχών της κοινότητας. Εμφανίζονται διάφοροι θεσμοί που φυσικά δεν είναι αποκλειστικοί των Ζαγοροχωριών. Πρώτος μεταξύ αυτών ο *Βεκίλης*, ο οποίος μισθοδοτείται από την Κοινότητα και είναι ο εκπρόσωπός της απέναντι στην Πύλη. Ο βεκίλης, ένα ή δύο άτομα μαζί, μπορεί να έχει στη δούλεψή του ένα **παλικάρι** και έναν **πρωτόγερο**, τα έξοδα των οποίων όμως οφείλει να καλύπτει ο ίδιος. Ο πρώτος βεκίλης είναι ο παπάς του χωριού, ο παπα-Κώστας για έναν χρόνο (1-10-1837), με αντιμισθία 800 γροσιών. Δεύτεροι βεκίληδες ορίζονται οι Χριστόδουλος Γεωργίου Μπαθάς και Λάμπρος Παναγιώτη Μποροβόλης για 19 μήνες. Ορίζεται, δε, ρητά στο σύστημα: «Να μην μπορή να γίνη κανείς βεκίλης χωρίς τη θέληση όλου του χωριού».

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Βεκίλης έχει έναν **Αμισθό** και παίρνει πολλαπλάσιο **καϊμέ**, μία αντιμισθία δηλ. η οποία αποτελεί τα προσωπικά του έξοδα, που καλύπτουν οι χωρικοί, όπως και ένα 10% επί των καπνιατικών.

Το κύριο βάρος το οποίο καλείται να αντιμετωπίσει η κοινότητα είναι η φορολογία απέναντι στην Πύλη. Κατά την παρουσίαση της έρευνάς μας ο κ. Δαλκαβούκης μάς επέστησε την προσοχή στους **σουλμπασάδες**, μία από τις επαγγελματικές κατηγορίες (ή θεσμικές φιγούρες;) που εμφανίζονται στον κώδικα, θεωρώντας ότι πρόκειται για Αλβανούς τοκιστές που δάνειζαν χρήματα στις κοινότητες για φορολογική κυρίως χρήση με υπέρογκα επιτόκια, όπως εξάλλου

τονίζει ο ίδιος και στο βιβλίο του¹. Εμείς, ωστόσο, θεωρούμε ότι αυτήν την «υπηρεσία» στην περίπτωση της υπόθεσης που ερευνούμε προσέφεραν έλληνες πιστωτές (39 συνολικά άτομα) των οποίων αναφέρονται τα ονόματα (σ. 222 του Κώδικα) και οι οποίοι έχουν δανείσει με ομολογίες, άτοκες αλλά και έντοκες. Βέβαια σύμφωνα με τουρκο-τουρκικό λεξικό ο σούμπασης ήταν έφιππος στρατιώτης ο οποίος σε καιρό πολέμου ασχολούνταν με θέματα ασφάλειας και σε καιρό ειρήνης ασχολούνταν με θέματα συλλογής φόρων, πράγμα που δεν αποκλείει το να ήταν ταυτόχρονα και τοκιστής. Ωστόσο στην περίπτωση μας ο σχετικός κατάλογος δεν αναφέρει Αλβανούς.

Αυτοί οι οποίοι πληρώνονται από την κοινότητα κατά την άσκηση των καθηκόντων τους είναι ο δραγάτης (αγροφύλακας), ο δάσκαλος ή δάσκαλοι, ο παπάς και ο γιατρός. Άλλος επαγγελματίας στο χωριό είναι ο αμύλης (ξενοδόχος). Εμφανίζονται επίσης αγρότες, βουκόλοι και δούλοι, αυτοί οι τελευταίοι «κατά το έθιμον» όπως αναφέρεται.

Ένας άλλος ενδιαφέρων θεσμός που αναφέρεται στον Κώδικα είναι ο θεσμός των δουλεύσεων, ο οποίος μας θυμίζει τις μεσαιωνικές «αγγαρείες», με τη διαφορά ότι εδώ η κάθε εργασία κοστολογείται, είτε πρόκειται για χρήση ημιόνων στην υπηρεσία ενός κοινοτικού σκοπού/δραστηριότητας, είτε για διατροφή στρατού ή για οτιδήποτε άλλο. Για το έτος 1851 έχουμε μόνο τα ποσά, το ποσό δηλ. για το οποίο ήταν χρωμένος ο κάθε υπόχρεος, ενώ για το έτος 1856 έχουμε αναλυτικά το είδος της δουλεύσεως. Στους καταλόγους όπου αναφέρονται οι υπόχρεοι, βρίσκουμε και γυναίκες. Πρόκειται για προσωπική εργασία την οποία υποχρεούνταν να καταβάλλουν οι χωρικοί εις όφελος της κοινότητας, η χρηματική «αξία» της οποίας εκτιμούνταν με αντικειμενικά κριτήρια σε σχέση με το είδος, τον χρόνο και την ποιότητα και το «ποσό» αφαιρούνταν από κάποιον φόρο, κάτι που από μία προφορική μαρτυρία μάθαμε ότι, *mutatis mutandis*, συμβαίνει μέχρι και σήμερα.

1. Β. Δαλκαβούκης, *Μετοικεσίες Ζαγορισιών (1750-1922)*, εκδ. Ριζαρείου Σχολής, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 23-24

Η τοπογραφία, όπως ξετυλίγεται μέσα στον κώδικα, περιλαμβάνει χωράφια, καλαμιές, βοσκοτόπια (υπάρχει έγγραφο αγοραπωλησίας βοσκοτόπου), αλώνια (γίνεται αναφορά στη συλλογή της δεκάτης). Δηλαδή ο χώρος δεν φαίνεται να έχει αλλάξει ουσιαστικά από τότε. Και όλα αυτά βέβαια όχι μέσα σε έναν κόσμο αγγελικό, αλλά διανοημένο με διενέξεις μεταξύ συνοριτών ή μεταξύ χωρικών και τοπικής εξουσίας (βλ. βεκίληδες). Γίνεται αναφορά και στα κλησμένα σπίτια (ακροτελεύτια διάταξη του δεύτερου συμφωνητικού για τον διορισμό βεκίληδων), όπου πρόκειται προφανώς για σπίτια των οποίων οι ένοικοι έχουν μεταναστεύσει εις άγρην καλύτερης τύχης και στους οποίους θα αναφερθούμε στην συνέχεια.

Στις σελίδες 520-521 του κώδικα έχουμε ένα ιδιαίτερος ενδιαφέρον κείμενο το οποίο φέρει τον τίτλο: «Αντίγραφον από το Νουφούς Δεφτέρι το οποίον εδόθη εις τον καϊμακάμην δια τα χαράτσια του 1846 κατά μήνα Ιούλιον». Το Νουφούς Δεφτέρι είναι βιβλίο απογραφής, το οποίο όμως αναφέρει αποκλειστικά τους άρρενες κατοίκους του χωριού, ακόμη και τους ανηλίκους. Βλέπουμε ότι όλοι οι αναφερόμενοι ή σχεδόν όλοι έχουν μεταναστεύσει σε διάφορα μέρη, πχ. Βλαχία, Ραντομίρ, Κορφή (=Κέρκυρα), Κουμάνοβο, Παζαρτζίκ, Μπιτώλια, Αλεξάνδρεια κλπ. Έχουμε 82 εγγραφές, εξ των οποίων οι 79 αναφέρονται σε οικογένειες που έχουν από 1-8 άρρενα μέλη, οι δύο αναφέρονται σε μονές και συγκεκριμένα στη Μονή της Ευαγγελιστρίας (ο ηγούμενος και έξι μοναχοί) και στην Αγία Παρασκευή (ο ηγούμενος) καθώς και στους «Αιγυπτίους», που αριθμούν οκτώ άτομα.

Η εξέταση έγινε επιλεκτικά και πολλά άλλα ενδιαφέροντα θέματα δεν ήταν στο εύρος των δυνατοτήτων μας να τα εξετάσουμε σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα. Παρ' όλα αυτά εγείρεται σωρεία ερωτημάτων, όπως: σε τι ποσά ανερχόταν η φορολόγηση των χωρικών; Πως ήταν καταμερισμένοι οι φόροι; Ποιους φόρους πλήρωναν; Υπήρχε διακύμανση στα χρόνια; Στα υπόλοιπα Ζαγοροχώρια υπήρχαν αντίστοιχοι διοικητικοί θεσμοί; Βρίσκονται αλλού κώδικες; Τι είχε προηγηθεί ώστε στα 1836 να δοθεί το εν λόγω Σύστημα; Ήταν (το Σύστημα) άνωθεν επιβολή ή κάτωθεν αίτημα; Κατά πόσο επηρεάστηκε η στάση της Πύλης απέναντι στα Ζαγοροχώρια από την εισαγωγή

των Τανζιμάτων (μεταρρυθμίσεων που έχουν ως στόχο να εξευρωπαϊσουν το κομμάτι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που παραμένει στα χέρια της) σε σχέση κατ' αρχάς με την οικονομική τους εκμετάλλευση; Και αν θα θέλαμε βέβαια να εξαντλήσουμε το θέμα, δεν θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε την έρευνα χωρίς να δουλέψουμε πάνω στα πρωτότυπα οθωμανικά αρχεία, αλλά για αυτό μάλλον μας λείπουν τα κατάλληλα εφόδια.

Το δεύτερο μέρος της έρευνάς μας επικεντρώθηκε σε αρχεία των Δημοτικών Σχολείων από όπου διαπιστώσαμε ότι θα μπορούσαμε να αντλήσουμε πληροφορίες σχετικά με το αντικείμενο μελέτης της ομάδας μας. Έτσι, από το αρχείο του δημοτικού σχολείου των Άνω Πεδινών αναζητήσαμε και μελετήσαμε τους σχολικούς ελέγχους των δημοτικών σχολείων Άνω και Κάτω Πεδινών (Σουδενών), της περιόδου 1925-1966. Σε πρώτο επίπεδο, οι σχολικοί έλεγχοι μας δίνουν πληροφορίες που αφορούν: α) τον αριθμό των εγγεγραμμένων μαθητών, των αρρένων και των θηλέων, β) την πατρίδα καταγωγής του πατέρα του κάθε εγγεγραμμένου μαθητή και μαθήτριας, γ) το επάγγελμα του πατέρα και φυσικά δ) τη βαθμολογία των μαθητών στα διάφορα μαθήματα, ε) τον τελικό αριθμό εκείνων που πέτυχαν να ολοκληρώσουν το σχολείο, στ) τη διαγωγή τους και ζ) τον λόγο που κάποιος μαθητής δεν ολοκλήρωσε επιτυχώς το σχολικό έτος.

Έτσι, για τον σκοπό της έρευνάς μας, μέσα από τους καταλόγους των Γενικών Σχολικών Ελέγχων συγκεντρώθηκαν, επιλέχθηκαν και καταγράφηκαν τα στοιχεία των κατηγοριών α, β και γ, για τα σχολικά έτη 1930-1931, 1939-1940 και 1945-1946. Η επιλογή των περιόδων αυτών έγινε αφενός, βάσει του αρχείου υλικού που είχαμε στη διάθεσή μας και της δυνατότητας σύγκρισης αντίστοιχων περιόδων μεταξύ των δύο χωριών. Βέβαια, ιδίως για την περιοχή των Κάτω Πεδινών έχει γίνει καταγραφή και για την περίοδο 1924-1925 χωρίς τελικά να καταστεί δυνατή η εύρεση και καταγραφή των στοιχείων της αντίστοιχης περιόδου για τα Άνω Πεδινά. Αφετέρου, αποφασίστηκε η μελέτη διαφορετικών χρονικών στιγμών σε βάθος χρόνου δεκαπενταετίας, λίγο πριν και λίγο μετά χρονικά από την περίοδο της γερμανικής κατοχής

στην Ελλάδα. Ασφαλώς, θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρον να μπορούσαμε να εξετάσουμε και στοιχεία από μετέπειτα σχολικές χρονιές, διότι για κάποια από τα ερωτήματα που μας δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της καταγραφής θα είχαμε μια πιο σφαιρική εικόνα και θα προέκυπταν κάποια ασφαλέστερα συμπεράσματα. Για την αξιολόγηση των στοιχείων του δείγματος χρειάζεται περαιτέρω έρευνα καθώς η απλή αξιοποίησή τους δεν επαρκεί για να μας αποδώσει την πλήρη εικόνα του υπό εξέταση εργασιακού περιβάλλοντος. Κι αυτό συμβαίνει για δύο βασικούς λόγους:

A. Οι σχολικοί γενικοί έλεγχοι δεν συνιστούν αυταπόδεικτο στοιχείο αναφορικά με το πλήθος των παιδιών σε μια περιοχή. Εξάλλου καταγράφονται μόνο οι μαθητές δημοτικού.

B. Ούτε και ταυτίζονται με τον αριθμό των επαγγελματιών του συγκεκριμένου τόπου. Για παράδειγμα, το γεγονός ότι ένα παιδί του οποίου ο πατέρας κατάγεται από άλλη περιοχή, πηγαίνει σχολείο στα Κάτω Πεδινά, δεν παρέχει άμεσες ιστορικές πληροφορίες ούτε την τυχούσα μετανάστευση της οικογένειας ούτε και τον τόπο κατοικίας της κατά την μαθητεία του ανηλίκου. Επιπλέον, εκτιμούμε πως θα υπήρχαν εν δυνάμει ανήλικοι και ανήλικες που δεν φοιτούσαν σύμφωνα με τον νόμο στο δημόσιο σχολείο, αλλά εργαζόνταν στα πλαίσια της κάλυψης των αναγκών της οικογενειακής οικονομίας. Είναι όμως ταυτόχρονα πολύ σημαντικό να επισημανθεί ότι μολονότι οι Γενικοί Σχολικοί Έλεγχοι δεν μπορούν να αποδώσουν την ακριβή εικόνα της κοινωνικής και εργασιακής διαστρωμάτωσης, ωστόσο αποτελούν σημαντική πηγή άντλησης πληροφοριών και αποτυπώνουν αρκετά στοιχεία από το εργασιακό πλέγμα της περιοχής. Κάτι που θα μπορούσε να διερευνηθεί καλύτερα και σε βάθος και μέσα από άλλες πηγές πληροφόρησης που πιθανόν μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο μέλλον.

Έτσι από τη μελέτη μας στο αρχείο και την συγκέντρωση των στοιχείων αυτών σε πίνακες (Βλ. Πίνακας 1 και 2) διακρίνεται καταρχήν μια αυξημένη διαφοροποίηση στις κατηγορίες αλλά και εξειδίκευση των επαγγελμάτων που εμφανίζονται στα Κάτω Πεδινά συγκριτικά με μια πιο περιορισμένη σε είδος επαγγελματική δραστηριότητα, που αποτυπώνεται στα Άνω Πεδινά. Χαρακτηριστική είναι η εικόνα των

Πίνακας 1

ΑΝΩ ΠΕΔΙΝΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΡΟΣ	ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΤΗ		
	1930- 1931	1939- 1940	1945- 1946
γαλακτοπώλης	•		
γεωργός	•	•	
δημοδιδάσκαλος		•	•
εμβαλωματής	•		
έμπορος	•	•	
επιπλοποιός		•	
επιστάτης έργων	•		
εργάτης		•	•
καφεπώλης	•	•	
κτηματίας	•		•
κτηνοτρόφος		•	•
μυλωθρός		•	•
ξυλουργός		•	•
οργανοπαίκτης	•		
ποιμήν	•	•	•
ποιμνιούχος	•		
συνταξιούχος	•		
υπάλληλος	•		
υποδηματοποιός	•	•	

Ασκούμενα επαγγέλματα (•) χωρίς περαιτέρω επεξεργασία και διάκριση της εντοπιότητας του επαγγελματία. Πηγή: Αρχείο Σχολικών Γενικών Ελέγχων των Άνω Πεδινών.

επαγγελματιών στον **γεωκτηνοτροφικό** τομέα που αποτελεί και μία από τις κύριες δραστηριότητες της ευρύτερης περιοχής. Στα Άνω Πεδινά καταγράφονται επαγγέλματα όπως **γεωργός, κτηματίας, κτηνοτρόφος, ξυλουργός**, ενώ στα Κάτω Πεδινά επαγγέλματα της ίδιας κατεύθυνσης με έναν πιο ειδικευμένο προσανατολισμό όπως **αγροφύλαξ, βοσκός, βουκόλος, γεωργός, γεωπόνος, καπνεργάτης, κτηματίας, κτηνοτρόφος, ποιμήν και ποιμνιούχος-τυροκόμος**. Πάντως κάθε αποτυπωμένη στους Γενικούς σχολικούς ελέγχους δραστηριότητα αφορά στην εργασία που ασκεί ο πατέρας του παιδιού, ενώ αντιστοίχως στα αρχεία αυτά δεν υπάρχει κανένα στοιχείο για την γυναικεία εργασία.

Σε συνέχεια της προηγούμενης παρατήρησης, ίσως θα είχε ενδιαφέρον στα πλαίσια μιας περαιτέρω έρευνας να εξεταστεί και το κατά πόσο σε κάθε χωριό

Πίνακας 2

ΚΑΤΩ ΠΕΔΙΝΑ	ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΤΗ			
	1924-1925	1930-1931	1939-1940	1945-1946
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΤΡΟΣ				
α.αξιωματικός			•	
αγροφύλαξ		•	•	•
αγωγεύς		•	•	
αρτοποιός	•	•	•	•
αρτοποιός		•		
βιβλιοπώλης	•			
βοσκός	•			
βουκόλος	•			
γεωργός	•	•	•	•
γεωπόνος				•
δημοδιδάσκαλος	•	•	•	•
εισοδηματίας			•	•
έμπορος	•	•		
εργάτης		•	•	•
ιατρός	•			
ιερέυς		•	•	
καπνεργάτης		•		
καφεπώλης		•		
κτηματίας	•	•		
κτηνοτρόφος		•		•
λεπτουργός	•			
ξενοδόχος		•		
ξυλουργός		•	•	•
οδηγός		•		
οργανοπαίκτης	•	•	•	
παντοπώλης	•	•	•	•
ποιμήν		•	•	•
ποιμνιούχος		•	•	
ράπτης			•	•
σιδηρουργός	•			
τυροκόμος				•
υπάλληλος	•	•	•	
υποδηματοποιός			•	•

Επαγγέλματα που ασκούνται από:

• ντόπιους • ξένους • και από τις δύο κατηγορίες.

Πηγή: Αρχείο Σχολικών Γενικών Ελέγχων των Κάτω Πεδινών

υπήρξε μια στροφή προς πιο «αστικού» χαρακτήρα επαγγέλματα με την πάροδο του χρόνου, γνωρίζοντας ήδη ότι μεταπολεμικά η περιοχή γνώρισε μια

Πίνακας 3

ΑΝΩ ΠΕΔΙΝΑ	Σχολικά έτη καταγραφής		
	1930-'31	1939-'40	1945-'46
ΠΑΤΡΙΔΕΣ			
Άνω Πεδινά	•	•	•
Κάτω Πεδινά			•
Νεγράδες			•
Δολιανά		•	
Βαβούρι	•		
Σκαμνέλι	•		
Μαναδή		•	
Μονοδένδρι			•

Πατρίδα καταγωγής πατρός των μαθητών και μαθητριών του Δημοτικού Σχολείου Άνω Πεδινών

μετάλλαξη και ως προς το εργατικό δυναμικό και, γενικότερα, ως προς τη σύνθεση του πληθυσμού της. Μια δεύτερη σημαντική παρατήρηση είναι η **σύνδεση επαγγέλματος και τόπου καταγωγής**. Από τον Πίνακα 2, παρατηρείται ότι οι καταγεγραμμένοι ποιμένες δεν είναι ντόπιοι. Αντίθετα αυτοί που δηλώνονται ως ποιμνιούχοι, είναι ντόπιοι και κάποιοι είναι και από αλλού². Κάτι αντίστοιχο παρατηρούμε και για τους οργανοπαίκτες, οι οποίοι π.χ. στα Κ. Πεδινά εμφανίζονται για κάποια χρόνια να κατάγονται από αλλού (Πίνακες 3-4). Η παραπάνω παρατήρηση σκιαγραφεί ταυτόχρονα και μια πρώτη εικόνα που διαμορφώνεται και αποτυπώνεται σε αυτά τα δημόσια έγγραφα αναφορικά με την ιεραρχία στην εργασία. Έτσι, μπορούμε να καταγράψουμε τα **ζεύγη**: εργάτης-επιστάτης έργων (Πίνακας 1), ποιμήν-ποιμνιούχος (Πίνακας 2).

2. Συνήθως οι «σκηνίτες» όπως αναφέρονται οι νομάδες βοσκοί της περιόδου, ήταν Σαρακατσάνοι. (Πηγές: Προφορικές μαρτυρίες και Β. Δαλκαβούκης, *Μετοικεσίες Ζαγορισίων*, σ. 82 σημ. 67 (από προφορική μαρτυρία).

Πίνακας 4

ΚΑΤΩ ΠΕΔΙΝΑ	Σχολικά έτη καταγραφής			
	1924-'25	1930-'31	1939-'40	1945-'46
Κάτω Πεδινά	•	•	•	•
Νεγράδες	•	•		
Φωτεινό		•		
Τσεπέλοβο		•		
Κράψη		•		
Ζίτσα	•	•		
Βίτσα	•	•		•
Ελαφότοπος		•		
Ιωάννινα		•	•	
Τσαμαντά			•	
Καπέσοβο			•	
Δολιανά			•	
Καβαλλάρι			•	
Κουκούλι			•	
Αρίστη				•
Ασπράγγελοι (Δοβρά)	•			•
Αθήνα				•
Βλαχάτανο				•
Ραβένια				•
Σκηνίτες	•			
Ζελίστα	•			
Αρτσίστα	•			

Πατρίδα καταγωγής πατρός των μαθητών και μαθητριών
του Δημοτικού Σχολείου Κάτω Πεδινών

Διαπιστώνεται εν ολίγοις ότι μέσα από την μελέτη και αξιολόγηση του αρχειακού υλικού από τα σχολεία των Άνω και Κάτω Σουδενών, γίνεται δυνατή μια πρώτη προσέγγιση της εργασίας ως προς το πώς οργανώνεται αλλά και ως προς το πώς αναπτύσσεται και εξελίσσεται μέσα από τη μελέτη των μορφών της, στις υπό εξέταση περιοχές κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Προφανώς και υπάρχουν πολλές πτυχές ακόμα που χρήζουν διερεύνησης και μεγαλύτερης προσοχής, στα πλαίσια μιας πιο εκτεταμένης έρευνας.

Π.Ανιχνεύοντας τις γραπτές πηγές .

Υπεύθυνη της Β' Ομάδας της επιτόπιας άσκησης/ έρευνας: **Μπάδα Κωνσταντίνα**

Συμμετέχοντες στην Β' Ομάδα επιτόπιας άσκησης: **Κωνσταντίνα Μπάδα, Ευάγγελος Παπιγκιώτης**

Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στη μελέτη επί μέρους αρχαιακού υλικού που βρίσκεται αταξινόμητο στο κτίριο του Δημοτικού Σχολείου Άνω Πεδινών¹ που έκλεισε οριστικά το 1992.

Μελετήθηκαν οι Γενικοί Έλεγχοι (Μαθητολό-

για) του Δημοτικού Σχολείου Άνω Πεδινών (της περιόδου από το 1959 έως το 1992 που έκλεισε το σχολείο), του Δημοτικού Σχολείου Κάτω Πεδινών (1924 - 1949/50) και του Δημοτικού Σχολείου Ελαφότοπου (από το 1925 - 1972). Επίσης μελετήθηκε μέρος του Δημοτικού Αρχείου Άνω Πεδινών και συγκεκριμένα οι Δηλώσεις των κτηνοτρόφων για την εισαγωγή ζώων

1. Στους χώρους του σχολείου στεγάζεται η Δημοτική Βιβλιοθήκη «Νεόφυτος Δούκας» (βλ. Δρ.Γ. Γιαννακόπουλου-Αδρ. Καλούδη- Νικ. Μπεζεργιάννη, Αναλυτικός Κατάλογος Δημοτικής Βιβλιοθήκης Άνω Πεδινών «Νεόφυτος Δούκας», πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2008) και φυλάσσεται ο Κώδικας χωρίου Επάνω Σουδενών (1832-1868), ο οποίος περιέχει τα κοινοτικά έγγραφα μιας τριακονταπενταετίας μέχρι το τέλος της αυτοδιοίκησης στο Ζαγόρι, μέρος επίσης των σχολικών αρχείων των Δημοτικών Σχολείων Άνω και Κάτω Πεδινών (Σουδενών), και Ελαφότοπου, μέρος του Δημοτικού Αρχείου Άνω Πεδινών, το Αρχείο του Νικολάου Χαρ. Γεωργιάδη, Η Μυτιλήνη δια τους αδελφούς πρόσφυγες κατά τα έτη 1922 - 1923.

στις δημόσιες βοσκές (2011), οι βεβαιωτικοί κατάλογοι των υπόχρεων εις καταβολήν δικαιώματος βοσκής (1995 - 1999), οι βεβαιωτικοί κατάλογοι του έτους

1980 για την καταβολή του τέλους φωτισμού.

Επιχειρώντας μια πρώτη μελέτη του υλικού προκύπτουν τα παρακάτω.

Κάτω Πεδινά: (1924 - 1950): Ο αριθμός των μαθητών ετησίως την πρώτη δεκαετία είναι κατά μέσο όρο 65. Ως «πατρίδα» ή τόπο γέννησης των μαθητών εκτός από τα Κάτω Πεδινά (Σουδενά) αναφέρονται η Αρτσίστα, Βελτσίστα και άλλα χωριά. Εκτός από το επάγγελμα του γεωργού και του μετακινούμενου κτηνοτρόφου (που αναφέρεται ως σκηνίτης) καταγράφονται αρκετά επαγγέλματα (υπαλλήλων, τεχνιτών, δασκάλου, εμπόρων). Το έτος 1949 - 50 οι μαθητές είναι συνολικά 24 και η επαγγελματική σύνθεση του χωριού γεωργοί, κτηνοτρόφοι (λιγότεροι λόγω της μετακινούμενης ακόμα κτηνοτροφίας τους). Ένας παντοπώλης, αγροφύλακας, αρτοποιός, ξυλουργός ράπτης.

Ελαφότοπος: (1925 έως 1950) και κατά την δεκαετία 1950 - 1960. Από την καταγραφή στα μαθητολόγια του «επαγγέλματος του πατρός» της περιόδου από το 1925 έως το 1950 διαπιστώνεται μια ποικιλία επαγγελματικών δραστηριοτήτων (εκτός των βασικών δραστηριοτήτων της κτηνοτροφίας και της γεωργίας) και μια τάση κινητικότητας και νέων εγκαταστάσεων των ανθρώπων που μοιράζονται στον ζαγορισίο τόπο. Τις ταραγμένες περιόδους του πολέμου και ειδικότερα του εμφυλίου εμφανίζονται να φοιτούν στο σχολείο μαθητές που έχουν ως «πατρίδα» άλλα

χωριά (Μερόπη, Τσεπέλοβο, Σκαμνέλι, Ασπράγγελοι, Μονοδένδρι, Βούρμπιανη), με επάγγελμα πατρός αυτό του τεχνίτη (του ξυλουργού, χτίστη), του υπαλλήλου, του αγροφύλακα, του δασκαλου, του ιερέα, του εργάτη. Από την καταγραφή επίσης στα μαθητολόγια του «επαγγέλματος του πατρός»², κατά την επόμενη δεκαετία ως κυρίαρχες επαγγελματικές δραστηριότητες εμφανίζονται αυτές του κτηνοτρόφου και του γεωργού, καταγράφεται ωστόσο και το επάγγελμα του αγροφύλακα, του υποδηματοποιού, του οργανοπαίχτη, του εργάτη, του βουκόλου, του παντοπώλη, του ιερέα. Οι αναφορές των προαναφερόμενων επαγγελματικών δραστηριοτήτων δείχνουν ότι αν και η κοινότητα έχει χάσει την περισσότερο διευρυμένη επαγγελματική διάρθρωσή της ωστόσο διαθέτει ακόμα τις ελάχιστες δυνάμεις που εξασφα-

2. Κατά την περίοδο αυτή οι εξετασθέντες ετησίως μαθητές και των εξ (6) τάξεων είναι κατά μέσο όρο 27 – 28 περίπου. Ως πατρίδα δε ή ως τόπος γέννησης αναφέρεται, σε περιπτώσεις που ο πατέρας είναι κτηνοτρόφος κυρίως αλλά και εργάτης, άλλος τόπος εκτός του Ελαφότοπου όπως τα Δολιανά, η Μερόπη, το Σκαμνέλι. Κατά την επόμενη δεκαετία, ο αριθμός των εξετασθέντων μειώνεται και ως τόπος γέννησης εμφανίζεται το χωριό Ελαφότοπος.

λίζουν την αυτάρκειά της. Στην επόμενη δεκαετία ως επαγγέλματα πατρός αναφέρονται μόνο του γεωργού, του ποιμένα, του εργάτη και του παντοπώλη και έχει συρρικνωθεί ακόμα περισσότερο ο αριθμός των φοιτούντων μαθητών.

Άνω Πεδινά: 1959 έως 1992: τα πρώτα χρόνια έως το 1967 ως επάγγελμα πατρός καταγράφεται³ του κτηνοτρόφου, του ποιμένος, του γεωργού, ενός ταχυδρόμου, ενός παντοπώλη, ενός αρτεργάτη. Την επόμενη τριετία εμφανίζεται επικρατέστερο το επάγγελμα του κτηνοτρόφου, περιορίζεται η αναφορά στο επάγγελμα του γεωργού και αυξάνει του εργάτη. Τα χαρακτηριστικά των επόμενων ετών είναι η επικράτηση σχεδόν του επαγγέλματος του κτηνοτρόφου και ο περιορισμός του αριθμού των φοιτούντων εξετασθέντων μαθητών.

Διαπιστώσεις

Ως τον πόλεμο διαπιστώνεται⁴ ότι και στα τρία χωριά η βασική δραστηριότητα των κατοίκων τους είναι η αγροτοκτηνοτροφική με όρους συμπληρωματικότητας, ωστόσο καταγράφονται και άλλες επαγγελματικές ειδικεύσεις που συνδέονται περισσότερο με την λογική της εξασφάλισης της αυτάρκειας και εξυπηρέτησης του χωριού σε αγαθά, σε υπηρεσίες και σε τεχνικές επαγγελματικές ειδικεύσεις (του ξυλουργού, του ράπτη, του σιδερά κλπ). Από τη δεκαετία ωστόσο του 50 και κυρίως του 60 κ.ε, η περισσότερο διευρυμένη επαγγελματική σύνθεση των χωριών συρρικνώνεται σταδιακά και η χωρική οικονομία αφενός

3. Ο μέσος όρος των εξετασθέντων μαθητών κατά την περίοδο από το 1959 έως το τέλος του 1970 κυμαίνεται στους 40 μαθητές ετησίως.

4. Επισημαίνεται ότι στις προφορικές τουλάχιστον μαρτυρίες η έννοια του επαγγέλματος ως συστηματική – αποκλειστική απασχόληση βιοπορισμού δεν έχει παγιωθεί στη συνείδηση του αγροτικού κόσμου, ειδικότερα για το επάγγελμα του γεωργού, του εργάτη/εργατικού κλπ. Άλλωστε και στα μαθητολόγια ενδέχεται να δούμε ο ίδιος γονέας να εμφανίζεται τη μια χρονιά ως γεωργός και την άλλη χρονιά ως εργάτης.

βασίζεται στην αγροτοκτηνοτροφία με τάσεις επικράτησης μόνο της κτηνοτροφίας και αφετέρου εμφανίζεται όλο και περισσότερο εξαρτημένη από πηγές εισοδημάτων, υπηρεσιών, αγαθών, τεχνικών ειδικεύσεων κλπ που βρίσκονται εκτός της κοινότητας. Αυτή η διολίσθηση στον πρωτογενή τομέα παραγωγής και η απώλεια της κοινοτικής αυτάρκειας συνιστούν τις συνέπειες των διαδικασιών της μετάβασης και ένταξης τους στην ευρύτερη κοινωνία και στις νέες σχέσεις παραγωγής.

Διαπιστώνεται τέλος μέσα από μια πρώτη προσέγγιση των επωνύμων των κτηνοτρόφων τόσο των Σχολικών Αρχείων, όσο και του υλικού των προαναφερόμενων και σχετικών με την κτηνοτροφία εγγράφων των Δημοτικών Αρχείων, και των προφορικών μαρτυριών ότι την δραστηριότητα της κτηνοτροφίας στα Άνω Πεδινά από το 1960 την ασκούν πλέον οικογένειες της εθνοτοπικής ομάδας των Σαρακατσάνων. Ενώ δηλαδή την δραστηριότητα της εντός των ορίων της κοινότητας μετακινούμενης κτηνοτροφίας⁵, όπως και της οικόσιτης⁶, την ασκούσαν μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 30 περίπου, οι ντόπιοι Ζαγορίσιοι, αρκετοί επίσης από τους παλιότερα ενταγμένους Λακιώτες αλλά και οι νομάδες, ημινομάδες στη συνέχεια κτηνοτρόφοι - Σαρακατσάνοι⁷ στην εθνοτική

τους προέλευση- στις τελευταίες δεκαετίες η άσκηση της σταδιακά περιορίζεται κατά βάση στα χέρια οικογενειών της εθνοτοπικής ομάδας των Σαρακατσάνων. Και κάποιων Λακκιωτών στον Ελαφότοπο. Οι παραπάνω διαπιστώσεις χρειάζονται περισσότερη τεκμηρίωση – κυρίως με υλικό που να αποτυπώνει άμεσα την επαγγελματική σύνθεση των χωριών.

Σημειώνεται ωστόσο ότι η παραγόμενη εικόνα επαγγελματικής σύνθεσης που μας έδωσε η έρευνα στα σχολικά αρχεία συμπίπτει με αυτήν που αποτυπώνεται π.χ. για το χωριό Ελαφότοπο από τον Μ. Κικόπουλο⁸

5. Η κτηνοτροφία μέχρι το 1920 ήταν υπαίθρια και εκτατική (αιγοπρόβατα κυρίως), που τρέφονταν στα βοσκοτόπια. Οι κτηνοτρόφοι μετακινούνταν για την ανεύρεση τροφής, αλλά στα τρία χωριά δεν διένυαν μεγάλες αποστάσεις καθώς τους χειμερινούς μήνες διαχείμαζαν οι περισσότεροι απλώς σε χαμηλότερο υψόμετρο (από τον Ελαφότοπο π.χ. ξεχείμαζαν στην πεδιάδα του Καλπακίου, παραμένοντας κατά βάση στα όρια του κοινοτικού χώρου. Η οργάνωση της παραγωγής βασιζόταν στη μορφή τσελιγγάτου και στις ιεραρχικά δομημένες εργασιακές σχέσεις (βλ. και Μενέλαου Κικόπουλου, Ελαφότοπος Τσερβάρι). Ιστορική μονογραφία, Γιάννινα 1991).

6. Τα ζώα τρέφονται στα κοινοτικά βοσκοτόπια. Μέσα από συγκεκριμένη διαδικασία επιλογής η κοινότητα προσλαμβάνει και το εργατικό δυναμικό για την από κοινού βόσκηση των ζώων των οικογενειών. Η πρακτική αυτή οριστικά σταματά γύρω στα 1978, τόσο γιατί η οικόσιτη κτηνοτροφία είναι φθίνουσα, όσο και γιατί δεν υπάρχει ενδιαφέρον για την άσκηση της ποιμενικής εργασίας. Σημαντικός παράγοντας για την φθίνουσα πορεία είναι η μείωση του πληθυσμού του χωριού εξαιτίας της μετανάστευσης,

7. Ασκούσαν την κτηνοτροφία τόσο αυτοί, όσο και οι ντόπιοι με

τη μορφή του τσελιγγάτου. Διαχείμαζαν ως τότε με τα κοπάδια τους στην περιοχή, τρέφοντας τα ζώα τους στα ίδια βοσκοτόπια. Οι ίδιοι και οι οικογένειές τους ζούσαν στα όρια των χωριών σε καλύβια. Σταδιακά από τη δεκαετία του 20 κυρίως όμως στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 άρχισε η εγγραφή τους ως δημότες στα χωριά και εγκαταστάθηκαν μόνιμα σε αυτά.

8. Μ. Κικόπουλου, ό.π., σ. 153 – 155, όπου καταγράφει τα εργαστήρια και τα μαγαζιά του χωριού και προκύπτει αφενός η περισσότερο διευρυμένη επαγγελματική σύνθεση του χωριού μέχρι τη δεκαετία του 50 -60 και αφετέρου η εμπορική, τεχνική αυτάρκειά του για την κάλυψη των αναγκών του.

Ανοίγοντας το Ερευνητικό πεδίο

Ι. Ευάγγελος Παπιγκιώτης, Ο ξενιτεμός των Πανω-
σουδενιωτών (1800-1950)

Το φαινόμενο του ξενιτεμού των Ζαγορισίων¹ δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε στα διοικητικά και κοινωνικά πλαίσια της οθωμανικής επικράτειας και επηρεαζόταν άμεσα από κάθε σημαντική μεταβολή στον ηπειρωτικό χώρο και στους τόπους εγκατάστασης των ξενιτεμένων. Η ενασχόληση των ανδρών κάποιων χωριών ή και ολόκληρων περιοχών με ένα επάγγελμα ήταν συχνό φαινόμενο στο ελλαδικό χώρο της εποχής της οθωμανικής αυτοκρατορίας (αναφέρουμε ως παράδειγμα τα Μαστοροχώρια, τα Μαστιχοχώρια, τα μαντεμοχώρια κτλ). Στην περίπτωση του Ζαγορίου η εξειδίκευση αφορά τον ξενιτεμό καθαυτόν και όχι κάποιο συγκεκριμένο επαγγελματικό πεδίο.

Ο ξενιτεμός των Ζαγορισίων οφείλεται σε συγκεκριμένες οικονομικές και κοινωνικές συγκυρίες, οι οποίες έχουν αναλυθεί διεξοδικά από παλιότερες και σύγχρονες μελέτες. (Αναφέρουμε επιγραμματικά τα προνόμια που παραχώρησε η οθωμανική διοίκηση στις ζαγορίσιες κοινότητες² και κυρίως το θεσμό του βοϊνίκου κτλ) Οι μορφές και η ένταση του φαινομένου αυτού επηρεαζόταν από τις ευρύτερες οικονομικές, διοικητικές και κοινωνικές εξελίξεις.

Οι αρχικές, μεμονωμένες ίσως, μετακινήσεις παίρνουν πιο μαζικό χαρακτήρα από το 1740, σύμφωνα με το Λαμπρίδη³. Με το πέρασμα των γενεών και

κυρίως χάρη στην επιτυχή οικονομικά έκβαση αυτών των ταξιδιών, η αποδημία γίνεται μια δραστηριότητα επιβεβλημένη για το σύνολο σχεδόν του ανδρικού πληθυσμού της κοινότητας και επηρεάζει όλες τις εκφάνσεις του κοινοτικού βίου, καθώς και την κοσμοαντίληψη των μελών της κοινότητας, η οποία διαπραγματεύεται τις αλλαγές και αναζητά εναλλακτικούς τρόπους προσαρμογής σε αυτές, προσπαθώντας να διατηρήσει τη συνοχή της. Η κοινότητα αποδέχεται τη νέα πραγματικότητα, η οποία επιβαρύνει τις γυναίκες με το σύνολο της αγροτικής παραδοσιακής διαδικασίας, ενώ παράλληλα η κοινότητα προσπαθεί σε αξιακό επίπεδο να ενισχύσει την κοινωνική συνοχή της και να αποτρέψει τις φυγόκεντρες δυνάμεις που κινητοποιούνται με την απουσία από το χώρο και την επαφή με διαφορετικές πραγματικότητες. Όπως διαφαίνεται και από την ιστορική πορεία του Ζαγορίου, αυτό κατέστη δυνατό όσο διάστημα στην περιρρέουσα κοινωνία οι συγκυρίες ευνοούσαν, ή τουλάχιστον, επέτρεπαν την ανάπτυξη της κοινότητας μέσα από τον ξενιτεμό των αρσενικών μελών της.

Οι ισχυροί συγγενικοί και κοινοτικοί δεσμοί όρισαν σε μεγάλο βαθμό τα ταξίδια των Ζαγορισίων. Η έρευνα του Δαλκαβούκη⁴ συμφωνεί με τα κείμενα του Λαμπρίδη, όσων αφορά τους χώρους εγκατάστασης των Ζαγορισίων το 18^ο και το 19^ο αιώνα στα βόρεια Βαλκάνια. Φαίνεται, π.χ., ότι οι Βιτσινοί προτιμούσαν την Κωνσταντινούπολη, οι Αρτσιστινοί ταξιδεύουν κατά κύριο λόγο στη Σερβία, όπου βρίσκονται και αρκετοί Τσερβαριώτες, αρκετούς Παπιγκιώτες βρίσκουμε στο Τούρνο Σεβερίν της Βλαχίας, πολλά χωριά του ανατολικού Ζαγορίου έχουν ισχυρούς δεσμούς με πόλεις της Ανατολικής Μακεδονίας και της

1. Το παρόν κείμενο είναι προϊόν της Ανακοίνωσης στην Επιστημονική Ημερίδα που διοργανώθηκε στα πλαίσια του Σχολείου με θέμα: Η κοινωνία και ο πολιτισμός του Ζαγορίου (από τον 15^ο αι. έως σήμερα), Μονοδένδρι Ζαγορίου, 6 Οκτωβρίου 2012.

2. Παπαγεωργίου Γεώργιος, Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Ζαγόρι (μέσα 18^{ου} – αρχές 20^{ου}), Ιωάννινα 1995.

3. Λαμπρίδης, Ι., Ηπειρωτικά Μελετήματα, τ. Β, Ζαγοριακά, Ιωάννινα 1971: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.

4. Βασίλης Δαλκαβούκης, Μετοικεσίες Ζαγορισίων (1750-1922): Προσεγγίσεις στις διαδικασίες προσαρμογής μιας τοπικής κοινωνίας στην ιστορική συγκυρία, εκδόσεις Ριζαρείου Σχολής, Θεσσαλονίκη 1999.

Θράκης, ενώ οι Πανωσουδενιώτες μεταναστεύουν κυρίως στο χώρο της νοτιοδυτικής Βουλγαρίας.

Η ανάπτυξη του εθνικισμού στα Βαλκάνια, κυρίως μετά από τη δημιουργία στο χώρο των εθνών-κρατών επηρέασε αρνητικά τις μετακινήσεις των Ζαγορισίων, τόσο λόγω του τεμαχισμού του ενιαίου ως τότε διοικητικού και οικονομικού χώρου, όσο και λόγω της απώλειας της προνομιακής μεταχείρισης που έχαιραν οι ελληνόφωνοι έμποροι κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο. Αυτό συμβαίνει στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όσον αφορά κυρίως τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία. Οι Ζαγορίσιοι θα στραφούν σε άλλες περιοχές, στον καθαρά ελλαδικό χώρο, αλλά κυρίως στον εναπομείναντα οθωμανικό χώρο. Μαζική θα είναι η μετακίνηση των Ζαγορισίων στην Αίγυπτο, όπου η ευρωπαϊκή αποικιοκρατία θα δημιουργήσει ευκαιρίες για τους Έλληνες μετανάστες να ασχοληθούν με ελεύθερα επαγγέλματα, να δραστηριοποιούνται ως έμποροι ή καταστηματάρχες, ως υπάλληλοι εταιρειών, αλλά και ως επιστήμονες, κυρίως γιατροί. Επίσης μαζική θα καταστεί και η φυγή τους τη δεκαετία του 1950.

Για την έρευνα της αποδημίας των Πανωσουδενιωτών χρησιμοποιήθηκε αρχειακό υλικό από τρεις περιόδους: Το πρώτο αρχείο βρίσκεται στη σχολική βιβλιοθήκη σήμερα Άνω Πεδινών και είναι ο Κώδικας χωριού Επάνω Σουδενών (1832-1868), ο οποίος περιέχει τα κοινοτικά έγγραφα μιας τριακονταπενταετίας μέχρι το τέλος της αυτοδιοίκησης στο Ζαγόρι. Στα έγγραφα αυτά υπάρχει κι ένας φορολογικός κατάλογος (nűfus defter), με αναφορά στις περιοχές που ήταν ξενιτεμένοι οι Σουδενιώτες.

Το δεύτερο αρχείο είναι ο πρώτος εκλογικός κατάλογος έπειτα από την απελευθέρωση της Ηπείρου, ο οποίος συντάχθηκε γύρω στα 1916-1917. Σε αυτόν αναφέρονται η ηλικία, ο τόπος κατοικίας και το επάγγελμα των εκλογέων.

Το τρίτο αρχείο είναι τα Δημοτολόγια της κοινότητας Άνω Πεδινών που συντάχθηκαν το 1955. Σε αυτά αναφέρονται επίσης οι οικογένειες του χωριού, ο τόπος κατοικίας και τα επαγγέλματα.

Εξετάζοντας τον ξενιτεμό των Πανωσουδενιωτών σε σχέση με το σύνολο του Ζαγορίου, εντοπίζουμε κάποιες ιδιαιτερότητες ή μικρές αποκλίσεις στα

ποσοστά που αντιπροσωπεύουν οι χώροι εγκατάστασης. Το γεγονός αυτό φανερώνει, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, τη δύναμη των συγγενικών και κοινοτικών δεσμών στην δημιουργία κοινωνικών δικτύων στην περίοδο που ορίσαμε.

Σύμφωνα με τον Λαμπρίδη, από το 1690 οι Πανωσουδενιώτες και οι Τσερβαριώτες ταξιδεύουν στη Βουλγαρία. Αρχικά φαίνεται ότι οι Πανωσουδενιώτες κινούνται σχεδόν αποκλειστικά σ' αυτόν το χώρο, με ελάχιστη αντιπροσώπευση στην Κεντρική και τη Δυτική Ευρώπη και καθόλου στη Ρωσία, περιοχές στις οποίες ξενιτεύονταν αρκετοί Ζαγορίσιοι και άλλοι Ηπειρώτες.

Την πρώτη ολοκληρωμένη εικόνα για τα ταξίδια των Σουδενιωτών μας την παρέχει ο φορολογικός κατάλογος του 1846. Σε αυτόν αναφέρονται οι τόποι τους οποίους είναι εγκατεστημένοι οι ξενιτεμένοι άνδρες. Βέβαια, σε σύνολο 283 ανδρών υπάρχουν αναφορές για 108 ξενιτεμένους. Για τους υπόλοιπους 175, γνωρίζουμε ότι οι 78 είναι ανήλικοι, (καθώς αναγράφεται στον Κώδικα η ηλικία τους), οι 5 είναι μοναχοί και άλλοι 6 εργάτες στο μοναστήρι της Ευαγγελίστριας, γύρω στους 10 με 15 είναι οι κοινοτικοί υπάλληλοι (βοσκοί, δραγάτες, γραμματέας) και 2 είναι ιερείς. Για τους υπόλοιπους 70 δε θα ήταν παράλογο να υποθέσουμε ότι ένα σημαντικό ποσοστό εξ αυτών είναι ηλικιωμένοι που επέστρεψαν στο χωριό, καθώς αυτήν την περίοδο δεν αναφέρονται πολλές περιπτώσεις Σουδενιωτών που εγκατέλειψαν οριστικά το χωριό. Στον Κώδικα αναφέρονται 2 ως «χαμένοι», ενώ υπάρχει και η περίπτωση του Νεόφυτου Δούκα, η οποία είναι εντελώς διαφορετική.

Σύμφωνα με τον φορολογικό κατάλογο, η πλειοψηφία των ξενιτεμένων βρίσκονται σε εμπορικά κέντρα που βρίσκονται πάνω σε δυο οδικούς άξονες: Ο πρώτος (Μπιτόλια-Σόφια) είναι ο δρόμος που οδηγούσε προς τη Βλαχία και τη Ρωσία. Ο δεύτερος (Μπιτόλια-Βελιγράδι είναι ο δρόμος που οδηγούσε προς την ατοκρατορία των Αψβούργων και γενικότερα στην Κεντρική Ευρώπη.

Πιο συγκεκριμένα, βρίσκουμε 38 σε 6 πόλεις της νοτιοδυτικής Βουλγαρίας (Ράντομιρ, Τζουμαγιά, Ράκοβο, Πάζαρτζικ, Σόφια, Κιουστεντίλ), 9 σε δύο πόλεις της Π.Γ.Δ.Μ. (Κουμάνοβο και Μπιτόλια

[πόλη γνωστή στα ελληνικά και ως Μοναστήρι]) και 5 στην πόλη Βράνια της σημερινής νότιας Σερβίας, πολύ κοντά στα βουλγαρικά σύνορα. Άλλοι 5 Πανωσουδενιώτες βρίσκονται στην περιοχή των Σερρών. Ο Λαμπρίδης αναφέρει ότι οι Πανωσουδενιώτες και οι Τσερβαριώτες που βρίσκονται στο Ράντομιρ και στη Τζουμαγιά «υπερεπλούτισαν εμπορευόμενοι». Στο Ράντομιρ βρίσκονται 16 Πανωσουδενιώτες από διάφορες οικογένειες. Είναι η πιο αντιπροσωπευτική περίπτωση του ξενιτεμού των Σουδενιωτών το 19^ο αιώνα.

Στη Βλαχιά βρίσκονται το 1846 12 Σουδενιώτες. Στα αρχεία της κοινότητας δεν αναφέρονται οι πόλεις της Βλαχιάς στις οποίες ήταν εγκατεστημένοι. Οι αναφορές που έχουμε για τους Σουδενιώτες στη περιοχή είναι λιγοστές και αφορούν την παρουσία του Νεόφυτου Δούκα και του μαθητή του Νεόφυτου Δόττου στο Βουκουρέστι, του Ιωάννη Λαμπριάδη στη Βραΐλα, καθώς και μια σημείωση σ' ένα εκκλησιαστικό βιβλίο της βιβλιοθήκης του χωριού, στο οποίο αναφέρεται ότι αγοράστηκε το 1828 από τον Λάμπρο Ρόγγο στο Βουκουρέστι. Η άνοδος του ρουμανικού εθνικισμού και οι περιορισμοί στη δραστηριότητα των ξένων εμπόρων, μετά την ίδρυση του ρουμανικού κράτους το 1862, ανάγκασαν τους Σουδενιώτες να εγκαταλείψουν τη Βλαχιά, όπως έκανε ο Ιωάννης Ντάγκας ή Λαμπριάδης, που εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα, ή να παραμείνουν και να αφομοιωθούν από το ντόπιο πληθυσμό.

Στην Κέρκυρα βρίσκουμε το 1846 23 ξενιτεμένους, το ¼ σχεδόν των ξενιτεμένων. Η Κέρκυρα εκείνη την εποχή, μέχρι το 1864, βρισκόταν υπό αγγλική κατοχή. Οι Σουδενιώτες που είναι εγκατεστημένοι εκεί φαίνεται να είναι αρκετά εύποροι, σύμφωνα και με τις πληροφορίες που μας δίνει ο Λαμπρίδης. Οι περισσότεροι είναι έμποροι, όπως ο Ιωάννης Λαμπριάδης και η οικογένεια Μπαλτά, ή επιστήμονες, όπως ο γυμνασιάρχης Παναγιώτης Τσαπάρης και ο γιατρός και συγγραφέας Παναγιώτης Λαζαράς, οι δάσκαλοι αδερφοί Οικονόμου, οι οποίοι όπως αναφέρει ο Λαμπρίδης, «επιτυχέστατα πολλαχού διδάξαντες».

Στον ελληνικό χώρο: Μόνο ο δικαστής Νικόλαος Ιωαννίδης και ο Ιωάννης Βαρνάβας, καθηγητής στην Αρσάκειο Σχολή, ενώ στην Τουρκοκρατούμενη

Κρήτη ο Γεώργιος Λαζόπουλος, μουαβίνης (αξιωματικός) της οθωμανικής διοίκησης.

Επίσης στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου το 1846 καταγράφεται μόνο ένας Πανωσουδενιώτης.

Μέχρι την περίοδο του επόμενου ολοκληρωμένου αρχείου, του εκλογικού καταλόγου του 1917, είναι χρήσιμο να αναφέρουμε κάποιες σημαντικές εξελίξεις για το Ζαγόρι, όπως είναι η κατάργηση του προνομίου της αυτοδιοίκησης το 1868, αλλά και δύο ληστρικές επιδρομές στα Πάνω Σουδενά τη δεκαετία του 1870. Αυτήν την εποχή, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, δημιουργούνται τα εθνικά κράτη της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας, με αρνητικές συνέπειες για την επαγγελματική δραστηριότητα των Ελλήνων σε αυτές. Ο πληθυσμός της κοινότητας παρουσιάζει κάποια μικρή κάμψη, γεγονός που πιθανόν οφείλεται στην μόνιμη εγκατάσταση κάποιων σουδενιώτικων οικογενειών στην ξενιτιά.

Και πάμε στην εξέταση του εκλογικού καταλόγου του 1917, ο οποίος, εκτός από τον τόπο κατοικίας αναφέρει και τα επαγγέλματα των ανδρών (πίνακας 1).

Τα συμπεράσματα από την εξέταση του καταλόγου είναι τα εξής:

Σε σύνολο 200 ενήλικων ανδρών 35% των ανδρών μένουν στα Σουδενά. Οι 44 εξ αυτών, ποσοστό 20% επί του συνόλου, ασχολείται με τη γεωργία.

1 στους 2 Πανωσουδενιώτες βρίσκεται στην Ήπειρο, στα Ιωάννινα, αλλά και στην Πρέβεζα, στην Άρτα και στη Φιλιπιάδα και 3 στους 4 στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, ο οποίος περιλαμβάνει πλέον και τη Μακεδονία.

Στον βαλκανικό χώρο που δραστηριοποιούνταν παραδοσιακά οι Πανωσουδενιώτες έχει μείνει το 10% του ενεργού ανδρικού πληθυσμού, οι οποίοι είναι κυρίως έμποροι, ξενοδόχοι και υπάλληλοι. Σχεδόν κανένας δεν βρίσκεται στη Ρουμανία, πολλοί λιγότεροι στη Βουλγαρία, αλλά και λιγότεροι και στην Κέρκυρα, παρά την ένταξη των Επτανήσων στο ελληνικό κράτος το 1864.

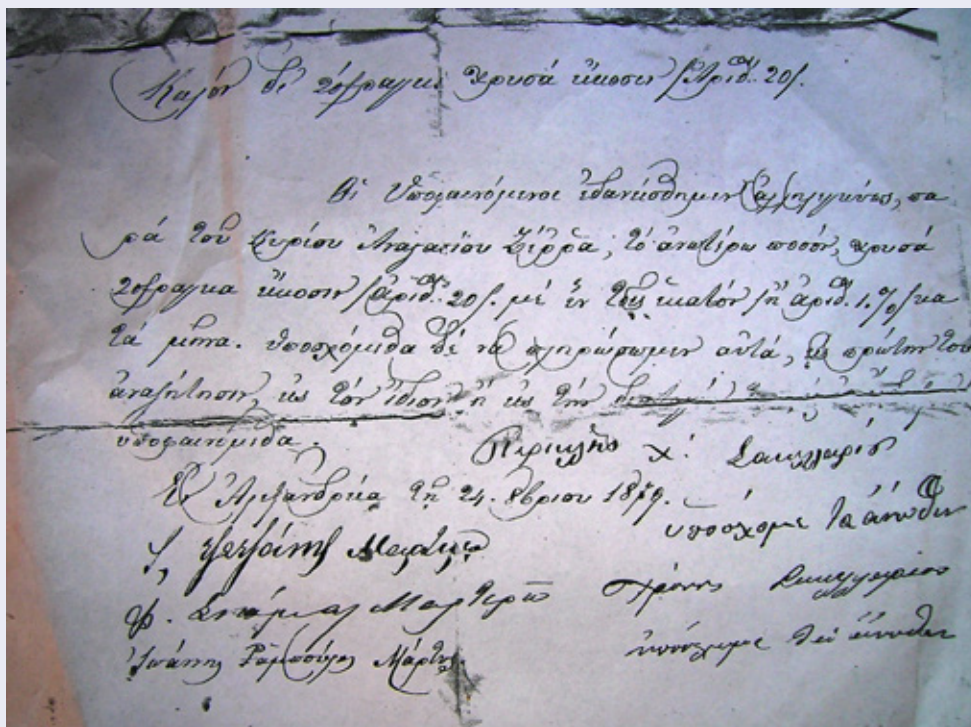
Μεγάλη αύξηση παρατηρείται στον ξενιτεμό των Πανωσουδενιωτών στην Αίγυπτο. Ενώ το 1846 ήταν μόνο ένας, το 1870 ο Λαμπρίδης αναφέρει ότι οι Σουδενιώτες έκαναν προκοπή στην Αλεξάνδρεια.

Το έγγραφο που ακολουθεί συντάχθηκε στην Αλεξάνδρεια το 1889 και είναι μια «ομολογία», ένα έγγραφο δανεισμού, στο οποίο υπογράφουν 5 χωριανοί.

Το 1917 καταγράφονται 25 χωριανοί ταξιδεμένοι στην Αίγυπτο, εκ των οποίων οι 18 είναι αρτερ-

τών στην περίοδο που εξετάζουμε ως εξής: ο παππούς ξενοδόχος στη Βουλγαρία, ο γιος αρτοποιός στην Αίγυπτο, ο ένας εγγονός αγρότης στο χωριό και ο άλλος υπάλληλος στην Αθήνα.

Κλείνουμε με κάποιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις ξενιτεμένων, έτσι όπως έμειναν στη μνήμη των χωριανών:

Ο Δημήτρης ήταν έμπορος στη Τζουμαγιά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, πολύγλωσσος και μορφωμένος. Λόγω της έξαρσης του βουλγαρικού εθνικισμού αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα και έγινε αρχιλογιστής στην Παιδόπολη των Ιωαννίνων, μια πολύ καλή θέση οικονομικά και κοινωνικά. Γι' αυτόν, όμως το γεγονός ότι έγινε υπάλληλος το βίωσε ως παρακμή και προσωπική αποτυχία.

γάτες. Καταγράφονται επίσης 3 Σουδενιώτες στο Κογκό, 2 στη Νότια Αφρική, πέντε στην Αμερική κι ένας στην Αργεντινή, όλοι υπάλληλοι.

Κι άλλη μια παρατήρηση: Στην Αθήνα βρίσκονται εγκατεστημένοι μόνο τρεις χωριανοί.

Μ' αυτά τα στοιχεία, εξάγονται τα εξής στατιστικά στοιχεία: Το 1917 στους 12 Πανωσουδενιώτες 3 γεωργοί, 2 έμποροι, 2 υπάλληλοι κι ένας αρτοποιός στην Αίγυπτο.

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, τα πράγματα αλλάζουν δραματικά για τα ταξίδια των Πανωσουδενιωτών. Τα Δημοτολόγια της κοινότητας το έτος 1955 δείχνουν αυτή την ανατροπή. Κατ' αρχάς, ελάχιστες οικογένειες αναφέρονται στην Αίγυπτο και το Κογκό, ενώ οι υπόλοιποι έχουν επιστρέψει στο χωριό, κυρίως όμως εγκαθίστανται στην Αθήνα.

Θα μπορούσαμε λοιπόν σχηματικά (και συμβολικά, όσον αφορά τους τόπους και τα επαγγέλματα) να περιγράψουμε τον ξενιτεμό των Πανωσουδενιω-

Ο Κώστας ήταν ένας φτωχός Σουδενιώτης, αρτεργάτης στην Αίγυπτο. Όταν γύρισε από την ξενιτιά, οι οργανοπαίχτες τον περίμεναν στα όρια της κοινότητας, να τον φέρουν γλεντώντας στο χωριό. Ωστόσο αυτός δεν είχε χρήματα. «Μόνο μια λίρα φέρνει κι αυτή για τα βιολιά», που λέει και το τραγούδι. Η συνέχεια της ζωής του ήταν η συνεχής απαξίωση από τη μάνα του και την αδερφή του που συνήθιζαν να τονίζουν την προκοπή των άλλων χωριανών. Το τέλος του ήταν τραγικό. Γύρω στο 1930 το σπίτι του κήκε κι ο Κώστας έπαθε σοβαρά εγκαύματα και απεβίωσε.

Ο Λεωνίδας καταγόταν από κτηνοτροφική οικογένεια και από μικρό παιδί δούλευε ως αρτεργάτης στην Αίγυπτο. Όταν επέστρεψε ηλικιωμένος, συνήθιζε το πρωί να πίνει τον καφέ του και να διαβάζει εφημερίδα, φορώντας τις πιτζάμες του. Κάποιο πρωί η υπόλοιπη οικογένεια, άντρες, γυναίκες και παιδιά, ξεκίνησε για τον κάμπο, για να θερίσει ένα χωράφι.

Γυρίζοντας αργά το απόγευμα από τον θέρο, παρατήρησαν ότι οι κότες ήταν κλεισμένες στο κοτέτσι. «Άφέντ', δεν έβγαλεις τ'ς κότες...», του είπε η νύφη του. «Μα δεν μου είπατε να τις ανοίξω», ήταν η απάντησή του. Τόσα χρόνια στην ξενιτιά, σε αστικό περιβάλλον, είχε χάσει κάθε επαφή με τη ζωή στο χωριό.

Ο Σπύρος ήταν υπάλληλος στη Νότια Αφρική και αργότερα ιδιοκτήτης εστιατορίου στην Αίγυπτο. Γύρω στα 1930 πέθανε ξαφνικά. Η οικογένειά του δεν είχε μάθει το κακό χαμπέρι για ένα μήνα. Κηδεύτηκε και θάφτηκε στην Αλεξάνδρεια. Η παρουσία του χάθηκε και το μόνο που έμεινε στη γυναίκα του και τις κόρες του είναι κάποιες φωτογραφίες που τους είχε στείλει και στολίζουν μέχρι σήμερα το σπίτι του.

Ο Λάμπρος γεννήθηκε το 1838. Ξενιτεύτηκε στη Βουλγαρία, στην πόλη Τατάρ Παζαρτζίκ. Εκεί έπιασε φιλενάδα μια Βουλγάρα και παράτησε τη γυναίκα του, την Ελένη, με τρία παιδιά. Το 1941 ο εγγονός του βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη, όπου και βίωσε την παρέλαση του βουλγαρικού στρατού στην πόλη. Μέσα στην πίκρα του για την Κατοχή, μονολογούσε χαριτολογώντας: «Τώρα που ήρθαν οι Βούλγαροι, μπορεί να γνωρίσω και κανέναν ξάδερφο».

Κλείνοντας την εισήγηση, θα ήθελα να επισημάνω ότι η μετανάστευση των Πανωσουδενιωτών λαμβάνει χώρα με την ταυτόχρονη εγκατάσταση άλλων οικογενειών (βοσκοί, εργάτες, βιοτέχνες), που αναπληρώνει το κενό που αφήνει η έλλειψη της εργατικής δύναμης των ανδρών. Οι απόγονοι αυτών των οικογενειών ακολουθούν με τη σειρά τους το δρόμο του ξενιτεμού και άλλες οικογένειες εγκαθίστανται στο χωριό, μέχρι και σήμερα. Είναι μια απόδειξη ότι ο ορεινός χώρος δεν αποτέλεσε ούτε αποτελεί μια στατική κοινωνία, αλλά ότι υφίσταται διαρκείς και ποικίλες μεταβολές.

	κτημα τιες- αγρότ ες	έμπο ροι	υπάλλ ηλοι	αρτοποι οί	εργά τες	ξενός όχοι	τραπε ζίτες	δάσκ αλοι	Λοιποί ελεύθερ οι επαγγελ ματίες	Λοιποί ιδιωτι κοί υπάλλ ηλοι	Δημόσ ιοι υπάλλ ηλοι	
Πάνω Σουδεν ά	37	10	4	3	4			3	5		3	6 9
Ιωάννι να		3	4		1	2	3		1	2	1	1 7
Λοσιή Ήπειρο ς		4			7		4		1			1 6
Κέρκυρ α		3	2	2				1		1		9
Θεσσα λία	5	2	3						1			1 1
Θεσσα λονίκη		4	3			2						9
Αθήνα			1		1				1			3
Μακεδ ονία		2	1						1		1	5
Στερέα Ελλάδα					1							1
Πελοπό ννησος			1								2	3
Μικρά Ασία		1	1									2
	ΣΥΝΟΛΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟΥ ΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ											1 4 5
Βουλγα ρία		3	3			6		1				1 3
Σερβία		3				1	1					5
Ρουμαν ία			1									1
	ΣΥΝΟΛΟ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ											1 9
Αίγυπτ ος		2	2	18	1				2			2 5
Κονγκό			3									3
Νότια Αφρική	1		1									2
	ΣΥΝΟΛΟ ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ											3 0
Η.Π.Α.			5									5
Αργεντι νή			1									1
	ΣΥΝΟΛΟ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ											6
	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΜΗ ΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ											5 5
	43	37	36	23	15	11	8	5	12	3	7	2 0 0
	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ											2 0 0

Πίνακας 1. Επαγγέλματα των Πανωσουδενιωτών (1917) Πηγή: Εκλογικός κατάλογος του 1917

Η Ελλάδα μεταπολεμικά γνώρισε σημαντικές αλλαγές σε διάφορα επίπεδα της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής, οι οποίες συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με το φαινόμενο του τουρισμού, φαινόμενο το οποίο χαράσσει πορεία κοινωνικού μετασχηματισμού, ενώ παράλληλα δημιουργεί νέες μορφές απασχόλησης¹. Για τους παραπάνω λόγους, αποτέλεσε αντικείμενο ερευνητικού ενδιαφέροντος τόσο από τους επιστήμονες όσο και από τους κρατικούς φορείς.

Το πολυσύνθετο φαινόμενο του τουρισμού συνδέθηκε από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του με τον πολιτισμό και τις διάφορες πολιτισμικές δραστηριότητες. Πρόδρομος του τουρισμού ήταν η «Μεγάλη Περιήγηση» που ανήκε στις παραδόσεις της ευρωπαϊκής αριστοκρατίας και είχε ως στόχο τη συμβολική και ουσιαστική συμμετοχή της ανώτερης τάξης στις πολιτισμικές παραδόσεις της Ευρώπης. Οι Ευρωπαίοι περιηγητές που έρχονταν στην Ελλάδα ειδικότερα από τον 17^ο αι., πραγμάτωναν δύο μορφές ταξιδιού και περιήγησης, την πολιτισμική μορφή με στόχο τη γνώση και αυτή του περιηγητισμού του περιβάλλοντος που συνιστά επίσης μια πολιτισμική πλευρά του τουρισμού, εφόσον το περιβάλλον είναι πολιτισμικά προσδιορισμένο. Τα πολιτισμικά σύμβολα του αρχαιοελληνικού κόσμου μαζί με τη ρομαντική διάθεση για τη γνωριμία της φύσης της Νότιας Ευρώπης αποτέλεσαν τις περισσότερες φορές ένα διπλό κίνητρο για την επίσκεψη των πρώτων περιηγητών στην Ελλάδα. Οι περιηγητές (ταξιδιώτες), είχαν στόχο τη μόρφωσή τους με νέα στοιχεία που θα αποκτούσαν μέσα από τη βίωση του ξένου κόσμου. Αυτός ο τρόπος περιήγησης είχε άμεση σχέση και με τον τρόπο που ταξίδευαν και στην αρχαιότητα. Έτσι, τα ταξίδια του Ηροδότου στη Μεσόγειο, τη Μεσοποταμία και τη Μαύρη Θάλασσα

συνδυάζονταν με ένα ερευνητικό, εθνογραφικό και πολιτικό ενδιαφέρον. Αυτή η πρακτική των Ευρωπαίων αριστοκρατών και αστών απέκτησε σιγά – σιγά και έντονη οικονομική διάσταση και σηματοδότησε την απαρχή της τουριστικής βιομηχανίας (Χτούρης, 1995:48-49).

Η Ελλάδα ανέπτυξε τον τουρισμό ως ξεχωριστή επιχειρηματική δραστηριότητα ουσιαστικά μετά το 1950. Κυρίως ο νησιωτικός χώρος καλύπτεται μετά το 1970 από ένα δίκτυο τουριστικών κοινοτήτων και η εξέλιξη αυτού του τύπου του ελληνικού τουρισμού συνοδεύεται και από την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού. Όμως από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 είχαν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους κρατικές πολιτικές που αποσκοπούσαν στην αξιοποίηση της τοπικής παράδοσης για την προσέλκυση τουριστών. Το σχέδιο του ΕΟΤ για την ανάδειξη της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής επιλεγμένων ορεινών οικισμών², ήταν ίσως η πρώτη απόπειρα ανάδειξης του οικισμένου χώρου σε αναπτυξιακό παράγοντα, μέσω ενός τουριστικού προτύπου εναλλακτικού ως προς το κυρίαρχο μοντέλο του μαζικού τουρισμού.

Οι ορεινές περιοχές βρέθηκαν εντούτοις στο επίκεντρο αναπτυξιακών πολιτικών κυρίως μέσω των ευρωπαϊκών προγραμμάτων, που στόχευαν στην αξιοποίηση των τοπικών και περιφερειακών αγροτικών πολιτισμικών παραδόσεων, τοπίων και ταυτοτήτων στο πλαίσιο διαφόρων μορφών εναλλακτικού τουρισμού, αγροτουρισμού και άλλων μορφών «ήπιας τοπικής ανάπτυξης».

Στο Δυτικό Ζαγόρι, το οποίο επιλέχθηκε από την γράφουσα ως πεδίο έρευνας, οι πολιτικές προσαρτήσεις που εφαρμόστηκαν εκεί, είναι άμεσα συνδεδεμένες με το αίτημα της ανάπτυξης. Ειδικότερα, το Μικρό και το Μεγάλο Πάπιγκο περιβλήθηκαν με ειδικό καθεστώς κρατικής προστασίας με αποτέλεσμα να αναδειχθούν πολύ νωρίτερα από τα υπόλοιπα

1. Το κείμενο αποτέλεσε Ανακοίνωση στην Επιστημονική Ημερίδα που διοργανώθηκε στα πλαίσια του Σχολείου με θέμα: Η κοινωνία και ο πολιτισμός του Ζαγορίου (από τον 15^ο αι. έως σήμερα), Μονοδένδρι Ζαγορίου 6 Οκτωβρίου 2012.

2. Επρόκειτο για το Μικρό Πάπιγκο, το Μεγάλο Πάπιγκο, τα Μεστά Χίου, τη Βυζίτσα Πηλίου, τη Δημητσάνα Αρκαδίας, το Φισκάρδο στην Κεφαλονιά, και την Οία στη Σαντορίνη. Το πρόγραμμα του ΕΟΤ εκπονήθηκε από τον αρχιτέκτονα Άρη Κωνσταντινίδη και εφαρμόστηκε στους οικισμούς αυτούς που διέθεταν σημαντικό αρχιτεκτονικό πλούτο.

χωριά της περιοχής σε τουριστικούς προορισμούς. Η συστηματική προσπάθεια του ΕΟΤ να αξιοποιηθεί ο παραδοσιακός κτηριακός πλούτος των χωριών με τη διαμόρφωση συγκεκριμένων κτηρίων ώστε να λειτουργήσουν ως τουριστικοί ξενώνες, τα εγχώρια και τα ευρωπαϊκά προγράμματα, προκειμένου να ενισχυθεί το αγροτικό εισόδημα με εξωαγροτικές δραστηριότητες, είχαν ως αποτέλεσμα την ίδρυση και λειτουργία περίπου 40 και πλέον τουριστικών επιχειρήσεων στην περιοχή του Δυτικού Ζαγορίου.

Άμεση υπήρξε η ενασχόληση των γυναικών με τον τουρισμό, η οποία εξαρχής στηρίχτηκε και προσδιορίστηκε από την επέκταση των οικιακών τους ρόλων στο πεδίο της τουριστικής αγοράς, εφόσον οι ίδιες τείνουν να μετασχηματίζουν τις οικιακές τους δεξιότητες σε εισόδημα που δημιουργεί «παραγωγική εργασία». Ιδιαίτερα η μικρής κλίμακας, τοπικά ελεγχόμενη τουριστική ανάπτυξη, η οποία βασίζεται κυρίως σε οικογενειακές επιχειρήσεις, παρέχει περισσότερες και μεγαλύτερης ποικιλίας ευκαιρίες απασχόλησης για τις γυναίκες, και τους δίνει τη δυνατότητα ενδυνάμωσης της θέσης τους.

Οι μικρές ξενοδοχειακές μονάδες που συχνά αποτελούν συνέχεια της οικογενειακής οικίας, δίνουν τη δυνατότητα στις γυναίκες να αναλάβουν τη διαχείριση μιας επιχείρησης, η οποία προσλαμβάνεται ως επέκταση των οικιακών τους καθηκόντων (Κούση, 1994 – Γαλάνη-Μουτάφη, 2005: 53-61).

Επίσης συνάγεται βάσει εθνογραφικών δεδομένων ότι πολλές γυναίκες απασχολούμενες με τον τουρισμό, στο βαθμό που είναι σε θέση να συνεισφέρουν με το εισόδημά τους στην οικιακή ομάδα, κερδίζουν γόητρο και αναγνώριση. Αυτό μπορεί να έχει ως προέκταση τη αυξημένη συμμετοχή των γυναικών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στο νοικοκυριό (Γαλάνη- Μουτάφη, 1994), καθώς και της νόμιμης πρόσβασής τους στο δημόσιο χώρο.

Η έρευνα αυτή ξεκίνησε από το καλοκαίρι του 2011 στο Δυτικό Ζαγόρι, με βασικό στόχο τη διερεύνηση των πρακτικών και αντιλήψεων των γυναικών σε σχέση με την εργασία τους στον τουρισμό αλλά και με την οικιακότητα, με την αντίληψη ότι η εργασία εκτός των άλλων, αποτελεί για τα δρώντα ιστορικά υποκείμενα και όχημα συγκρότησης ταυτότητας και

απόδοσης νοήματος. Εφαρμόζοντας τη μέθοδο της επιτόπιας έρευνας με συμμετοχική παρατήρηση (Λυδάκη, 2011:147-152), προσπαθήσαμε επίσης να μελετήσουμε την ανασυγκρότηση και αναπαράσταση της έμφυλης ταυτότητας στο πλαίσιο των κοινωνικοοικονομικών και πολιτισμικών αλλαγών που επιφέρει άμεσα ή έμμεσα ο τουρισμός.³

Κατά τη φάση της επιλογής και ταξινόμησης του υλικού, παρατηρήθηκε ότι οι γυναίκες που ασχολούνται με τον τουρισμό γενικά εμφανίζουν ετερογένεια και δεν πρέπει να θεωρηθούν ως ομοιογενής ή αδιαφοροποίητη κοινωνική κατηγορία (Scott, 1997: 68), αλλά ούτε και ιδεολογικά συμπαγής πολιτισμική κατηγορία.

Γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας που γεννήθηκαν και έζησαν εκεί, ή η παρουσία τους στην κοινότητα είναι προϊόν μεταγαμής εγκατάστασης, εξακολουθούν να βιώνουν τον αγροτικό τρόπο ζωής, παράλληλα με τη δραστηριοποίηση στον τουριστικό τομέα. Κινούνται ανάμεσα στην οικιακότητα και την οικογενειακή επιχείρηση, η οποία εξαιτίας της άτυπης εργασίας που προσφέρουν, μειώνει το κόστος της και ενσωματώνει την εργασία των γυναικών σε κεφάλαιο. Στο λόγο τους, αυτοπαρουσιάζονται ως συμβοηθούσα μέλη που δεν βιώνουν την εργασία τους καταπιεστικά, αλλά εφαρμόζουν τέτοιες στρατηγικές στην οικογενειακή επιχείρηση προκειμένου να προωθήσουν και να εξασφαλίσουν το παρόν και το μέλλον των παιδιών τους. Η εργασία των γυναικών αθέατη και ευέλικτη, περιορίζεται κυρίως στην κουζίνα και επεκτείνεται στους κήπους όπου η γυναίκα απασχολείται για αυτοκατανάλωση αλλά και για χρήση των προϊόντων στην οικογενειακή επιχείρηση (Anthoroulou, 2010: 396-398). Με την προβολή του γνήσιου, του αυθεντικού και βιολογικού προϊόντος ως αναπόσπαστου μέρους της ιδανικής διατροφής, είναι πολλοί αυ-

3. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί από τους προβληματισμούς της έρευνας γεννήθηκαν και διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής του Α΄ Θερινού Σχολείου στα Άνω Πεδινά, κατά τη διάρκεια του οποίου διαπραγματεύτηκαν και αναλύθηκαν μεταξύ των άλλων και θέματα όπως η έννοια της εργασίας ως διαδικασία κοινωνικής παραγωγής και η ανάδειξη των ενεργών κοινωνικών υποκειμένων από τη σκοπιά του φύλου.

τοί που διοχετεύουν την αγροτική παραγωγή στις επιχειρήσεις τους. Συχνά οι γυναίκες υπερηφανεύονται για τις παραδοσιακές τεχνικές και τα «ντόπια αγνά υλικά» που χρησιμοποιούν, κερδίζοντας με το «γόητρο της μαγείρισσας» που προβάλλουν (Ανθοπούλου, 2008: 101,103-115), κύρος και προσωπική αναγνώριση. Συναγωνίζονται στην παρασκευή τοπικών εδεσμάτων που προσθέτουν γόητρο στην επιχείρηση και προσελκύουν ιδιαίτερα τους αστούς τουρίστες οι οποίοι ταυτίζουν το τοπικό, με το παραδοσιακό και το αυθεντικό. Η γυναίκα της υπαίθρου από τη φυσική της θέση, ως παραγωγός και ως μαγείρισσα διαθέτει για το φαντασιακό κόσμο των αστών καταναλωτών, τα εχέγγυα να παρασκευάσει προϊόντα με τη φροντίδα του «σπιτικού». Ωστόσο, παραμένει συμβοηθού μέλος και υπηρετεί τις οικονομικές στρατηγικές του νοικοκυριού.

Άλλη ομάδα γυναικών που ασχολείται με τον τουρισμό, επέλεξε συνειδητά την επαγγελματική αυτή δραστηριότητα και ως τρόπο ζωής στην ύπαιθρο. Οι επιλογές τους δεν παρουσιάζουν μόνο οικονομικό χαρακτήρα, αλλά και ιδεολογικό, που απαντά στην προσπάθεια συγκρότησης της ταυτότητάς τους επιλέγοντας τη ζωή στο φυσικό περιβάλλον. Από την άποψη αυτή, η γυναικεία εργασία μπορεί να κατανοηθεί όχι απλά με βάση τις οικονομικές ανάγκες και τους κοινωνικούς ρόλους της οικογένειας, αλλά κυρίως μέσα από αστικές προσλήψεις για τη σημασία της φυσικής ζωής και την επανεπίνοηση της υπαίθρου (Ανθοπούλου, 2008). Οι αστοί αυτοί ή αλλιώς «new commers», εκμεταλλεζόμενοι τα προγράμματα αγροτουρισμού, αναπαλαιώνουν παλαιές οικίες ή κατασκευάζουν νέες, τις οποίες λειτουργούν ως τουριστικά καταλύματα.

Η μελέτη και ερμηνεία του υλικού της έρευνας που συγκεντρώθηκε μέχρι τώρα από το Δυτικό Ζαγόρι, έδειξε ότι στην περίπτωση μας, η επιχειρηματικότητα συντελεί στην κατασκευή της έμφυλης ταυτότητας. Από αυτή την άποψη μία από τις κυρίαρχες όψεις της γυναικείας ταυτότητας σχετίζεται με την εργασία των γυναικών στις οικογενειακές επιχειρήσεις καθώς τους δίνει μία αίσθηση ενεργών «επιχειρηματικά» υποκειμένων. Η γυναικεία εργασία στις οικογενειακές επιχειρήσεις δεν μπορεί να διαχωριστεί από την

οικογενειακή /οικιακή σφαίρα, επειδή όχι μόνο γίνεται αντιληπτή ως συνώνυμη της φροντίδας για την οικονομική επιβίωση του νοικοκυριού, αλλά λόγω του ότι είναι αυτή που μεταφέρει και συμβολικά το «ιδίωμα» της οικογένειας στον επιχειρηματικό χώρο. Επίσης, η προσφερόμενη εργασία εγγράφεται ως προέκταση των οικογενειακών καθηκόντων που πρέπει να φέρουν σε πέρας παράλληλα και όχι σε βάρος των οικιακών φροντίδων.

Εν κατακλείδι, ξεκινώντας με την αντίληψη ότι το υλικό της έρευνάς μας συγκροτείται κατά την παραμονή μας στο πεδίο, θεωρούμε ότι πολλά άλλα ερευνητικά ερωτήματα προς ερμηνεία είναι πιθανόν να προκύψουν στο μέλλον και άλλες πλευρές του θέματος να αποκαλυφθούν κατά τη διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας που θα βοηθήσουν αποτελεσματικότερα στην πραγμάτωση του στόχου μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K., (2007), Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας, εκδ. Μεταίχιμο
- Ανθοπούλου, Θ. (2008), Γυναίκες της Υπαιθρου και Τρόφιμα, τόμος I, Αθήνα: Gutenberg
- Βαρβούνης, Μ. Γ. (1994), Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας, Αθήνα: Οδυσσέας
- Γαλάνη - Μουτάφη, Β. (2002), Έρευνες για τον Τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο, Αθήνα: Προπομπός
- Γαλάνη - Μουτάφη, Β. (1995), Προσεγγίσεις του Τουρισμού, το Επινοημένο και το «Αυθεντικό» στο Σύγχρονα Θέματα (55), 28-39
- Γκέφου – Μαδιανού, Δ. (2003), «Αναστοχαστική Ανθρωπολογία και Ακαδημαϊκός Χώρος: Τροχιές, Διλήμματα, Προοπτικές», στο Το Παρόν του Παρελθόντος, Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 383-400
- Γκέφου – Μαδιανού, Δ. (2011), Πολιτισμός και Εθνογραφία: Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Δαλκαβούκης, Βασίλειος Κ. (1999). Μετοικεσίες Ζαγορισίων (1750 – 1922). Προσεγγίσεις στις διαδικασίες προσαρμογής μιας τοπικής κοινωνίας στην ιστορική συγκυρία. Ίδρυμα Ριζαρείου Σχολής, Θεσσαλονίκη

- Δαλκαβούκης, Βασίλειος Κ. (2005). Η Πένα και η Γκλίτσα. Οδυσσέας, Αθήνα
- Δέλτσου, Ε. (2000), «Η Οικοτουριστική Ανάπτυξη και ο Προσδιορισμός της Φύσης και της Παράδοσης: Παραδείγματα από τη Βόρεια Ελλάδα», στο Β. Νιτσιάκος και Χ. Κασίμης (επιμ.), Ο Ορεινός Χώρος της Βαλκανικής, Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί, Αθήνα: Πλέθρον – Δήμος Κόνιτσας, σσ. 231-248
- Δέλτσου, Ε. (2006), «Χρόνος, Τόπος και Νοσταλγία σε αναπαραστάσεις του Εναλλακτικού Τουρισμού», Πρακτικά 9^{ου} Συνεδρίου ΕΤΑΓΡΟ, Αθήνα: ΕΤΑΓΡΟ, σσ. 50-67
- Καμπέρης, Ν. (2008), Γυναίκες της Υπαίθρου και Τρόφιμα, τόμος ΙΙ, Αθήνα: Gutenberg
- Λαζαρίδης, Κώστας (1982). Συμβολή στην Ιστορία του Ζαγορίου. Εκδ. Το Ζαγόρι μας, Γιάννινα
- Λαμπρίδης, Ιωάννης (1868). Ζαγοριακά. Αθήνα
- Λαμπρίδης, Ιωάννης (1904). Ηπειρωτικά Ιστορικά Μελετήματα, Ζαγοριακά α΄. Αθήνα 1904
- Λυδάκη, Α. (2001), Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας, Αθήνα: Καστανιώτης
- Μουσούρου, Λ.Μ. (1985). Γυναικεία απασχόληση και Οικογένεια. Αθήνα: Gutenberg
- Μπάδα, Κ. (2003) «Η Πολιτισμική ταυτότητα ως συνιστώσα της βιώσιμης ορεινής, ανάπτυξης. Το παράδειγμα του Ζαγορίου», Γεωγραφίες 5 : 57 – 71.
- Μπάδα, Κ. (2008), Πολιτισμική κληρονομιά, προστασία και προτάσεις αξιοποίησης (πολιτισμικός τουρισμός). Αρχαιολογικό Συμπόσιο της Αιτωλοακαρνανίας. Προστασία και ανάδειξη μέσα από τις τελευταίες έρευνες (Μεσολόγγι, 26- 28 Σεπτεμβρίου)
- Νάζου, Δ. (2003), Οι Πολλαπλές Ταυτότητες και οι Αναπαραστάσεις τους σ' ένα Τουριστικό Νησί των Κυκλάδων: «Επιχειρηματικότητα και Εντοπιότητα» στη Μύκονο, Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Ιστορίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
- Νάζου, Δ. (2005), «Φιλόξενες, Επιχειρηματίες και Φιλοξενούμενοι Πελάτες στον Τουρισμό: Η οικιακότητα ως διαπολιτισμική ανταλλαγή», Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- Νιτσιάκος, Β. (1995), Οι Ορεινές Κοινότητες της Πίνδου, Στον Απόηχο της Μακράς Διάρκειας, Αθήνα: Πλέθρον
- Πρακτικά Δημερίδας: Αναψυχή – τουρισμός – Περιβάλλον, 10-11 Μαΐου 2008, Ασπράγγελοι, Ιωάννινα 2009
- Πούχγερ, Ε. (2011), Δοκίμια Λαογραφικής Θεωρίας, Αθήνα: Gutenberg
- Σαραλής, Γιάννης Α. (1957). Ζαγόρι. Αθήνα
- Τσάρτας, Π. (2005), «Η Ελληνική Ύπαιθρος ως πεδίο Δραστηριοτήτων Τουρισμού και Παραθερισμού: Εξελίξεις, Χαρακτηριστικά, Προβληματισμοί», στο Κ. Μανωλίδης και Θ. Καναρέλης (επιμ.), Η Διεκδίκηση της Υπαίθρου, Φύση και Κοινωνικές Πρακτικές στη Σύγχρονη Ελλάδα, Αθήνα: Ίνδικτος, σσ. 407-418
- Χαραλαμποπούλου- Παπασταύρου, Μ. (1985), Γυναίκα και Τουρισμός, Αθήνα: ΕΟΤ
- Χτούρης, Ν.Σ. (1995), Πολιτισμός και Τουρισμός. Ο Τουρισμός ως Δίκτυο Παραγωγής Βιωμάτων στο Σύγχρονα Θέματα (55), 48-56

Ξενόγλωσση

- Anthoroulou, T. (2010), Rural Women in Local Agroffod Production: Between Entrepreneurial Initiatives and family Strategies. A case study in Greece, Journal of Rural Studies 26 (4) : 394- 403
- Brandth B., (2002), Gender, Identity in Eyropean family farming: a literature revivew. Sociologia Ruralis 4(23): 182- 200
- Galani – Moutafi, V. (1994), «From Agriculture to Tourism: Property, Labor, Gender and Kinship in a Greek Island Village (part two)», Journal of Modern Greek Studies 12, σσ. 113-131
- Graburn, Neslson, 1983, «The Anthropology of Tourism, Annals of Tourism Research 10», (1): 9-33
- Scott, J. (1997), «Chances and Choices, Women and Tourism in Northern Cyprus», στο Μ. Τ. Sinclair (επιμ.), Gender, Work and Tourism, London: Routledge, σσ. 60-90
- Tilly, Louise and Scott Joan, (1978), “ Women, Work and Family”, New York Holt, Rinehart and Winston

Ανακοινώσεις - Νέα

1. Γ' Φθινοπωρινό Σχολείο 'Ανω Πεδινών

Tο Εργαστήριο Λαογραφίας του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων σε συνεργασία με άλλα Πανεπιστήμια και ερευνητικούς Φορείς, οργανώνει στα Άνω Πεδινά Ζαγορίου από 7 έως 14 Σεπτεμβρίου 2013 το Γ' Φθινοπωρινό Σχολείο για μεταπτυχιακούς φοιτητές /τριες με αντικείμενο την ιστορία, την κοινωνία και τον πολιτισμό της εργασίας και ιδιαίτερα τη διερεύνηση των αλλαγών που συντελούνται στον χαρακτήρα της στη σύγχρονη κοινωνία, αλλαγών που επηρεάζουν την κοινωνική ανισότητα. (βλ. περισσότερα,

http://users.uoi.gr/gramisar/kosmosergasias/autumnschool_anopedinon/

Το συνολικό Πρόγραμμα του σχολείου περιλαμβάνει εσωτερικά και ανοιχτά μαθήματα /διαλέξεις, επιτόπια Άσκηση / Έρευνα, Εργαστήρια, Ημερίδα, και άλλες εκδηλώσεις.

Τα μαθήματα παρέχονται από τρεις ομάδες διδασκόντων που καλύπτουν τις τρεις θεματικές :

A) [Εθνογραφία/Ανθρωπολογία της Εργασίας](#)

B) [Εργασία και Κοινωνική Στρωμάτωση](#)

Γ) [Ιστορία της Εργασίας](#)

Οι συμμετέχοντες παρακολουθούν και τα τρεις θεματικές επί ένα τετραήμερο. Στη συνέχεια ο κάθε εκπαιδευόμενος, πραγματοποιεί επιτόπια άσκηση. Η επιτόπια άσκηση διενεργείται με την εποπτεία και την καθοδήγηση της ομάδας διδασκόντων της κάθε θεματικής.

Παράλληλα οι συμμετέχοντες θα πρέπει να παρακολουθήσουν:

A) Τα δύο Εργαστήρια:

α) Τοπικοί/Περιφερειακοί πολιτισμοί, τοπική ανάπτυξη και εργασία
Συντονιστές: Ανθοπούλου Θεοδοσία, Μπάδα Κωνσταντίνος, Πέτρου Μιχάλης

β) Άτυπες μορφές εργασίας και κοινωνική ανισότητα. Έμφαση στην υπηρετική εργασία και παρουσιάσεις σχετικών με το θέμα βιβλίων

Συντονιστής: Ψημμένος Ιορδάνης

B) Την Ημερίδα με θέμα: «Μια εβδομάδα στον ορεινό χώρο: Εμπειρίες, αποτελέσματα, προοπτικές», όπου θα παρουσιαστεί, μεταξύ των άλλων, και το περιοδικό «Ο κόσμος της εργασίας»

Γ) Τη νέα ταινία του Δημ. Κουτσαμπασιάκου, Ο Μανάβης.

Δ) Τα Ανοιχτά μαθήματα που δίνονται από προσκεκλημένους Ομιλητές.

2. Πρόσκληση ενδιαφέροντος για συμμετοχή στο 2^ο Διεθνές Συνέδριο Προφορικής Ιστορίας

Η Ένωση Προφορικής Ιστορίας στην Ελλάδα (Ε.Π.Ι.), που ιδρύθηκε στις 27 Μαΐου 2012 στη διάρκεια του Α' Συνεδρίου Προφορικής Ιστορίας σε συνεργασία με το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ – ανακοινώνουν την πραγματοποίηση του 2^{ου} Διεθνές Συνεδρίου της Ένωσης Προφορικής Ιστορίας με θέμα: Η μνήμη αφηγείται την πόλη... Προφορικές μαρτυρίες για το παρελθόν και το παρόν του αστικού χώρου (Αθήνα, 6-8 Μαρτίου 2014, Αμφιθέατρο «Άλκης Αργυριάδης», Κεντρικό κτίριο Πανεπιστημίου Αθηνών, Προπύλαια.

Πώς θυμούνται οι άνθρωποι τις πόλεις; Πώς διαμορφώνει ο αστικός χώρος τις ατομικές και τις συλλογικές ιστορίες ζωής; Τι είδους εικόνες της πόλης δημιουργεί η διαδικασία της μνήμης; Η σχέση ανάμεσα στη μνήμη και την πόλη έχει γίνει αντικείμενο πραγμάτευσης από την ιστορία και τις κοινωνικές επιστήμες. Στα Κοινωνικά πλαίσια της μνήμης ο Maurice Halbwachs, στους εμβληματικούς Τόπους της μνήμης ο Πιέρ Νορά, στα Θέατρα της μνήμης ο Ράφαελ Σάμιουελ, υπήρξαν πρωτοπόροι στο να αντιληφθούν ότι η συλλογική μνήμη απορρέει από ένα χωρικό πλαίσιο. Δεν είναι, άλλωστε, τα μνημεία μέσα στο αστικό τοπίο εκείνα που φτιάχνουν μια συμβολική γεωγραφία των πόλεων; Που καλούν κατοίκους και επισκέπτες να πάρουν μέρος σε συγκεκριμένες επιτελέσεις του παρελθόντος;

Η πόλη έχει αποτελέσει και συνεχίζει να αποτελεί ένα κατεξοχήν πεδίο για την παρατήρηση και τη μελέτη των ιστορικών αλλαγών. Στο πλαίσιο αυτό, έχει γίνει αντιληπτή και ως παράδειγμα διερεύνησης της κυβερνητικότητας ως σύγχρονης μορφής διακυβέρνησης από το 19^ο αιώνα και έπειτα: η πόλη αποτέλεσε το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των κυβερνώντων σε σχέση με τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να κυβερνηθούν οι καινούριες κοινωνίες στις μητροπόλεις και στις αποικίες τους. Ο σχεδιασμός των πόλεων, το πώς γνωρίζει κανείς την πόλη και ζει σε αυτήν, οι ατομικές και ομαδικές εμπειρίες της πόλης και οι διαφορετικές μορφές ταυτότητας που συνδέθηκαν με τις εμπειρίες αυτές, αποτέλεσαν συστατικά της σύγχρονης αστικής διακυβέρνησης εξίσου σημαντικά με τις τεχνικές της πειθαρχησης και της αστυνόμευσης. Συγχρόνως, έχει παρατηρηθεί πως οι αστικές πρακτικές και οι χωρικές αναπαραστά-

σεις που συγκροτούν το τοπίο της πόλης μπορούν να υπογραμμίζουν είτε τη συνέχεια και την επικοινωνία στο εσωτερικό της είτε το διαχωρισμό και τα σύνορα –πολιτισμικά, οικονομικά, ταξικά-, αναδεικνύοντας ποικίλες εκδοχές ταυτότητας που διατρέχουν την καθημερινή ζωή και τη βιογραφία των πόλεων στο πλαίσιο διαφορετικών ιστορικών συγκυριών. Η ποικιλομορφία και οι μετατοπίσεις των πρακτικών και των ταυτίσεων καταγράφουν ενίοτε διαφορετικές εκδοχές της ίδιας πόλης, τις πόλεις μέσα στην πόλη, καθιστώντας τις εννοιολογήσεις του αστικού χώρου σε μεταφορές για την κοινωνική αλλαγή.

Ως πολιτισμικά προσδιορισμένη σήμανση του χώρου, η πόλη παράγεται μέσα από υλικές και συμβολικές διαδικασίες, εκ των οποίων η μνήμη είναι εξόχως σημαντική. Το συνέδριο θα θέσει ως κεντρικό διακύβευμα την από τα κάτω οπτική της σχέσης ανάμεσα στην πόλη και τη μνήμη, όπως αυτή εκφράζεται στις προφορικές μαρτυρίες. Επικεντρώνεται, δηλαδή, στην πόλη ως άξονα που οργανώνει την προφορική μαρτυρία. Η πόλη αποτελεί βεβαίως πεδίο και αντικείμενο της μνήμης· όμως δεν θα γίνει αντιληπτή απλώς ως ο τόπος που λαμβάνουν χώρα τα γεγονότα, ως ένας παθητικός διάκοσμος για τη ροή του ιστορικού και του αφηγηματικού χρόνου. Μας ενδιαφέρει να διερευνήσουμε πώς η αφήγηση για την πόλη οργανώνει την αφήγηση της ιστορίας του εαυτού. Πώς η μνήμη επιλέγει και διαμεσολαβεί την εμπειρία της πόλης, τι αποσιωπά, πώς διαχειρίζεται το τραυματικό και το καθημερινό. Με ποιον τρόπο αλληλεπιδρούν το παρελθόν, το παρόν και η αίσθηση του μέλλοντος στη μνημονική συγκρότηση της πόλης. Ποιες είναι οι πιθανές διαφοροποιήσεις στις φάσεις της εγγραφής, της επεξεργασίας και της αφήγησης των αστικών αναμνήσεων και τι είδους νοήματα παράγουν τέτοιες διαφοροποιήσεις. Ποιες, ακόμα, είναι οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις ανάμεσα στην ατομική και τη συλλογική μνήμη, καθώς και η συμμόρφωση ή η αντίσταση που η κοινωνική μνήμη επιδεικνύει ως προς τα ηγεμονικά αφηγήματα του αστικού χώρου.

Θα εστιάσουμε σε μαρτυρίες που έχουν επίκεντρο τον αστικό χώρο και αρθρώνονται γύρω από τους παρακάτω ενδεικτικούς άξονες:

- Πώς ο θεσμικός λόγος και η κοινωνική μνήμη της πόλης διαπλέκονται με την ατομική βίωση της πόλης; Πώς συγκροτούνται συλλογικότητες και πολιτικές ταυτότητες μέσα από τους μνημονικούς τόπους της πόλης;

- Τι είδους αναπαραστάσεις συγκροτεί η αφήγηση της πόλης; Πώς αναδεικνύουν τις κοινωνικές, έμφυλες και «φυλετικές» ανισότητες;
- Με ποιους τρόπους σηματοδοτεί η πόλη την παιδική και τη νεανική ηλικία μέσα από εμπειρίες, όπως το σχολείο, τα παιχνίδια, τα στέκια, οι συμμαρίες, οι ομάδες των φίλων, οι νεανικές οργανώσεις;
- Τι είδους ταυτότητες συγκροτεί η μνήμη της πόλης; Η προφορική μαρτυρία ξαναγράφει την ιστορία. Πώς διαπλέκονται οι λόγοι για τον «άλλο» και οι λόγοι του μίσους με την ατομική βίωση της πόλης και πώς ξαναγράφουν την ιστορία της δημιουργίας της πόλης, του ποιος εμπερικλείεται και ποιος αποκλείεται από την πόλη; Πώς η μνήμη της συνάντησης των σωμάτων στην πόλη και η διασταύρωση διαφορετικών σωμάτων συγκροτούν την ταυτότητα του υποκειμένου;
- Ποιοι είναι οι «άλλοι» στην πόλη, τι μνήμες κουβαλάν μαζί τους, τι μνήμες συναντούν στο νέο τόπο εγκατάστασης, πώς η συνάντηση αυτή επιδρά στα παλιότερα στρώματα της μνήμης;
- Οι μορφές της συναισθηματικής, ερωτικής και προσωπικής βίωσης στο δημόσιο πεδίο δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο ιστορικής διερεύνησης. Ποιες είναι οι δημόσιες αφηγήσεις ή αντι-αφηγήσεις που παράγουν;
- Πώς βιώνεται η πόλη ως πεδίο και ως αντικείμενο της μνήμης;
- Ποιες πρακτικές οριοθετούν το χώρο της πόλης; Ποιο ρόλο παίζουν η κινητικότητα εντός, από και προς την πόλη, οι γειτονίες, οι ιεροί χώροι μέσα στην πόλη, τα κτίρια και οι «βιογραφίες» τους και πώς αλλάζουν στο χρόνο οι σχετικές σημασιοδοτήσεις;
- Πώς επιδρούν οι εποχές ή οι στιγμές κρίσης στις πόλεις; Κρίσεις όπως, για παράδειγμα, η δεκαετία του 1940, η εγκατάσταση προσφύγων, η σημερινή οικονομική κρίση, φυσικές καταστροφές; Ενεργοποιούν και με ποιους τρόπους αυτές οι συγκυρίες μνήμες παλιότερων εποχών ή/και το αντίστροφο;

Οι ενδιαφερόμενες και οι ενδιαφερόμενοι να συμμετάσχουν στο συνέδριο θα πρέπει να αποστείλουν

τον τίτλο και μία περίληψη (150-200 λέξεων) της προτεινόμενης ανακοίνωσης μέχρι τις 15 Οκτωβρίου στις ακόλουθες ηλεκτρονικές διευθύνσεις:

dlamprop@arch.uoa.gr

rvboe@yahoo.gr

Η οργανωτική επιτροπή του συνεδρίου είναι: Τασούλα Βερβενιώτη, Δήμητρα Λαμπροπούλου, Αντώνης Λιάκος, Κωνσταντίνα Μπάδα, Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Ειρήνη Νάκου, Γιώργος Τσιώλης, Ποθητή Χαντζαρούλα

3. Ανακοίνωση της Πρώτης Γενικής Συνέλευσης της Ένωσης Προφορικής Ιστορίας

Η Ένωση Προφορικής Ιστορίας ιδρύθηκε στις 27 Μαΐου 2012 στη διάρκεια του Α' Συνεδρίου Προφορικής Ιστορίας που διεξήχθη στο Βόλο. Εκλέχθηκε επταμελές προσωρινό Διοικητικό Συμβούλιο αποτελούμενο από τη Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν (πρόεδρος), Κωνσταντίνα Μπάδα (γραμματέας) Τασούλα Βερβενιώτη (αντιπρόεδρος), Ειρήνη Νάκου (ταμίας), Ποθητή Χαντζαρούλα, Γιώργος Τσιώλης και Ελεονώρα Σκουτέρη-Διδασκάλου (μέλη) και Δήμητρα Λαμπροπούλου και Ευτυχία Βουτυρά (αναπληρωματικά μέλη). Η ίδρυση της Ένωσης εγκρίθηκε από το Πρωτοδικείο Βόλου το Μάρτιο 2013. Στη διάρκεια του Β' Συνεδρίου που θα γίνει στην Αθήνα 6-8 Μαρτίου 2014 θα γίνει εγγραφή μελών και θα πραγματοποιηθεί η πρώτη Γενική Συνέλευση με απολογισμό δραστηριότητας του απερχόμενου ΔΣ και εκλογή νέου ΔΣ με διετή θητεία. Σύμφωνα με το καταστατικό, οι υποψηφιότητες για το νέο ΔΣ πρέπει να υποβληθούν εγγράφως τουλάχιστο δύο μέρες πριν από τη Γενική Συνέλευση της 8ης Μαρτίου. Οι εν λόγω υποψηφιότητες μπορούν να αποσταλούν στην ηλεκτρονική διεύθυνση rvboe@yahoo.gr.

Οδηγίες προς τους Συγγραφείς του περιοδικού

Οι προδιαγραφές των κειμένων του τόμου είναι οι ακόλουθες:

1.Μορφή: MS Word, ηλεκτρονική (αποστολή με e-mail) και έντυπη.

2.Έκταση: c. 8.500 λέξεις - 9000(συμπεριλαμβανομένων των σημειώσεων και εκτός της βιβλιογραφίας).

3. Το κείμενο θα είναι γραμμένο σε γραμματοσειρά **Times New Roman 12** και σε διάστιχο 1.5. Θα προτάσσεται ο τίτλος στην ίδια γραμματοσειρά 14 pt και bold σε πλήρη στοίχιση, θα ακολουθεί ένα κενό και στη συνέχεια το όνομα του συγγραφέα στην ίδια γραμματοσειρά 12 pt και bold και με στοίχιση στα δεξιά, ενώ με αστερίσκο θα δηλώνεται η ιδιότητα του συγγραφέα στο υποσέλιδο. Το κείμενο θα αρχίζει μετά από δύο κενά. Τα περιθώρια της σελίδας θα πρέπει να είναι 3,17 εκατοστά (δεξιά – αριστερά) και 2,54 εκατοστά (πάνω και κάτω).

4. Όταν παρατίθενται εκτενή (πάνω από δύο σειρές) αποσπάσματα από προφορικές μαρτυρίες αυτά θα αποτελούν ξεχωριστή παράγραφο, θα μπαίνουν σε εισαγωγικά, με πλάγια γραφή και με μεγαλύτερο περιθώριο αριστερά και δεξιά. Ο ίδιος τρόπος παράθεσης θα ισχύει και για εκτενή παραθέματα από εφημερίδες, αρχεία κλπ με τη διαφορά ότι η γραφή θα είναι ορθή.

5.Οι υποσημειώσεις και οι βιβλιογραφικές παραπομπές θα βρίσκονται στο υποσέλιδο, σε συνεχή αρίθμηση κι με αραβικούς αριθμούς. Οι βιβλιογραφικές παραπομπές θα παρατίθενται ως εξής:

A) Για τα Βιβλία: Συγγραφέας, τίτλος στα πλάγια, τόπος, εκδοτικός οίκος, Χρόνος και σελίδα. Αν επαναλαμβάνεται η αναφορά στο ίδιο βιβλίο, μπαίνει το όνομα του συγγραφέα, η συντόμευση ό.π., και οι σελίδες

B) Για Άρθρα σε περιοδικά: Συγγραφέας, τίτλος άρθρου σε εισαγωγικά, περιοδικό σε πλάγια, αριθμ. τόμου, χρόνος σε παρένθεση και σελίδες.

Γ) Για Συλλογικούς τόμους: Συγγραφέας, τίτλος άρθρου σε εισαγωγικά, στο : Όνομα ή ονόματα επιμελητών, Τίτλο τόμου σε πλάγια, τόπο, εκδοτικό οίκο, Χρόνο και σελίδα/ες

6) Στο τέλος του κειμένου, συντάσσεται η βιβλιογραφία όλων των πηγών, πρωτογενών και άλλων, που χρησιμοποιήθηκαν στο άρθρο, σε αλφαβητική σειρά

7) Περίληψη στα Αγγλικά στο τέλος του άρθρου.

Φωτογραφικό υλικό: Οι φωτογραφίες που υποβάλλονται μαζί με το άρθρο πρέπει να είναι σε ψηφιακή μορφή και οι λεζάντες τους θα γράφονται σε ξεχωριστό χαρτί με αναφορά στον αριθμό της φωτογραφίας ή του σχεδίου.

Οι εργασίες πρέπει να αποστέλλονται μέχρι τις 31 Μαρτίου κάθε χρόνου για να δημοσιευθούν στο τεύχος του χρόνου αυτού.

Τα άρθρα υποβάλλονται ηλεκτρονικά στη διεύθυνση:

kosmosergasias@yahoo.gr,

Επίσης στέλνονται δυο έντυπα αντίτυπα στη διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας

Ιωάννινα 45 . 110

(υπόψη καθηγήτριας Κωνσταντίνας Μπάδα).

Επισημαίνεται τέλος ότι οι προς δημοσίευση εργασίες και άρθρα δεν πρέπει να έχουν δημοσιευτεί αλλού.

